

Lapsuuteni lama:

Pääkaupunkiseudun lasten ja nuorten kokemuksia 1990-luvun lamasta

Karoliina Johnsson

Helsingin yliopisto

Valtiotieteellinen tiedekunta

Yhteiskunnallinen muutos

Talous- ja sosiaalhistoria

Maisterintutkielma

Helmikuu 2021

HELSINGIN YLIOPISTO
HELSINGFORS UNIVERSITET
UNIVERSITY OF HELSINKI

Tiedekunta/Osasto Valtiotieteellinen	Koulutusohjelma Yhteiskunnallisen muutoksen maisteriohjelma	
Tekijä Karoliina Johnsson		
Työn nimi Lapsuuteni lama: Pääkaupunkiseudun lasten ja nuorten kokemuksia 1990-luvun lamasta		
Tieteenala Talous- ja sosiaalhistoria		
Työn laji Maisterintutkielma	Aika Helmikuu 2021	Sivumäärä 90 + 5
Tiivistelmä <p>Tässä tutkielmassa tarkastellaan 1990-luvun lamaa lasten ja nuorten kokemana. Tavoitteena on selvittää, millaiseksi 1990-luvun lapsuudenkokemukset ovat muodostuneet laman aikaan lapsuut-taan ja nuoruuttaan viettäneiden muistoissa ja miten nämä kokemukset kulkevat tutkittavien mu-kana edelleen osana heidän elämäänsä. Vaikka lamaa seuranneet yhteiskunnallinen epävarmuus, massatyöttömyys, yritysten konkurssit ja sosiaaliset ongelmat varjostivat monen lapsen ja nuoren arkea, ei lapsuudenaikaisia lamakokemuksia ole juuri tutkittu aiemmin. Tämän vuoksi tutkiel-massa luodaan myös yleiskuvaa siitä, minkälaisiin asioihin ja ilmiöihin lama on lapsuusaikana liitetty.</p> <p>Tutkimusaineisto perustuu 31 tutkittavan omaelämäkerralliseen kirjalliseen sekä suulliseen muis-titietoon lapsuudesta 1990-luvun laman aikaan. Koska kertomus lapsuudesta tuotetaan aikuisuu-desta käsin, heijastavat lapsuudenaikaiset kokemukset myös tutkittavien myöhempiä elämäkoke-muksia. Aineistoa analysoidaan laadullisen sisällönanalyysin ja muistitietotutkimuksen menetel-min. Aihepiirinsä ja näkökulmansa vuoksi tutkimuksen teoreettinen viitekehys liittyy muistitieto-tutkimuksen lisäksi identiteettiin, huono-osaisuuden ylisukupolvisuuteen sekä lapsuudentutki-muksen perinteeseen. Tarkastelu on rajattu laman aikaan eri ikäisinä pääkaupunkiseudulla elänei-siin lapsiin ja nuoriin.</p> <p>Verrattuna huolettomaksi ja harmoniseksi kuvailtuun 1980-lukuun, lama-aika toi tutkittavien ar-keen monia ei-toivottuja sekä lapsuuteen kuulumattomia huolia ja haasteita. Aineiston perusteella iällä, perheen lamaa edeltäneillä olosuhteilla, muutosten syvyydellä sekä perheen mukautumisky-vyllä oli merkitystä tutkittavien lama-ajan kokemukseen. Lama näkyi tutkittavien arjessa muun muassa taloudellisena niukkuutena, perhesuhdeongelmina sekä vanhempien mielenterveys- ja päihdeongelmien lisääntymisenä. Varsinkin yrittäjäperheissä laman tuomat muutokset saattoivat olla perustavanlaatuisia. Yhtäältä lama toi esille eroja perheolojen ja varallisuustasojen välillä li-säten ulkopuolisuuden ja häpeän tunteita, toisaalta lamanaikaisten ongelmien yleisyys ja koettu yhteisöllisyys ehkäisivät leimautumista. Haastavista kokemuksista huolimatta tutkimusjoukko edustaa elämässään pärjänneitä aikuisia, joilla lamakokemus näkyy tänä päivänä etenkin huolena tulevaisuudesta ja tarpeena varautua mahdollisiin taloudellisiin haasteisiin.</p>		
Avainsanat lapsuus, lama, 1990-luku, kriisi, identiteetti, köyhyys, huono-osaisuuden ylisukupolvisuus, muis-titieto		
Ohjaajat Sakari Saaritsa		

Sisällysluettelo

1 Johdanto	1
1.1 1990-luvun lama ja lapsiperheet	2
1.2 Lapsiköyhyyden kehitys	7
2 Tutkimuksen lähestymistapa	9
2.1 Aikaisempi tutkimus	9
2.2 Kriisit ja laman monet ulottuvuudet	15
2.3 Lapsuus ja lapsuudentutkimus muutoksessa	16
2.4 Tutkimuskysymykset ja aiheen raja	18
3 Tutkimusaineisto ja menetelmät	21
3.1 Muistitietotutkimus ja laadullinen sisällönanalyysi	24
3.2 Traummat ja nostalgia muistelussa	27
4 Lama ja muutokset lapsen silmissä	29
4.1 Lasten lamakäsitykset	31
4.2 Lapsuusmuistot 1980-luvun nousukaudelta	34
4.3 Vaikeista asioista vaikeneminen	36
4.4 Turvattomuutta ja huolta perheen taloudesta	39
4.5 Lasten muuttokokemukset	42
5 Perhe-elämää ja mukautumista	46
5.1 Kodin ilmapiiri	47
5.2 Ihmissuhdeongelmia ja päihteiden käyttöä	51
5.3 Sinnikkyys, sisarussuhteet ja lasten vastuut	56
5.4 Tukiverkko avun lähteenä	58
6 Niukkuuden ympäröimä arki	63
6.1 Pennin venytys 1990-luvun trendinä	63
6.2 Rajoittuneita mahdollisuuksia ja ulkopuolisuutta	69
6.3 Jaettuja kokemuksia, ymmärrystä ja hyväksymistä	74
7 Lopuksi	77
Kirjallisuus ja lähteet	82
Liitteet	1
Liite 1: Puskaradioiden Facebook-ilmoitus	1
Liite 2: Teemahaastattelun ja kirjoitusohjeen runko	1
Liite 3: Vuoden 2018 aineiston puskaradioiden Facebook-ilmoitus	3

Liite 4: Vuoden 2018 aineiston teemahaastattelun ja kirjoitusohjeen runko	4
---	---

Kuviot

Kuvio 1: Työttömyysaste prosentteina Suomessa vuosina 1989 - 2000	3
Kuvio 2: Hyvinvointia haastavat tekijät prosentteina vuoden 1987 kohortissa	15
Kuvio 3: Laman ulottuvuudet	16

Taulukot

Taulukko 1: Köyhyysaste prosentteina Suomessa "vanhan" tulokäsitteen mukaan (ml. laskennallinen asuntotulo)	7
---	---

1 Johdanto

Suomen taloutta ravisteli 1990-luvulla poikkeuksellisen laaja ja syvä kriisi, jolla on ollut pitkäkestoisia vaikutuksia suomalaiseen yhteiskuntaan ja sen kansalaisiin. Kasvun vuosia seurasi bruttokansantuotteen jyrkkä lasku, velkaantumista, konkurssseja, julkisen talouden kriisi sekä massatyöttömyyttä. Lama ei kuitenkaan kohdellut kaikkia samalla tavalla, ja kaikista eniten kärsivät ne, jotka jo ennen lamaa olivat haavoittuvaisessa asemassa. Lapsiperheiden olosuhteet heikkenivät monin eri tavoin; taloudellinen niukkuus sekä sitä seuranneet ongelmat tulivat osaksi yhä useamman lapsen ja nuoren arkea.¹ Vuosikymmenen ensimmäisen puoliskon suomalaisen yhteiskunnan ilmapiiriä leimasivat masentuneisuus ja epävarmuus. Luottamus ja usko tulevaisuuteen järkkäyivät. Vaikkei taloudellinen lama koskettanut kaikkia suomalaisia, voidaan ajatella, että laman henkiset ja kulttuuriset vaikutukset ulottuivat joissain määrin koko väestöön.²

Useat tutkimukset ovat osoittaneet, että lapsuudenaikaiset olosuhteet vaikuttavat merkittävästi ihmisen myöhempään hyvinvointiin ja sosioekonomiseen asemaan.³ Laajasti medianäkyvyyttä saanut Terveyden ja hyvinvoinnin laitoksen (THL) kohortti 1987 -tutkimus on ”laman lapsia” tarkastelemalla esittänyt, että sukupolvelta toiselle periytyvät ongelmat ja huono-osaisuus ovat merkittäviä yhteiskunnallisia ongelmia nykypäivän Suomessa.⁴ Yhdessä muiden tutkimusten kanssa se osoittaa, että 1990-luvun lama on paitsi lamanaikaisten kokemusten myös sen pitkäaikaisten vaikutusten vuoksi tärkeä tutkimuskohde. Taloudellisten kriisien tutkimus kuuluu yleisesti yhteiskuntatieteiden kestoosuusosikkeihin, mutta silti suurin osa alan tutkimuksista on käsitellyt kriisejä aikuisväestön näkökulmasta. Tästä johtuen tarkastelenkin tutkielmassani sitä, miten 1990-luvun lapset ja nuoret kokivat laman muistoissaan ja mitä nämä lapsuusmuistot merkitsevät tutkittaville tänä päivänä.

Aineistoni koostuu vuosina 2018 ja 2020 kerätystä omaelämäkerrallisesta kirjallisesta ja suullisesta muistitiedosta, jonka avulla tuon esille 1990-luvun laman kokeneiden lasten ja nuorten hiljaista tietoa. Tutkittavien muistojen perusteella ei ole tarkoitus tehdä päätelmiä syy-seuraussuhteista tai kokemusten yleisyydestä laman ajan lasten ja nuorten kesken, mutta mahdollisimman monenlaisten äänien esille tuominen voi laajentaa näkemyksiä erilaisten kriisiaikojen ja taloudellisen niukkuuden vaikutuksista lasten ja nuorten elämään.

¹ Ks. esim. Salmi, Huttunen & Yli-Pietilä 1996, 13-16; Oinonen 1999, 169-172.

² Näätäsaari 1994, 7.

³ Ks. esim. Solantaus, Leinonen & Punamäki 2004; Ristikari ym. 2016.

⁴ Ristikari ym. 2016, 11.

Tutkielman ensimmäisessä luvussa käyn läpi tutkimusaiheen laajempaa kehystä esittelemällä 1990-luvun lamaa ja sen merkityksiä lapsiperheille ja lapsikäyhyden kehitykselle Suomessa. Luvussa kaksi kerron tutkimuksen lähtökohdista esittelemällä aikaisempia tutkimuksia, tutkielman keskeisiä käsitteitä sekä tutkimuskysymyksiä ja aiheen rajausta. Tutkielma kytkeytyy lapsinäkökulmansa vuoksi lapsuudentutkimukseen ja sen perinteisiin. Lapsuudentutkimusta täydennetään muistitietotutkimuksella, joka on paitsi osa tutkielman teoreettista viitekehystä myös keskeinen menetelmä. Kerron menetelmistä sekä aineiston keruuprosessista lisää luvussa kolme.

Tutkielman analyysi jakautuu kolmeen käsittelylukuun. Neljännessä luvussa tuodaan esille tutkittavien lamakäsityksiä sekä laman tuomia muutoksia ja niiden näkyvyyttä tutkittavien tunne-elämässä. Luvussa viisi syvennyttään lama-ajan perhearkeen ja siinä esiintyneisiin haasteisiin, ja luvussa kuusi tarkastellaan niukkuuden merkityksiä kodin ulkopuolisissa arjen ympäristöissä. Kaikissa käsittelyluvuissa tuodaan esille, millaisia jälkiä muutokset ja kokemukset ovat jättäneet tutkittavien elämään. Päätösluvussa koostan ja reflektoin saatuja tuloksia. Lisäksi pohdin tutkimusprosessin kulkua ja haasteita sekä ideoita mahdolliselle jatkotutkimukselle.

1.1 1990-luvun lama ja lapsiperheet

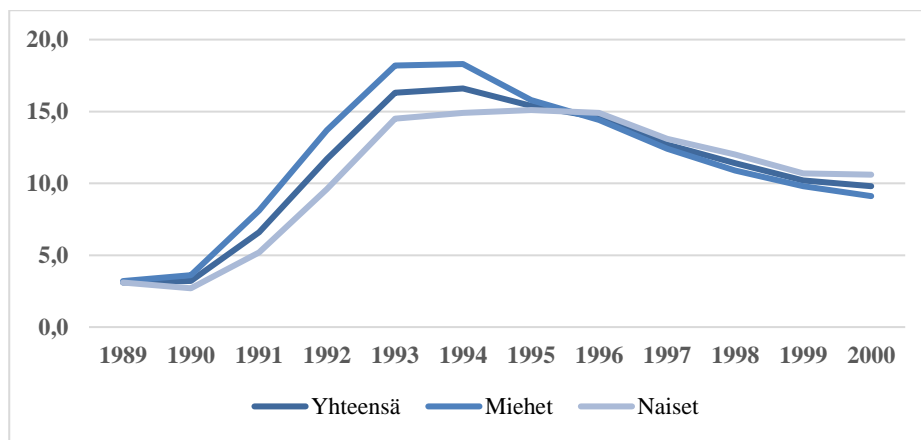
1900-luvun viimeiset vuosikymmenet sisälsivät kaksi voimakasta nousukautta sekä rauhanajan vakavimman yhteiskunnallisen kriisin. 1990-luvun lamaa on usein selitetty ”huonolla onnella, huonolla pankkitoiminnalla ja huonolla politiikalla”.⁵ Jälkikäteen on todettu, että ulkoiset tekijät, kuten Neuvostoliiton romahtamisesta johtunut idänkaupan väheneminen sekä kansainvälinen korkojen nousu, eivät kuitenkaan pysty selittämään Suomen talouskriisin syvyyttä. On esitetty, että talouskriisin juuret löytyvät nousukautena ajatusta rahamarkkinoiden vapauttamisesta ja yleisestä taloutta koskevan sääntelyn purkamisesta. 1980-luvun kasvun vuosien investointeja ja kulutusta rahoitettiin lisääntyneellä luotonannolla. Nousukautta tuettiin myös ajan talouspolitiikalla; Suomessa niin sanotulla vahvan tai vakaan markan politiikalla pyrittiin pitämään valuuttakurssi mahdollisimman vakaana ja ehkäisemään taloudelle haitalliseksi katsottua devalvaatiokierrettä. 1980-luvun toiminta johti vähitellen inflaation kiihtymiseen ja kilpailukyvyn heikkenemiseen sekä lopulta talouden ylikuumenemiseen.⁶

⁵ Jaakko Kiander on hyödyntänyt ilmausta useassa julkaisussaan. Ks. esim. Kiander 2001, 8; Kiander 2002, 55.

⁶ Kiander 2001, 7-22; Kiander 2002, 55-58; Kalela ym. 2001, 4-5.

1990-luvun vaihteessa Suomen yhteiskunta ja talous kohtasivat näin ollen monenlaisia vastoin käymisiä. Suomi pyrki taloustilanteen nopeasta heikkenemisestä huolimatta pitämään kiinni vakaasta valuuttakurssista, mikä nosti korkotasoa merkittävästi. Velkaiset yritykset ja yksityishenkilöt joutuivat vaikeuksiin korkojen noustessa 12-18 prosenttiin. Samanaikaisesti inflaatio laski kuudesta prosentista kahteen, mikä nosti reaalikorkoja entistä enemmän. Asuntojen ja osakkeiden hinnat kääntyivät jyrkkään laskuun, investoinnit romahtivat ja kotitaloudet lisäsivät säästämistä. Lopputuloksena oli pankkikriisi, mittavat julkisen talouden ongelmat, suurtyöttömyys ja yritysten konkurssit. Työttömyys nousi vuoden 1990 noin kolmesta prosentista 17 prosenttiin vuoteen 1994 mennessä, ja enimmillään työttömyys kosketti lähes puolta miljoonaa suomalaista. Varsinkin velkaiset pienet yritykset ja perheyrietykset joutuivat vaikeuksiin, ja 1990-luvun ensimmäisen puoliskon aikana noin 30 500 yritystä ajautui konkurssiin.⁷ Markan kelluttaminen vuonna 1992 mahdollisti Suomen kilpailukyvyyn paranemisen ja vientivetoisen talouskasvun 1990-luvun aikana. Kotimaisen kysynnän lama oli kuitenkin pitkäaikaisempi, ja sen on katsottu kestäneen jopa kymmenen vuotta. Kotimaisen kysynnän pitkä lama selittää osaltaan sitä, että työttömyys ja pitkäaikaistyöttömyys jäivät maltillisen laskun jälkeen osaksi suomalaista yhteiskuntaa.⁸

Kuvio 1: Työttömyysaste prosentteina Suomessa vuosina 1989 - 2000

Lähde: Tilastokeskus, työvoimatutkimus.

Lama vaikutti lapsiperheiden ja lasten arkeen monin eri tavoin. Minna Salmen, Jouko Huttusen ja Päivi Yli-Pietilän (1996) mukaan laman vaikutukset voivat olla ”suoria ja epäsuoria, näkyviä ja piiloon jääviä, rationaalisia ja irrationaalisia, materiaalisia ja henkisiä, henkilökohtaisia ja kollektiivisia”.⁹ Lamaa ajatellessa tulee usein ensimmäisenä mieleen sen monet taloudelliset vaikutukset,

⁷ Kiander 2001, 128-127; Ritakallio 2001, 409.

⁸ Kiander 2001, 13, Kiander 2002, 55-60, Virmasalo 2002, 25-27.

⁹ Salmi, Huttunen & Yli-Pietilä 1996, 12.

ja varsinkin sen aiheuttama suurtyöttömyys ja yritysten konkurssit. Työttömyyden on katsottu koettelleen lapsiperheitä, ja varsinkin pienlapsiperheitä, enemmän kuin väestöä keskimäärin. Työttömyyttä oli vuoteen 1996 mennessä koettu noin kolmanneksessa lapsiperheistä, ja esimerkiksi vuoden 1993 lopussa neljänneksessä perheistä ainakin toinen vanhempi oli työttömänä. Määrällisesti tämä tarkoitti, että noin joka neljäs alle 18-vuotias eli 275 000 lasta eli työttömyyttä kokeneessa taloudessa. Pienlapsiperheiden ja avopariperheiden korkeampi työttömyys on sidoksissa näille perheille tyypilliselle vanhempien nuorelle iälle. Toisaalta juuri vanhempien nuori ikä voi edesauttaa uuden työpaikan löytämisessä.¹⁰

Yrittäjät olivat puolestaan lainojen sekä konkurssien myötä ahtaalla. Esimerkiksi valuuttalainojen määrä oli moninkertaistunut 1990-lukuun mennessä, sillä ne oli nähty edullisina ja riskittöminä vaihtoehtoina, joita myös talousalan asiantuntijat olivat kannustaneet ottamaan. Koska lainojen vakuuksiksi täytyi usein asettaa yrittäjän henkilökohtaista omaisuutta, saattoivat yrittäjät menettää lamassa kaiken omaisuutensa. Näin yrittäjät sekä yrityslainojen takaajat joutuivat moniksi vuosiksi velkojen perinnän kohteeksi, ja perheet saattoivat esimerkiksi joutua luopumaan kodistaan. Yrittäjien puutteellinen sosiaaliturva sekä luottotietojen menetys toivat erilaisia sosiaalisia ja taloudellisia ongelmia ja hankaloittivat siirtymistä elämässä eteenpäin. Lisäksi on katsottu, että laman seuraukset rikkoivat perheitä yrittäjien itsemurhien myötä.¹¹

Taloudellista ahdinkoa voidaan työn menetyksen ohella tarkastella viimesijaisen sosiaaliturvan eli toimeentulotuen kautta; vuosien 1989 ja 1994 välillä toimeentulotukea saavien lapsiperheiden määrä kaksinkertaistui. 13 prosenttia lapsista eli vuonna 1994 toimeentulotukeen turvautuneissa perheissä.¹² Samaan aikaan julkinen sektori koki monia leikkauksia. Lapsiperheisiin vaikuttaneista muutoksista merkittävimpänä voidaan pitää vuoden 1994 suurta perhetukiuudistusta. Uudistus poisti lapsiperheiden verovähennyksiä sekä alensi vanhempainpäivärahojen ja kotihoidontuen arvoa. Säästöjä kompensoitiin lapsilisiin kohdistetuilla korotuksilla, joita kuitenkin alennettiin seuraavana vuonna. Yksinhuoltajille uudistus toi kuitenkin pysyvän korotuksen lapsilisiin. Lapsilisät ja kotihoidontuki eivät olleet sidottuina indeksiin. Niitä sekä vanhempainpäivärahoja korotettiin seuraavan kerran 2000-luvun puolivälissä. Perhepoliittisia menoja suunnattiin tulonsiirtojen sijaan palveluihin, ja 1990-luvulla näihin kuuluivat subjektiivinen päivähoito-oikeus, esikoulu sekä lasten ja nuorten laitoshuolto. Kokonaisuudessaan Hannele Sauli, Minna Salmi ja Johanna Lammi-

¹⁰ Salmi, Huttunen & Yli-Pietilä 1996, 11-13.

¹¹ Lampela-Kivistö 2001, 17, 26-27, 136, 150-152; Lampela-Kivistö, Sorri & Kiiski 2001, 466-471; Kiander 2001, 128-127.

¹² Salmi, Huttunen & Yli-Pietilä 1996, 14-15.

Taskula (2011) katsovat lapsiperheiden tulonsiirtojen reaalitason alentuneen 1990-luvun talouskriisistä lähtien, ja selittävät tällä myös lapsiköyhyyden kasvua Suomessa.¹³

Laman myötä myös tulonsiirtojen tarveharkintaisuus korostui, ja muun muassa asumistuen ja työttömyyspäivärahan ehtoja tiukennettiin.¹⁴ Perheiden toimeentuloa määrittävät olennaisesti myös asumiseen liittyvät kustannukset, minkä vuoksi esimerkiksi muutokset asuntolainojen korkovähennyksiin voivat vaikuttaa tuntuvasti lapsiperheiden toimeentuloon. Velkaisimpia ovat pienten lasten perheet.¹⁵ Salmen, Huttusen ja Yli-Pietilän tutkimuksen mukaan kaiken kaikkiaan puolella perheistä taloudellinen tilanne heikentyi ratkaisevasti.¹⁶ Pääkaupunkiseudun perheitä tutkineen Päivi Lehto-Trapnowskin (1997) mukaan vakavat taloudelliset huolet koskettivat neljäsosaa perheistä. Yksinhuoltajista puolet koki rahojen usein loppuneen jo ennen seuraavaa palkkapäivää.¹⁷

Taloudellisen tilanteen vaikeutumisen vuoksi perheet joutuivat toteuttamaan monenlaisia säästötoimenpiteitä. Niistä yleisimpiä olivat suurten hankintojen, menojen ja matkojen lykkääminen, mutta myös kulttuuri- ja huvipalveluiden käyttöä vähennettiin ja vanhempien kulutuksesta ja harrastuksista tingittiin.¹⁸ Lasten menot kuuluvat perheiden viimeisiin säästökohteisiin; vanhemmat säästävät enemmän omasta kulutuksestaan. Tästä huolimatta kolmanneksessa lapsiperheistä oli jouduttu tinkimään lasten vaatehankinnoista ja joka viidennessä harrastusvälineistä ja harrastuksista.¹⁹

Vaikka Suomen talous lähti 1990-luvun edetessä ripeään kasvuun, olivat monet laman vaikutukset peruuttamattomia eikä laman päättymisen tarkoittanut paluuta johonkin normaaliksi katsottavaan tilaan. 1990-luvun talouskriisi kytkeytyi moniin muihin yhteiskunnallisiin muutosprosesseihin, jotka olivat saaneet alkunsa jo ennen lamaa tai siitä riippumatta. Niihin voidaan lukea esimerkiksi globalisaation vauhdittuminen, Euroopan integraation syveneminen, kylmän sodan päättyminen sekä tietoyhteiskunnan kehittyminen, ja näistä joitakin lama kenties voimisti ja mahdollisti.²⁰ Raija Julkusen (2001) mukaan 1990-luvulla siirryttiin hyvinvointivaltion laajenemisesta säästöpolitiikkaan sekä tasa-arvoistavasta ”kannustavaan” sosiaalipolitiikkaan. Jo 1980-luvulla alkunsa saaneet markkinaehtoisuuden korostus sekä kriittinen keskustelu hyvinvointivaltion laajuudesta saivat

¹³ Sauli, Salmi & Lammi-Taskula 2011, 541-542.

¹⁴ Oinonen 1999, 19.

¹⁵ Jähi 1999, 157.

¹⁶ Salmi, Huttunen & Yli-Pietilä 1996, 186.

¹⁷ Pääkaupunkiseudun lapsiperheistä muodostettiin 3000 perheen satunnaisotanta. Kyselytutkimukseen saatiin 2055 vastausta; Lehto-Trapnowski 1997, 17.

¹⁸ Salmi, Huttunen & Yli-Pietilä 1996, 25-31; Leinonen 2004, sivunumero tulossa.

¹⁹ Salmi, Huttunen & Yli-Pietilä 1996, 27-28.

²⁰ Blomberg, Hannikainen & Kettunen, 9.

kannatusta laman myötä, jolloin uusi poliittinen suuntaus voitiin perustella lamaa edeltäneellä ”yli varojen” elämisellä sekä hyvinvointivaltion pelastamisella. Julkunen korostaa, että myös näennäisesti pienet muutokset ja säästöt voivat kumuloituessaan johtaa uuteen poliittiseen linjaan ja ajatusmallien muutokseen. Laman myötä aiemmin mahdottomilta tuntuneista leikkauksista tuli arkipäivää.²¹

Laman jälkeen rakennemuutos ohjasi työpaikkoja ja tuotantoa uusille aloille. Työpaikkoja hävisi muun muassa maa- ja metsätaloudesta sekä rakennustoiminnasta, mutta myös julkisen sektorin työpaikkojen kasvu hidastui. Tutkimuksessa on toistuvasti nostettu esille talouskriisien taloutta uudistavaa puolta; talouskriisien katsotaan korjaavan pois tehottomia yrityksiä ja siirtävän resursseja tuottavimmille aloille.²² Toisaalta on katsottu, että 1990-luvulla työpaikkojen häviämistason lisäksi myös työpaikkojen syntymistaste laski merkittävästi, mikä kuvastaa 1990-luvun laman poikkeuksellista syvyyttä ja pitkäaikaistyöttömyyttä. Laman seurauksien perusteella voidaan kyseenalaistaa näkemystä talouskriisien tarpeellisuudesta tai hyödystä rakennemuutoksen edistäjänä.²³

Samalla voidaan kyseenalaistaa niin sanottu lamafatalismi, jonka mukaan lamaa on käytetty monien yhteiskunnallisten ongelmien selityksenä.²⁴ Toisaalta lamasta seurasi uusia yhteiskunnallisia ilmiöitä, kuten pitkäaikaistyöttömyyttä ja sen tuomia sosiaalisia ongelmia sekä kasvavaa taloudellista eriarvoisuutta.²⁵ Myös lama-aikaan alkunsa saaneet valtion ulkopuoliset avustustoimet, kuten erilaiset ruokapankit ja leipäjonot ovat tulleet jäädäkseen, ja ne herättävät keskustelua huono-osaisuudesta ja mahdollisista puutteista suomalaisen hyvinvointivaltion suojarakenteissa.²⁶ Samalla lailla voidaan ajatella perheiden tilanteiden muuttuvan jatkuvasti yhteiskunnan ja perheen sisäisten muutosten mukana, minkä vuoksi voi olla haastavaa erottaa laman aiheuttamat muutokset muiden tapahtumien vaikutuksista.

²¹ Julkunen 2001, 28-31, 63, 143, 157-159, 289.

²² Kiander 2001, 67-68.

²³ Kiander 2001, 68; Böckerman 2000, 383-386.

²⁴ Blomberg, Hannikainen & Kettunen, 9.

²⁵ Kalela ym. 2001, 4.

²⁶ Ks. esim. Socca – Pääkaupunkiseudun sosiaalialan osaamiskeskus 2012; Hänninen ym. 2008.

1.2 Lapsiköyhyyden kehitys

Laman aiheuttama työttömien ja pitkäaikaistyöttömien määrän historiallisen nopea kasvu vaikutti suhteellisen köyhyyden lisääntymiseen Suomessa. Tällä on merkitystä lasten hyvinvoinnin kannalta, sillä lapsiköyhyys on lähes poikkeuksetta sidoksissa vanhempien (tai yksinhuoltajataloudessa vanhemman) köyhyyteen.²⁷ Absoluuttista köyhyyttä kuvaa puute perustarpeiden, kuten ravinnon, asumisen ja vaatetuksen, täyttämiseksi. Hyvinvointivaltiossa köyhyydestä puhutaan suhteellisena köyhyytinä, jolla tarkoitetaan huono-osaisuutta muuhun maan väestöön ja maan keskimääräiseen elintasoon nähden. Tämän vuoksi suhteellinen köyhyys liittyy kiinteästi taloudellisen eriarvoisuuden käsitteeseen.²⁸ Tilastollisesti lapsiköyhyysaste lasketaan vanhempien tulojen perusteella niin, että lapsi on köyhä, mikäli hänen kotitaloutensa kulutusyksikköä kohden käytettävissä olevat tulot ovat alle köyhyysrajan. EU:ssa tämä raja on vakiintunut 60 prosenttiin käytettävissä olevien tulojen mediaanista.²⁹

Lapsiköyhyys aleni Suomessa 1960-luvulta lähtien aina vuoteen 1994 asti, jolloin se oli noin 4,5 prosenttia. 1990-luvun puolivälin jälkeen lapsiköyhyys lähti kuitenkin kasvuun, joka jatkui talouskasvusta huolimatta lähes kolminkertaistuen vuoteen 2007 mennessä.³⁰ Pidemmän aikavälin vertailussa täytyy huomioda, että Suomessa pienituloisuuden mittaamisessa käytetty tulokäsite yhtenäistettiin vuonna 2011 Eurostatin tulokäsitteen kanssa kattamaan ainoastaan käytettävissä olevan rahatulon. Ennen uudistusta tulokäsite sisälsi lisäksi laskennalliset asuntotulot, joilla on suuri merkitys lapsiperheiden toimeentuloon.³¹ Asuntotulolla tai laskennallisella nettovuokralla tarkoitetaan Tilastokeskuksen määritelmän mukaan "kotitalouden saamaa etua verrattuna vastaavanlaisessa markkinahintaisessa vuokra-asunnossa asuvan kotitalouteen."³²

Taulukko 1: Köyhyysaste prosentteina Suomessa "vanhan" tulokäsitteen mukaan (ml. laskennallinen asuntotulo)

	Köyhyysaste 1994	Köyhyysaste 1997	Köyhyysaste 2002	Köyhyysaste 2007
Koko väestö	6,9	8,3	11,4	13,5
Kaikki lapset	4,5	6,3	12,0	13,8
Yksinhuoltajataloudet	7,2	12,0	25,4	32,2

Lähde: Tilastokeskus, tulonjakotilaston tietokantataulukot.

²⁷ Jäntti 2010, 66-68.

²⁸ Moisio 2006, 6-7.

²⁹ Jäntti 2010, 66-68.

³⁰ Sauli, Salmi & Lammi-Taskula 2011, 537.

³¹ Salmi, Närvi, Lammi-Taskula 2016, 13-14.

³² Asuntotulo, Tilastokeskus.

Tutkijat heräsivät lapsiköyhyyden jyrkkään nousuun vuosituhannen vaihteen jälkeen.³³ Suomessa Markus Jäntti painottaa köyhyyttä lisänneinä tekijöinä etenkin välittömässä verotuksessa ja tulonsiirroissa tapahtuneita muutoksia. Köyhyysriski vaihtelee vanhempien koulutustason, työssäolon sekä perhetyypin mukaan; köyhyysriski on suurempi yksinhuoltajatalouksissa sekä maahanmuuttotautaisissa ja monilapsisissa perheissä. Köyhyysriski on vanhempien nuoren iän vuoksi suuri pikkulapsiperheissä, mutta lasten kulutustarpeiden lisääntymisen vuoksi myös sellaisissa perheissä, joissa on teini-ikäisiä lapsia.³⁴ Samoihin tuloksiin päätyvät myös Hannele Sauli, Minna Salmi ja Johanna Lammi-Taskula (2011), mutta he tuovat lisäksi esille perheisiin kohdistuneiden tulonsiirtojen reaalitason alenemisen 1990-luvun jälkeen.³⁵

Lapsiköyhyyden nousu ei kuitenkaan ole ainoastaan suomalainen ilmiö, vaan lapsiköyhyys on viime vuosikymmenten aikana noussut monissa EU- ja OECD-maissa. Unicefin (2014) julkaisussa tarkasteltiin lapsiköyhyyden ja lasten hyvinvoinnin muutoksia 41 maassa, ja julkaisun mukaan lapsiköyhyys oli vuosien 2008-2013 välillä kasvanut 23 ja vähentynyt 18 maassa.³⁶ Suurta maantieteellistä vaihtelevuutta tarkastellaan lähemmin vuoden 2017 julkaisussa, jossa esitellään yhden-toista OECD-maan lapsiköyhyyden kehitystä ennen ja jälkeen 2000-luvun finanssikriisin. Esimerkiksi Jan O. Jonssonin ja Carina Moodin Ruotsia käsittelevässä artikkelissa huomautetaan, että 2000-luvun finanssikriisin vaikutuksia ja nykyistä lapsiköyhyyttä tulisi tarkastella 1990-luvun lamasta alkanutta kehitystä vasten.³⁷ 1990-luvun lama näkyi kaikissa läntisen Euroopan maissa, mutta sen katsotaan koetelleen erityisesti Suomea ja Ruotsia.³⁸ Jäntti on yhdessä muiden tutkijoiden kanssa tarkastellut Suomen ja muiden länsimaiden lapsiköyhyyden kehitystä,³⁹ ja vaikka lapsiköyhyys on noussut, näyttää Suomen tilanne kansainvälisessä vertailussa edelleen hyvältä. Lasten hyvinvoinnin ja lapsiköyhyyden kansainvälistä vertailua hankaloittavat kuitenkin erot yhteiskunnallisten tukimuotojen ja palveluiden saatavuudessa ja hinnoissa.⁴⁰ Suomen kansainväliseen sijoittumiseen vaikuttaa kuitenkin yksinhuoltajien suuri määrä,⁴¹ minkä syyksi on esitetty yksinhuoltajien matalasta koulutustasosta johtuvaa heikkoa työllisyyskehitystä.⁴²

³³ Ks. esim. Bardy ym. 2001. & Sauli ym. 2002.

³⁴ Jäntti 2010, 67-69.

³⁵ Sauli, Salmi & Lammi-Taskula 2011.

³⁶ Unicef 2014, 7-9.

³⁷ O. Jonsson & Mood 2017, 242.

³⁸ Kiander 2002, 47.

³⁹ Ks. esim. Gornick & Jäntti 2012., Bradbury & Jäntti 2001. & Bradbury, Jäntti & Lindahl 2019.

⁴⁰ Karvonen, Mäntylä & Salmi 2016, 7-8.

⁴¹ Hämäläinen & Kangas 2010, 15-16.

⁴² Härkönen 2017, 20-22.

2 Tutkimuksen lähestymistapa

Tutkielman teoreettinen tausta liittyy sekä näkökulmansa että käytetyn aineiston puolesta lapsuudentutkimukseen ja muistitietotutkimukseen. Lapsuuden muistoja ja kokemuksia tarkastellaan tutkielmassa aikuisuudesta käsin, minkä vuoksi muistitietotutkimus toimii lisäksi tutkielman keskeisenä menetelmänä. Muistitietotutkimusta sekä traumojen ja nostalgian suhdetta muisteluun käsitellään tarkemmin luvussa kolme. Tutkimusaihe kytkeytyy moniin eri tutkimusperinteisiin, ja tutkielman keskeisiin käsitteisiin lukeutuvat *lapsuus*, *lama*, *kriisi*, *identiteetti*, *köyhyys* sekä *huono-osaisuuden ylisukupolvisuus*. Avaan näiden käsitteiden määritelmiä sekä merkitystä tutkielmalle tämän luvun aiemman tutkimuksen sekä aiheajauksen yhteydessä, mutta niitä täydennetään ja tulkitaan läpi tutkielman.

2.1 Aikaisempi tutkimus

Erilaisen muistitiedon keruulla on Suomessa hyvin pitkät perinteet, mutta etenkin 2000-luvun aikana köyhyyden laadullinen ja inhimillisiä kokemuksia esiin tuova tutkimus on lisääntynyt merkittävästi. Tavallisten ihmisten eletyn köyhyyden ymmärtämistä varten on järjestetty erilaisia muistitietokeruita, kuten Suomen Kirjallisuuden Seuran (SKS) *Työttömän tarina* -keruu sekä *Arkipäivän kokemuksia köyhyydestä* -kirjoituskilpailu, ja molemmista keruista on julkaistu runsaasti tutkimuksia ja pro gradu -tutkielmia. Matti Kortteinen ja Hannu Tuomikoski (1998) ovat teoksessaan *Työtön: Tutkimus pitkäaikaistyöttömien selviytymisestä* yhdistäneet *Työttömän tarina* -keruun tarina-aineistot kyselytutkimuksesta saatuun tilastolliseen aineistoon ja pyrkineet tällä tapaa selvittämään työttömien, erityisesti pitkäaikaistyöttömien, kokemuksia ja selviytymistä 1990-luvun laman aikaisessa Suomessa. Tutkimuksessa todettiin, että iso osa työttömistä oli selviytynyt kohtuullisesti, mutta samanaikaisesti havaittiin huono-osaisuuden alkavaa kasautumista.⁴³ Vaikka tutkimus on tehty aikuisnäkökulmasta käsin, tuovat sen tulokset ilmi työttömyyden sosiaalisia vaikutuksia, jotka näkyvät koko perheen hyvinvoinnissa.

Arkipäivän kokemuksia köyhyydestä -kirjoituskilpailun aineisto koostuu pitkälti aikuisten kokemuksista, mutta sen joukosta löytyy myös lapsuutta ja nuoruutta käsitteleviä muistoja sekä kirjoitushetkellä alle 30-vuotiaiden omaelämäkerrallisia kirjoituksia köyhyydestä. Juha Mikkonen (2012) on yhteistyössä Suomen köyhyyden ja syrjäytymisen vastaisen verkoston kanssa selvittänyt näistä kirjoituksista nuorten pienituloisuuden syitä, seurauksia ja selviytymiskeinoja. Vastaajien

⁴³ Kortteinen & Tuomikoski 1998.

kokemuksissa pienituloisuuden yleisimmiksi syiksi nähtiin perhetausta, nykyinen sosioekonomi-
nen asema, äkilliset elämänmuutokset sekä ympäröivät elinolot. Mikkosen mukaan pienituloisuus
vaikutti kirjoitusten perusteella kirjoittajien mielenterveyteen kahdella tavalla; aineellisten ja so-
siaalisten voimavarojen niukkuus aiheuttivat itsessään erilaisia kielteisiä psyykkisiä kokemuksia,
minkä lisäksi vertailu muihin aiheutti alemmuuden tunnetta. Haastavista elämäntilanteista ja ko-
kemuksista huolimatta kirjoituksista välittyi kuva oman elämänsä haltuun ottaneista ja aktiivisesta
joukosta nuoria. Vastaajien selviytymiskeinot olivat monenlaisia, mutta parempaa tulevaisuutta
lähdettiin tavoittelemaan ennen kaikkea koulutuksen avulla.⁴⁴

Myös kiinnostus lapsiköyhyyden kehitykseen ja sen vaikutuksiin on kasvanut viime vuosikym-
menten aikana. Lapsiköyhyys nähtiin pitkään ensisijaisesti aikuisten köyhyyden sivutuotteena, ja
vasta 2000-luvun edetessä lasten oma ääni ja kokemukset ovat päässeet paremmin kuuluviin. Tut-
kija Tess Ridge on Iso-Britanniaan sijoittuvalla tutkimuksellaan toiminut lasten köyhyyden koke-
musten tutkimuksen pioneerina. Ridge (2002) haastatteli tutkimustaan varten köyhyydessä eläviä
lapsia ja nuoria ja havaitsi, että köyhyys näkyy lasten ja nuorten arjessa ruuan puutteena, huonona
vaatetuksena, heikkoina asumisolosuhteina sekä rajoittuneina harrastusmahdollisuuksina. Ridgen
mukaan materiaalinen puute ja köyhyys vaikuttavat etenkin lasten sosiaalisiin suhteisiin ja niiden
muotoutumiseen, ja ne voivat johtaa eristäytyneisyyteen, kiusaamiseen ja syrjäytymiseen.⁴⁵

Pohjoismaissa vastaavaa tutkimusta tehnyt Anne Harju (2008) on Ruotsia käsittelevässä väitöskir-
jassaan *Barns vardag med knapp ekonomi* tarkastellut lasten köyhyydelle annettuja merkityksiä
eri ympäristöissä, kuten koulussa, harrastuksissa ja kotona, mutta myös virtuaalisessa maailmassa.
Harju haastatteli lapsia ja heidän vanhempiaan, ja yhtenä tutkimuksen keskeisenä tuloksena voi-
daan pitää, että köyhyyden kokemus määrittyy pitkälti vuorovaikutuksessa muiden ihmisten
kanssa ja sen merkitykset vaihtelevat näin ollen eri arjen ympäristöissä. Ridgen lailla Harjun tut-
kimus osoittaa köyhyyden aiheuttavan ulkopuolisuuden ja häpeän tunteita, minkä vuoksi tutki-
muksen lapset saattoivat aluksi kiistää eroavansa jollain tapaa muista lapsista.⁴⁶ Suomessa Mia
Hakovirta ja Minna Rantalaiho (2012) ovat tutkineet taloudellista eriarvoisuutta lasten näkökul-
masta. Tutkimus perustuu haastatteluiden lisäksi lasten eläytymistarinoihin ja piirustuksiin. Tutki-
muksessa painotetaan kulutuksen ja kulutusmahdollisuuksien eroja; kulutuksen merkitys ei rajoitu

⁴⁴ Mikkonen 2012.

⁴⁵ Ridge 2002.

⁴⁶ Harju 2008.

aineellisten tarpeiden tyydyttämiseen, vaan kulutuksella nähdään olevan suuri sosiaalinen ja symbolinen merkitys. Lapset voivat kuluttamalla muun muassa rakentaa omaa identiteettiään sekä hakea yhteenkuuluvuuden tunnetta vertaisjoukossaan.⁴⁷

Tutkimuksen kohteena olevaa lama-aikaa ja sen vaikutuksia lapsiin ja lapsiperheisiin on kattavimmin tutkittu Salmen, Huttusen ja Yli-Pietilän (1996) aikalaistutkimuksessa *Lama ja lapset*. Salmi, Huttunen ja Yli-Pietilä selvittivät kyselyaineistoon perustuvassa tutkimuksessaan, miten lama ja säästöpolitiikka vaikuttivat lasten ja heidän perheidensä arkeen, lasten kokemusmaailmaan sekä lapsille suunnattuihin julkisiin palveluihin.⁴⁸ Kyselytutkimusta hyödynnettiin myös Päivi Lehto-Trapnowskin (1997) tutkimuksessa, jossa laman vaikutuksia tarkastellaan elämänhallinnan näkökulmasta.⁴⁹ Sinikka Näätsaari (1994) tutki puolestaan nuorten asenteissa tapahtuneita muutoksia laman aikana; kiinnostuksen kohteena ovat erityisesti laman yhteiskunnallisen ilmapiirin sekä työttömyyden vaikutukset nuorten mahdollisuuksiin sekä tulevaisuudennäkymiin. Nuorten kokemukset jaetaan tutkimuksessa kolmeen ryhmän, joita Näätsaari nimittää ”*pärjääjiksi*”, ”*toivojiksi*” ja ”*putoajiksi*”. Tarkastelen näitä ryhmiä tarkemmin luvussa neljä.⁵⁰

Vaikka Suomen 1990-luvun lama oli monin tavoin tarkasteltuna poikkeuksellinen, ei se ole ainoa 1900-luvun taloutta koetellut kriisi. Tutkimukselle voidaan hakea historiallista ulottuvuutta vertailemalla 1990-luvun lamaa ja sen aikaisia kokemuksia aiempiin talouskriiseihin ja pula-aikoihin. Yhtenä vertailukohteena voidaankin pitää 1930-luvun lamaa ja sitä käsittelevää tutkimusta. Jarmo Peltola (2008) on väitöskirjassaan *Lama, pula ja työttömyys, Tamperelaisperheiden toimeentulo 1928–1938* hyödyntänyt monenlaisia perheiden elämää ja kulutusta kuvaavia tilastoja ja aineistoja, ja muodostanut niiden perusteella mikrohistoriallisia perhetarinoita. 1930-luvun lama nosti työttömyyden kokemukset uudella tavalla myös aikalaistutkimuksen kohteeksi. Työttömyystutkimuksen klassikoina voidaan pitää englantilaisen E.W. Bakken (1935) *The Unemployed Man: A Social Study*, yhdysvaltalaisen Mirra Komarovskyn (1940) *The Unemployed Man and His Family* sekä Marie Jahodan, Paul Lazarfeldtin ja Hans Zeiselin (1933) Marienthal-nimiseen itävaltalaiskylään sijoittuvaa tutkimusta, jossa seurattiin perheiden arkea ja ajankäyttöä paikallisen tekstiilitehtaan, ja samalla yhteisön suurimman työnantajan, mentyä konkurssiin.⁵¹

⁴⁷ Hakovirta & Rantalaiho 2012, 29-38.

⁴⁸ Salmi, Huttunen & Yli-Pietilä 1996, 5-8.

⁴⁹ Lehto-Trapnowski 1997.

⁵⁰ Näätsaari 1994, 8-13, 102-104

⁵¹ Bakke 1935; Komarovsky 1940; Jahoda, Lazarfeldt & Zeisel 1993.

Edellä mainitut kansainväliset työttömyystutkimukset ovat myös merkittävässä osassa Glen Elderin alun perin vuonna 1974 julkaistussa *Children of the Great Depression* -teoksessa. Elder seurasi tutkimuksessaan noin 160 1920-luvun Kaliforniassa syntynyttä henkilöä usean vuosikymmenen ajan, ja kartoitti 1930-luvun lama-ajan lapsuuden vaikutuksia näiden elämässä. Laajemmin katsottuna tutkimuksessa ollaan kiinnostuneita siitä, miten nopea sosioekonominen muutos vaikutti perheisiin ja sukupolvien välisiin suhteisiin. Tutkimuksessa havaittiin, että lapsen iällä ja perheen lähtökohdilla kriisin alkaessa on kuitenkin suuri merkitys laman vaikutuksille niin lapsuudessa kuin myöhemmin aikuisiällä. Tutkimuksen mukaan talouskriisi oli haitallisempi nuoremmille lapsille kuin esimerkiksi laman alkaessa teini-ikäisinä olleille. Hyvin toimeentulleiden perheiden lapset näyttivät suurista taloudellisista menetyksistä huolimatta pärjänneen kaikkia odotuksia paremmin. Elder katsoo tuloksen johtuvan kyseisten perheiden paremmista lähtökodista, jotka edesauttoivat perheen mukautumiskykyä kriisissä. Lasten menestystä selitettiin esimerkiksi varhain karututulla työkokemuksella ja kunnianhimmolla.⁵² Vaikka moni asia oli 1990-luvun Suomessa paremmin kuin Yhdysvalloissa 1930-luvulla, voidaan Yhdysvaltojen 1930-luvun lamaa pitää sen laajuuden vuoksi hyvänä vertailukohteena.⁵³

Elderin tutkimus osoittaa, että vaikka lamat sijoittuvat kansantaloudellisessa mielessä tiettyihin vuosiin, voivat niiden vaikutukset perheiden ja lasten elämään olla pitkäkestoisia ja pysyviä. Elämänkulkuanalyysi on ideaali tapa tutkia yksilöiden ja perheiden polkuja eri elämänvaiheista toiseen sekä tarkastella, minkälainen rooli historiallisella kontekstilla on ollut niihin. Sekä Elder että sosiaalishistorioitsija Tamara Hareven painottavat ajoituksen merkitystä; se, minkä ikäisenä ja missä elämänvaiheessa yksilö kohtaa yhteiskunnallisia muutoksia ja kriisejä, on merkityksellistä tämän elämänkulun ja mahdollisuuksien kannalta. Hareven jakaa teoksessaan *Family Time & Industrial Time* (1982) ajan neljään eri tasoon: yksilölliseen ja perheikaan sekä teolliseen ja laajempaan historialliseen aikaan. Nämä ajan eri tasot ovat jatkuvassa vuorovaikutussuhteessa toisiinsa, mutta ne eivät aina kulje harmonisesti samassa rytmissä.⁵⁴

Erilaiset geneettiset sekä ympäristötekijät muovaavat kaikki lapsen elämänkulkua, ja vanhemmilta siirtyy lapsilleen ”henkisiä, sosiaalisia, aineellisia ja kulttuurisia elämänhallinnan voimavaroja”. Huono-osaisuudella on tapana kasautua, ja huono-osaisuuden ylisukupolvisuudella tarkoitetaan

⁵² Elder 1999.

⁵³ Solantaus, Leinonen & Punamäki 2004, 1.

⁵⁴ Hareven 1982, 6-8, 166-167.

hyvinvoinnin ongelmien, kuten köyhyyden, sairauksien sekä kouluttamattomuuden siirtymistä sukupolvelta toiselle.⁵⁵ Elderin 1930-luvun laman lapsia käsitellyt tutkimus toimi perustana Congerin sekä Elderin *family economic stress model* -teorialle, jonka avulla voidaan tarkastella, minkälaisia väyliä pitkin perheiden taloudellinen niukkuus vaikuttaa lasten hyvinvointiin.⁵⁶

Elderin ja Congerin teoriaa on sittemmin hyödynnetty useissa tutkimuksissa, kuten 2000-luvun talouskriisin vaikutuksiin keskittyvässä *Children of the Great Recession* -julkaisussa (2016). Tutkimuksen perusteella perheiden parempaa pärjäämistä ennusti pääasiassa äidin korkeakoulutus. 2000-luvun finanssikriisi keskitti taloudellisia ja hyvinvoinnin ongelmia heikommin koulutetuille, mikä syvensi taloudellista eriarvoisuutta yhdysvaltalaisen perheiden kesken. Kokonaisuudessaan 2000-luvun finanssikriisi ei kuitenkaan merkittävästi heikentänyt vanhempien välisiä suhteita, vanhemmuuden laatua tai lisännyt lasten mielenterveysongelmia.⁵⁷ Jenni Leinonen on väitöskirjassaan *Families in struggle: Child mental health and family well-being in Finland during the economic recession of the 1990s: the importance of parenting* (2004) tutkinut vanhemmuutta ja lasten mielenterveyttä 1990-luvun lama-Suomessa, ja Leinosen väitöskirja artikkeleineen on ensimmäinen tutkimus, jossa teoriaa sovelletaan hyvinvointivaltion kontekstissa. Tutkimuksessa havaittiin hyvinvointivaltion suojamekanismeista ja perheiden perustarpeiden turvaamisesta huolimatta perheiden ja lasten hyvinvoinnin haavoittuvaisuus äkillisille taloudellisille muutoksille. Leinosen mukaan laman tuomat taloudelliset ongelmat vaikuttivat Elderin ja Congerin mallin mukaisesti lasten mielenterveyteen ennen kaikkea perhesuhteiden välityksellä.⁵⁸

Lamaan yhdistettyjen ongelmien ylisukupolvisista vaikutuksista kertovat muun muassa THL:n 1987-kohorttitutkimus⁵⁹ ja tutkimukset vanhempien ylivelkaantumisesta lasten toimeentulotuen saamiseen⁶⁰ sekä mielenterveysongelmiin⁶¹. THL:n kansallinen syntymäkohortti 1987 -tutkimushankkeesta on tehty useampia väliraportteja ja hyvinvoinnin eri osa-alueita tarkastelevia jatkotutkimuksia.⁶² Vuoden 1987 kohorttia voidaan pitää kahden laman lapsina, sillä 1990-luvun laman lisäksi he ovat kokeneet työuransa alkupuolella 2000-luvun talouskriisin. Tutkimus perustuu saatavilla oleviin viranomaistietoihin esimerkiksi etuuksien ja palveluiden käytöstä, koulutuksesta ja

⁵⁵ Paananen & Gissler 2014, 208.

⁵⁶ Conger & Elder 1994.

⁵⁷ Schneider, McLanahan & Harknett 2016, 120-134; Schneider, Waldfogel & Brooks-Gunn 2016(a), 175-188; Schneider, Waldfogel & Brooks-Gunns 2016(b), 206-217.

⁵⁸ Leinonen 2004, 20-21, 38.

⁵⁹ Ks. Ristikari ym. 2016.

⁶⁰ Lehtonen 2016.

⁶¹ Tanskanen 2015.

⁶² Ks. Paananen ym. 2012; Ristikari ym. 2016.

työttömyydestä. Näin ollen tutkimus kuvaa ennen kaikkea hyvinvoinnin vajeita ja sellaisia tilanteita, joissa on ollut tarvetta erityiselle tuelle. Vuoden 1987 ikäluokasta noin 30 prosenttia oli 25 ikävuoteen mennessä jossain kohtaa saanut toimeentulotukea, 14 prosentilla puuttui peruskoulun jälkeinen tutkinto ja miltei kolmannes ikäluokasta oli saanut psykiatrasta erikoissairaanhoidoa tai lääkitystä mielenterveysongelmaan.⁶³

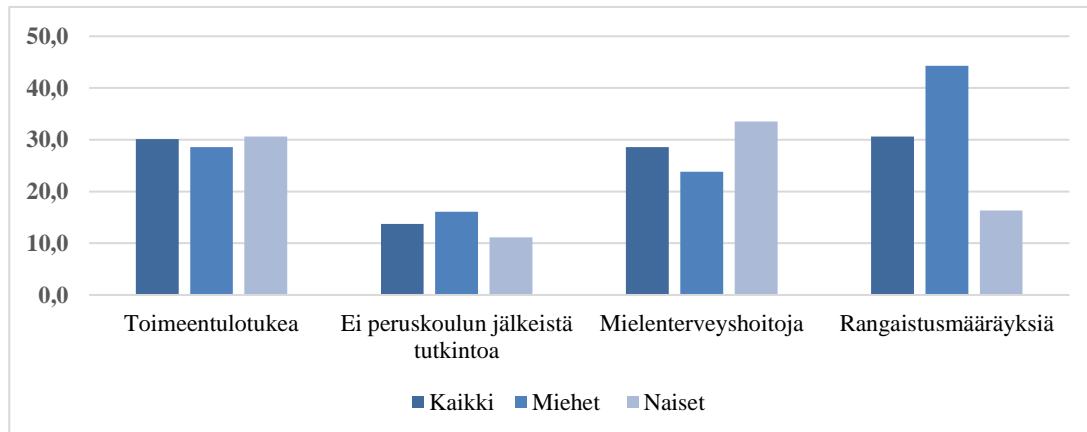
Huono-osaisuus näyttää myös THL:n tutkimuksen valossa kasautuvan varsinkin niillä, joilla peruskoulu oli jäänyt ainoaksi tutkinnoksi; esimerkiksi mielenterveysongelmia esiintyi yli puolella tästä ryhmästä. Alueelliset ja sukupuolten väliset erot olivat suuria; pojat suoriutuivat esimerkiksi heikommin koulussa ja tekivät enemmän rikoksia tyttöihin verrattuna. Tutkimustuloksista voidaan nähdä, että aikuisuuteen siirrytään hyvin eri polkuja pitkin, minkä lisäksi tutkimus osoitti, että yhteiskuntaan kiinnittyminen alkaa hyvin varhain. Tiina Ristikarin ym. (2016) mukaan tutkimustulokset kertovat rakenteellisten tekijöiden merkityksestä ja siitä, millainen kasvuympäristö lapsille ja nuorille on Suomessa kyetty rakentamaan. Mikäli lapsuutta leimaavat esimerkiksi perheen taloudelliset tai terveydelliset haasteet, korostuu muiden kasvuympäristöjen, kuten koulutusinstituutioiden ja harrastusten merkitys.⁶⁴ Tutkimusta on jatkettu vuoden 1997 kohortilla ja 18 vuoden seuranta paljastaa runsaasti samankaltaisuuksia ja jatkuvuutta, mutta myös muutoksia. Esimerkiksi kohortin vanhempien koulutusaste on noussut, mielenterveysongelmien määrä kasvanut ja perheen ulkopuolelle sijoitettujen lasten määrä on kaksinkertaistunut. Rikosten määrä näyttää kuitenkin selvästi vähentyneen. Tuloksia voi tulkita niin, että yhä useammat terveydelliset ja sosiaaliset ongelmat tunnistetaan, mutta samanaikaisesti tutkimustulokset herättävät kysymyksiä julkisten palveluiden vaikuttavuudesta.⁶⁵ Vertailu kohorttien kesken onnistunee paremmin vasta, kun nuoremman kohortin seuranta on päättynyt.

⁶³ Ristikari ym. 2016, 11-15.

⁶⁴ Mt., 11-15, 97.

⁶⁵ Ristikari ym. 2018, 121-126.

Kuvio 2: Hyvinvointia haastavat tekijät prosentteina vuoden 1987 kohortissa

Lähde: Ristikari ym. 2016.

2.2 Kriisit ja laman monet ulottuvuudet

Erilaiset kriisit, kuten sodat, nälänhädät, pandemiat, luonnonkatastrofit ja talouskriisit, ovat tois-tuva osa yhteiskuntiemme historiaa, ja niiden vaikutukset ihmisten elämäntapoihin ovat hyvin moniulotteiset. Kriisien ennalta-arvaamaton luonne sekä yhteiskuntien ja niiden väestöjen erilaiset tavat kohdata ja selviytyä niistä selittävät osaltaan sitä suurta kiinnostusta, jota kriisit ovat saaneet osakseen niin tutkimuksen kuin valtamedian ja viihteiden puolella.⁶⁶ Perheet voivat toki kohdata muitakin kuin yhteiskunnallisia kriisejä, ja ne ovat osa kaikkien elämää. Tällaisia kriisejä voivat olla esimerkiksi perheenjäsenen sairaus tai menehtyminen, onnettomuus tai avioero. Näiden krii-sien henkilökohtaiset vaikutukset voivat olla hyvin samankaltaisia kuin yhteiskunnallisissa krii-seissä, mutta tällöin kriisistä puuttuu laajempi yhteiskunnallinen kehys ja jaettu kokemus kansa-laisten kesken.

Lamalle ei ole olemassa täysin vakiintunutta määritelmää, mutta useimmiten sillä tarkoitetaan pi-dempää tai syvempää talouden matalasuhdannetta, joka poikkeaa talouden tavallisesta suhdanne-vaihtelusta.⁶⁷ Lamakokemukset tutkimuskohteena vaativat mielestäni laman tarkastelun makrota-loudellista ilmiötä laajempaan käsitteeseen, jotta sen vaikutuksia voidaan tarkastella yksilöiden ta-solla. Nojaten Salmen, Huttusen ja Yli-Pietilän määritelmään, tulkitsemme tässä tutkielmassa laman alun perin taloudellisena lamana, joka laajenee henkiseksi ja kulttuuriseksi lamaksi.

⁶⁶ Elder 1999, 9-13.

⁶⁷ Teollisuuden toimialakatsaus IV 2008, Tilastokeskus.

Kuvio 3: Laman ulottuvuudet

LAMA = TALOUDELLINEN LAMA	
HENKINEN	KULTTUURINEN

Lähde: Salmi ym. 1996, 11.

Laman eri osa-alueisiin keskitytään myös niin sanotussa laman kolmivaiheisessa käsitteessä, jonka avulla voidaan hahmottaa laman pitkäaikaista kestoja ja tähän liittyvää ongelmien kasautumista. Laman kolme vaihetta ovat tuotannon vähentymisestä johtuva *taloudellinen lama* sekä laman eteneminen työpaikkojen vähentymiseen ja työttömyyteen eli *työmarkkinoiden lamaan*. Lopulta erilaiset sosiaalimenojen leikkaukset ja esimerkiksi työttömyydestä johtuvat toimeentulovaikeudet johtavat *sosiaalipoliittiseen lamaan* sekä syrjäytymiseen.⁶⁸ Laman pitkäkestoisuudesta ja sen kauskantoisista vaikutuksista, kuten pitkäaikaistyöttömyydestä ja siihen liittyvistä terveydellisistä ja sosiaalisista ongelmista on puhuttu laman pitkänä varjona tai sosiaalisena varjona. Myös laman ylisukupolvisista vaikutuksista ja huono-osaisuudesta on käytetty samaa käsitettä.⁶⁹

2.3 Lapsuus ja lapsuudentutkimus muutoksessa

Lapsuudentutkimus on lapsuutta tutkiva monitieteinen ja verrattain nuori yhteiskunta- ja kulttuuritutkimuksen alue. Lapsuuden moniulotteisuuden vuoksi sitä on tutkittu useista näkökulmista ja erilaisilla menetelmillä, mutta yhteistä lapsuudentutkimukselle on tarkastella lapsia osallisina yhteiskuntiansa ja yhteisöjensä jäseninä ja toimijoina. Leena Alasen (2009) mukaan lapsuudentutkimuksessa lapsuus ymmärretään yhteiskunnallisena ilmiönä ja lapset osana yhteiskuntaa, sen rakenteita ja kulttuuria.⁷⁰

Lapsia ja lapsuutta on toki tutkittu runsaasti myös ennen 1980-luvun alkupuolella alkunsa saanutta lapsuudentutkimusta. Esimerkiksi biologian, psykologian ja lääketieteen aloilla on pitkät tutkimusperinteet lapsuuden tieteellisessä tutkimuksessa. Varsinkin lapsuuden kehitysvaiheita tutkivan kehityspsykologian on katsottu raivanneen tietä myös yhteiskuntatieteellisesti orientoituneelle lapsuudentutkimukselle. Kehityspsykologian ongelmana voidaan lapsuudentutkimuksen kannalta pitää näkemystä lapsuudesta aikuisuudelle alistaisena kehitysvaiheena. Aikuiskeskeisyys näkyy myös sosiologian puolella Emile Durkheimin edelleen hallitsevassa sosialisaatioteoriassa, jossa

⁶⁸ Peltola 2008, 27. Lehtonen ym. 2001, 100-102.

⁶⁹ Peltola 2008, 25-26.

⁷⁰ Alanen 2009, 9.

ihmiset siirtyvät vähitellen yhteiskunnan normien sisäistämisen kautta täysivaltaisiksi yhteiskunnan jäseniksi. Näin lasten rooli jää passiiviseksi ja lapsuus nähdään pääosin matkana kohti aikuisuutta. Samaa on havainnollistettu ajattelemalla, että lapsuus ymmärretään sosialisatioteoriassa *becoming*-tilana *being*-tilan sijaan. Lapsuudentutkimus ei hylkää sosialisatioteoriaa täysin, mutta pyrkii laajentamaan lapsuuden tarkastelua ja nostaa eletyn lapsuuden itsessään arvokkaaksi ja kiinnostavaksi tutkimuskohteeksi.⁷¹

Yksinkertaisimmillaan lapsuus voidaan määritellä kaikkien ihmisten varhaiseksi elinvaiheeksi, jota kuvaa laaja-alainen ja nopea fysiologinen ja kognitiivinen kehitys.⁷² Toisenlaisen näkökulman tarjoaa ranskalainen historioitsija Philippe Ariès (1962), joka on *Centuries of Childhood* -teoksessa esitetyn lapsuuden historiallisen “keksimisen” myötä muovannut merkittävästi lapsuudentutkimuksen lapsuuskuvaa. Ariès tarkastelee taidetta analysoivassa tutkimuksessaan tunnepohjaisen perheen kehitystä ja paikantaa modernin lapsuuskuvan kulttuuriset juuret 1500-1600-lukujen Ranskaan; vasta tuolloin lapsuus alettiin nähdä aikuisuudesta erillisenä vaiheena ja siihen yhdistettiin viattomuuden ja haurauden kaltaisia ominaisuuksia. Arièsin mukaan lapsi siirtyi seuraavien vuosisatojen aikana perhe-elämän keskiöön ja samalla suhde lapsiin muuttui emotionalisempaan suuntaan. Tutkimus oli sen julkaisuajankohtana ensimmäisiä laatuaan, ja vaikka Arièsin tutkimustuloksia on myöhemmin vahvasti kyseenalaistettu, on hänen tulkintansa lapsuudesta ajasta ja paikasta toiseen vaihtelevana historiallisena ja sosiaalisena konstruktiona huomionarvoinen.⁷³

Modernin lapsuuskäsityksen mukaan lapsuutta rakennetaan jatkuvasti, ja sillä voidaan katsoa olevan omat ehtonsa, tuottajansa ja kehitysprosessinsa. Vuonna 1900 ruotsalainen reformisti ja yhteiskuntakirjoittaja Ellen Key nosti teoksessaan *Lapsen vuosisata* (1900) esille huolen lapsuuden ajan tilasta ja lapsuuden erityisluonteen tunnistamisen tarpeesta. Lisäksi hän esitti toiveen 1900-luvusta lapsen vuosisatana ja yhteiskunnan muuttamisesta lapsikeskeisempään suuntaan. Toive sai runsaasti vastakaikua niin Suomessa kuin ympäri Eurooppaa ja antoi lähtölaukauksen sadan vuoden mittaiselle “lastenpelastusprojektille”. Vuosisadan aikana lasten elinympäristöt kokivat suuria muutoksia, ja moderni lapsuuskäsitys sisältää tänä aikana lasten kasvatusta ja suojelemista varten muodostetut instituutiot, ohjelmat, lait ja normit.⁷⁴ Lapsen vuosisata huipentui vuonna 1989 hyväksytyyn Yhdistyneiden Kansakuntien (YK) lasten oikeuksien yleissopimukseen. Suomessa so-

⁷¹ Alanen 2009, 10-12, 16-18.

⁷² James & James 2012, 15.

⁷³ Alanen 2009, 18-19; James & James 2012, 15-18; Ruckenstein 2013, 13-14; Rahikainen 2005, 38-41.

⁷⁴ Alanen 2009, 13-16.

pimus ratifioitiin vuonna 1991, ja osui näin keskelle 1990-luvun lamaa. Sopimus tavoittelee terveyden, koulutuksen, tasa-arvon ja turvan takaamista kaikille lapsille, ja se velvoittaa sopimuksen hyväksyneiltä mailta raportointia tasaisin väliajoin.⁷⁵

Childhood –a temporary state –becomes an emblem for our anxieties about the passing of time, the destruction of historical formations, or conversely, a vehicle for our hopes for the future. The innocent child is caught somewhere over the rainbow –between nostalgia and utopian optimism, between the past and the future.⁷⁶

Modernilla lapsuuskäsityksellä on toki omat haasteensa, ja erityisen ilmeisiä nämä ovat tarkasteltaessa lapsuuden ja lasten suhdetta talouteen. Lapsuuskäsityksen keskeiset ajatukset lasten viattomuudesta ja hauraudesta ovat puhuttaneet ajattelijoin ja kirjailijoin pitkään. Esimerkiksi valistusfilosofi Jean-Jacques Rousseau (1762) on teoksessaan *Emile* hylännyt pitkään vallinneen perisyntiajatuksen ja pohtinut lapsen olemusta alkujaan vapaana, kunnes maailma vähitellen turmelee lasten viattomuuden. Lapsuutta käsitellään usein erilaisten huolten ja riskien kautta; ollaan esimerkiksi huolestuneita teknologian ja median vaikutuksista lapseen sekä pelätään nykyisen kulutuskulttuurin ja talouden avaavan lapselle liian aikaisin oven aikuisten maailmaan. Vanhempien keskeiseksi tehtäväksi jää suojella ja opastaa lasta talouteen liittyvissä ilmiöissä.⁷⁷

2.4 Tutkimuskysymykset ja aiheen raja

Edellä esitellyistä lähtökohdista käsin tutkin sitä, millaiseksi 1990-luvun lapsuudenkokemukset ovat rakentuneet laman aikaan lapsuutta ja nuoruutta viettäneiden muistoissa ja miten lama-aikana vietetty lapsuus kulkee tutkittavien mukana osana heidän henkilökohtaista historiaansa ja identiteettiään. Tutkimuksen keskiössä ovat kokemukset laman tuomista muutoksista ja vaikutuksista tutkittavien ja heidän perheidensä arkeen. Tarkoitus ei kuitenkaan ole arvioida laman aineellisia vaikutuksia tai niiden syvyyttä sinällään, vaan tarkastella sitä, miten tutkittavat kokivat laman vaikuttaneen lapsuutensa elinympäristöön ja minkälaisia tunteita mahdolliset muutokset herättivät. Lapselle lama voi olla hyvin abstrakti käsite, minkä vuoksi laman merkityksiä on tarkasteltava lasten arkisten käytäntöjen ja sosiaalisten suhteiden tasolla, etenkin oman perheen sisällä. Lisäksi muistitietoaaineiston avulla pohdin, minkälaisia merkityksiä lama-ajan lapsuus ja nuoruus kokemuksineen saavat tutkittavien joukossa tutkimuksen tekohetkellä.

⁷⁵ Alanen 2009, 25-26; Ruckenstein 2013, 30.

⁷⁶ Jenkins 1998, 5.

⁷⁷ Ruckenstein 2013, 57-65.

Tutkimuskysymykset ja haastatteluiden teemat perustuvat edellä esiteltyyn aiempaan tutkimukseen sekä aineistostani nousseisiin aiheisiin. Myös kandidaatintutkielmani *Pienituloisuuden kokemukset alakouluikäisten tyttöjen arjessa 1990-luvulla* (2018) teko vaikutti aihevalintaan, sillä koin työtä tehdessä, että moni tutkimisen arvoinen aihe jäi aiherajauksen sekä kandidaatintutkielman rajallisuuden vuoksi käsittelemättä. Jo tällöin katsoin laman muodostavan kehyyksen tutkittavien lapsuuden kokemuksille. 1990-luvun aikaan lapsuuttaan viettäneitä on Suomessa tutkittu aiemmin esimerkiksi kyselytutkimusten ja huono-osaisuuden ylisukupolvisuutta kartoittaneen kohorttitutkimuksen avulla, mutta lamakokemusten tutkimukselle on mielestäni edelleen tilaa. Tarkastelen tutkielmassani lasten lamakokemuksia muistitietoaineiston avulla, eikä tiedossani ole, että vastaavanlaisia aineistoja olisi hyödynnetty lasten lamakokemusten tutkimiseen. Vastaavanlaisen tutkimuksen puuttumisen vuoksi tutkielmassa luodaan yleiskuvaa siitä, minkälaisiin asioihin ja ilmiöihin lama on lapsuusaikana liitetty. Aiempiin tutkimuksiin verrattuna tämän tutkielman aineisto mahdollistaa inhimillisten kokemusten ja näille annettujen merkitysten yhdistämisen samaan kokonaisuuteen.

Kuten kappaleessa 2.3 totesin, ovat lapsuudelle annetut merkitykset ajallisesti ja paikallisesti muuttuvia. Aikuisena lapsuusmuistot saavat uuden sisällön, sillä iän myötä omia kokemuksiaan tarkastelee aikuisen näkökulmasta. Näin muisteltuun lapsuuteen yhdistyvät niin lapsuudenaikaiset muistot kuin myöhemmät elämäkokemukset. En ole rajannut lapsuuden ikävuosia tarkasti, sillä tarkoituksena on tutkia eri ikäisinä lama-aikaan lapsuuttaan eläneiden kokemuksia ja mahdollisuuksien mukaan myös vertailla niitä keskenään. Tutkielma sisältää näin ollen lamamuistoja sekä pienten lasten että nuorten kokemana. Yhteistä tutkittaville on kuitenkin se, että kaikki ovat olleet alle 18-vuotiaita laman alkaessa, mikä vastaa myös kansainvälisten sopimusten käyttämää rajausta lapsuudesta. Koska olen kiinnostunut ajasta, jolloin lapsi elää arkeaan perheensä kanssa ja on vanhempiensa vastuulla, on rajaus tutkielman kannalta luonnollinen, sillä täysi-ikäisyyden myötä nuoret itsenäistyvät opintojen tai työelämään siirtymisen sekä lapsuudenkodista pois muuttamisen myötä.

Tässä tutkimuksessa katson identiteetin eli yksilön käsityksen omasta itsestään muodostuvan alati muuttuvana vuorovaikutuksellisen prosessina. Sosiologi Stuart Hallin identiteettikäsitteen mukaan postmodernissa yhteiskunnassa yksilöillä ei ole yhtä eheää identiteettiä, vaan on lukuisia ja joskus myös toisiinsa nähden ristiriitaisia identiteettejä. Yksilöiden identifikaatiot vaihtelevat

ajassa ja paikassa, ja identiteetit rakentuvat suhteessa muihin, kuten erilaisiin yhteisöihin.⁷⁸ Kehityopsykologi Erik Eriksonin mukaan lapsuus ja nuoruus vaiheineen luovat identiteetille perustan, mutta myöhemmät kokemukset sekä kulttuuriset muutokset ja historialliset tapahtumat voivat luoda uusia sekä muokata aiempia identiteettejä.⁷⁹ Identiteetit liittyvät lisäksi representaatioon; ne muodostuvat ”jatkuva suhteessa niihin tapoihin, joilla meitä representoidaan tai puhutellaan meitä ympäröivissä kulttuurisissa järjestelmissä.”⁸⁰ Esimerkiksi sillä, miten köyhyydessä elävistä ihmisistä puhutaan ja minkälaisia mielikuvia heihin liitetään, on merkitystä köyhyydessä elävän ihmisen oman identiteetin kannalta.⁸¹ Hallin mukaan yhdeksi kokonaisuudeksi nivottu identiteetti on aina fiktiota ja sen voidaan ajatella olevan eräänlainen tuotettu kertomus itsestä.⁸² Tutkittavien muistellessa lapsuuttaan ja nuoruuttaan he rakentavat kokemuksistaan narratiivin, joka kuvastaa rajatun aikajakson merkitystä heille niin lapsuudessa kuin muisteluhetkellä.

Tutkielma käsittää ainoastaan pääkaupunkiseudulla eli Espoossa, Helsingissä ja Vantaalla lapsuuttaan eläneiden kokemuksia. Vaikka pääkaupunkiseutu on 1990-luvulla koostunut hyvin erilaisista asuinalueista, on tutkimusjoukolle yhteistä lähiössä vietetty lapsuus. Erilaisten paikkakuntien sisällyttäminen tutkimukseen vaatisi myös kattavamman taustoituksen kuhunkin paikkakuntaan 1990-luvun laman aikaan. Lisäksi lama ja taloudellinen niukkuus ovat voineet näkyä eri tavoin kaupungissa ja maaseudulla asuneiden lasten elämässä. Ridge on 2000-luvun vaihteen Iso-Britanniaan sijoittuneessa tutkimuksessaan tuonut esille köyhyyden erilaisia merkityksiä maaseudulla ja kaupungeissa eläville lapsille; kaupungissa asuvilla lapsilla oli suuremmat sosiaaliset paineet pukeutua tietyllä tavalla, ja he kokivat enemmän turvattomuutta asuinalueillaan. Maaseudulla asuneet lapset joutuivat kuitenkin useammin kiusatuiksi ja he kokivat asuinpaikkansa tarjoamat mahdollisuudet rajatuiksi niin vapaa-ajan toiminnan kuin ystävien saamisen kannalta.⁸³ Alustava suunnitelma toteuttaa tutkielman aineistonkeruu kasvokkain tapahtuvassa haastattelussa vaikutti osaltaan rajauksen muodostumiseen. Omakohtainen kokemukseni pääkaupunkiseudulla kasvamisesta ja alueen yleinen tuntemus auttavat tuomaan kontekstia muistitiedon ympärille. Näistä syistä koen pääkaupunkiseudun muodostavan loogisen ja maisterintutkielmaan sopivan kokonaisuuden lasten lamakokemusten tutkimiselle.

⁷⁸ Hall 1999, 21-23.

⁷⁹ Erikson 1968, 22-24, 91-96.

⁸⁰ Hall 1999, 21-23.

⁸¹ Walker 2014, 50-66, 74-84, 108-117, 157-172

⁸² Hall 1999, 11, 23, 39-40.

⁸³ Ridge 2002, 52-53, 63-67, 87, 89-91, 139.

3 Tutkimusaineisto ja menetelmät

Tutkielma perustuu 31 tutkittavan muistoihin lapsuudesta 1990-luvun laman aikaan. Aineisto koostuu sekä suullisesta että kirjallisesta muistitiedosta, ja se on kerätty kahdessa erässä. Osan olen kerännyt vuonna 2018 kandidaatintutkielmaani varten ja loput syksyllä 2020. Tutkielma on luonteeltaan laadullinen, ja tutkimusmenetelmät koostuvat laadullisesta sisällönanalyysistä ja muistitietotutkimuksesta.

Olen saanut kandidaatintutkielmani tutkittavilta luvan aineiston hyödyntämiseen myös tässä tutkimuksessa. On kuitenkin huomattava, että kandidaatintutkielmani tutkimuskysymykset liittyivät pienituloisuuden kokemuksiin ja vaikutuksiin, minkä vuoksi kyseisestä aineistosta löytyy myös sellaista sisältöä, joka ei tämän tutkielman puitteissa ole keskeistä. Toisaalta pienituloisuuden kokemus kytkeytyy kertomuksissa vahvasti lamasta johtuneeseen työttömyyteen sekä taloudelliseen epävarmuuteen. Koenkin, että aineistoa voidaan soveltaa täydentävänä osana tämän tutkimuksen aineistoa, ja siitä voi löytyä aiemmin taustalle jääneitä teemoja uuden kysymyksenasettelun avulla. Kandidaatintutkielmassa käytetty Facebook-ilmoitus sekä haastatteluiden ja kirjoittamisen runko löytyvät liitteistä 3 ja 4. Aineistonkeruuprosessi ja sen käytänteet ovat kuitenkin pysyneet samoina, mikä mahdollistaa eri aikoina kerätyn aineistojen käyttämisen rinnakkain.

Aineiston monipuolisuuden ja tutkimuskysymyksiin vastaamisen kannalta oli tärkeää kerätä uutta aineistoa. Aloitin aineistonkeruun panemalla haastattelu- ja kirjoituspyyntöjä pääkaupunkiseudun kaupunkien Facebook-ryhmiin. Ryhmiksi valikoituivat myös aiemmassa työssä hyödynnetyt Espoon kaksi ryhmää ”ESPOO puskaradio – se rennompi” ja ”Puskaradio Espoo”, mutta myös ”Vantaan Puskaradio” ja ”Puskaradio Helsinki”. Halukkaat henkilöt ottivat minuun yhteyttä kommentoimalla ilmoitukseen, yksityisviestillä Facebookissa tai sähköpostitse. Yhteydenoton jälkeen pyysin tutkittavia hieman kertomaan itsestään varmistaakseni, että he sopivat esimerkiksi ikänsä puolesta tutkimukseen. Tämän jälkeen sovimme tutkittavan kanssa tälle sopivasta osallistumistavasta; halusiko hän osallistua tutkimukseen kasvotusten, videohaastattelussa tai kirjoittamalla, ja lähetin haastattelun tai kirjoittamisen ohjeet ja teemat. Suurin osa ilmoitukseeni vastanneista myös osallistui tutkimukseen, mutta muutama henkilö jättäytyi myöhemmin pois ajan puutteen tai hektisen elämäntilanteen vuoksi. Yksi henkilö totesi myös, ettei ollutkaan valmis käymään läpi kipeitä lapsuusajan muistoja. Aiemmat seitsemän tutkittavaa olin tavoittanut Espoon ryhmien kautta, mutta uusista tutkittavista viisi löysi ilmoituksen Helsingin ja kahdeksan sekä Vantaan että Espoon ryhmistä. Lisäksi ilmoitustani oli jaettu eteenpäin, ja kolme tutkittavaa löysi sen yhteisten tuttavien kautta.

Facebookin puskaradiot ovat maantieteellisesti ihmiset yhteen tuovia ja täysin vapaaehtoisia digitaalisia keskustelualustoja. Puskaradioihin liittymiselle ei ole pääsyvaatimuksia, mutta liittymisen yhteydessä voidaan tarkistaa esimerkiksi ryhmän sääntöjen hyväksyminen. Ryhmien sääntöjen yksityiskohdat eroavat hieman toisistaan, mutta sääntöjen peruseriaate on pitää keskustelu asiallisena ja kaupunkiin liittyvänä. Ryhmillä on omat ylläpitäjät, jotka valvojat sääntöjä ja kaikissa muissa paitsi ”ESPOO puskaradio – se rennompi” -ryhmässä he hyväksyvät jäsenten julkaisut. Puskaradiot ovat kaupunkilaisille välittömiä informaatiöväyliä, mutta myös vapaan keskustelun foorumeita. Ne sisältävät esimerkiksi uutisia ajankohtaisista asioista ja tapahtumista, paikallisten suosituksia sekä ilmoituksia kadonneista tai löytyneistä tavaroista. Lisäksi ryhmät tarjoavat kohtaamispaikan kaupunkilaisten ja paikallisten yritysten ja palveluntarjoajien välille. Puskaradioiden väliset erot juontuvat ryhmien paikallisia asioita korostavasta luonteesta, mutta esimerkiksi aihepeiltään ne ovat hyvin samankaltaisia.

Näiden Facebook-ryhmien osalta on huomioitava, etteivät kaikki kuulu omien kaupunkien ryhmiin. Esimerkiksi Espoon suuremmalla Facebook-ryhmällä (Puskaradio Espoo) on noin 60 000 jäsentä, mikä vastaa noin 20 prosenttia Espoon väkiluvusta (vuosien 2019 ja 2020 vaihteessa vajaa 290 000 ⁸⁴) olettaen, että kaikki ryhmän jäsenet todella asuvat Espoossa. Puskaradio Helsingillä on 55,3 tuhatta ja Vantaan Puskaradiolla 54,5 tuhatta jäsentä. Pohdittuani erilaisia keinoja kerätä mahdollisimman monipuolinen tutkimusjoukko, valikoituivat puskaradiot saavutettavuutensa ja suurten jäsenmääriensä vuoksi aineistonkeruun kanaviksi. On kuitenkin tärkeää huomata, että työhön osallistuneet tutkittavat ovat eriävistä taustoistaan ja lamanaikaisista kokemuksistaan huolimatta selviytyneet ja päässeet elämässään eteenpäin. Tutkittavien etsiminen sosiaalisen median kautta on voinut vaikuttaa siihen, millaiseksi tutkittavien joukko on muodostunut. Toisaalta voi olla, etteivät lamasta eniten kärsineet ole kuoleman, vankeuden tai muun huono-osaisuuden kassautumisen vuoksi enää tavoitettavissa tutkimusta varten tai heidän tavoittamisensa vaatisi yhteistyötä viranomaisten kanssa. Raskaat kokemukset ja haastava elämäntilanne saattavat myös vaikuttaa haluttomuuteen osallistua tutkimukseen.

Vuoden 2018 aineistosta suurin osa on kerätty kasvokkain suoritetuilla haastatteluilla. Haastattelutilanteen rauhan ja turvallisen ympäristön varmistamiseksi haastattelut tehtiin kirjastojen varattavissa ryhmätyötiloissa tai tutkittavien kotona. COVID-19-pandemian vuoksi valtaosa uudesta aineistosta täytyi kerätä muilla keinoilla. Tämän vuoksi suurin osa uusista tutkittavista osallistui

⁸⁴ Kuntien avainluvut, Tilastokeskus.

tutkielmaan kirjoittamalla tai videohaastattelussa. Videohaastattelu oli aineistonkeruumuotona minulle uusi, ja sen toimivuus herätti erilaisia huolia. Vaikka kotona järjestettävä videohaastattelu tarjoaa sinänsä haastateltavalle tutun ja turvallisen ympäristön, voivat esimerkiksi muiden perheenjäsenten läsnäolo, internet-yhteyden pätkiminen tai muut tekniset ongelmat hankaloittaa haastattelun kulkua. Toisaalta videohaastattelu saattaa olla hyvä vaihtoehto sellaisille, joille kasvokkain tapaaminen olisi liian suuri kynnys osallistua tai niille, jotka eivät koe kirjoittamista luontevaksi tavaksi jakaa kokemuksiaan.

Koronavirustilanteen vuoksi täytyi toimia sen asettamien ehtojen ja mahdollisuuksien mukaan, ja lopulta suuri osa huolistani videohaastatteluun liittyen osoittautui aiheettomaksi. Suoritin videohaastattelut Helsingin yliopiston opiskelijoille tarjoaman Zoomin sekä Microsoft Teamsin avulla. Useat tutkittavista olivat kuluneen vuoden aikana kokeilleet eri videopuhelupalveluita, ja niiden käyttö sujui kaikilta haastatelluilta hyvin. Videohaastattelun etuna voidaan pitää sitä, että haastattelu on mahdollista taltioida myöhempää käsittelyä varten. Työn 31 tutkittavasta yhdeksän osallistui videon välityksellä, 14 kirjoittamalla ja kahdeksan perinteisessä haastattelussa. Tähän sisältyy myös vuodelta 2018 seitsemän tutkittavaa, joista kaksi kirjoitti muistoistaan ja loput haastattelin kasvokkain. Näin ollen vuonna 2020 tein kasvokkain ainoastaan kolme haastattelua, kaikki Helsingin yliopiston kirjaston ryhmätyötiloissa.

Toteutin haastattelut teemahaastatteluina eli niin sanottuina puolistrukturoituina haastatteluina. Teemahaastattelua varten etukäteen valitut teemat ja näitä tukevat kysymykset antavat rungon haastattelun kululle, vaikka teemoja ei käytäisi järjestyksessä läpi. Tällä tapaa voidaan myös varmistaa, että tutkimuskysymysten kannalta oleelliset aiheet tulevat käsitellyiksi.⁸⁵ Lähettämällä kaikille tutkittaville haastattelun sekä kirjoittamisen teemat etukäteen voidaan myös edesauttaa lapsuudenaikaisten kokemusten mieleen palauttamista. Tärkeää on tehdä muistelusta tutkittavalle mahdollisimman luontevaa esimerkiksi painottamalla tutkittavan asiantuntijuutta omassa elämäntarinassaan sekä kannustamalla kertomaan kokemuksistaan vapaamuotoisesti omalla tyylillään.

Taustatietoina pyysin tutkittavia kertomaan perustietoja itsestään (nimi, sukupuoli, syntymävuosi ja asuinpaikka) sekä perheenjäsenistään (vanhempien ammatit ja koulutustaustat, muut perheenjäsenet). Runko jakautuu aiempaan tutkimukseen ja vuoden 2018 aineistoon perustuen seuraavaan viiteen teemaan: *perheen arki ennen lamaa, lama-aika ja muutokset, perhe ja sosiaaliset suhteet,*

⁸⁵ Tuomi & Sarajärvi 2018, 87-88.

apu sekä laman merkitykset ja siitä puhuminen. Runko löytyy tarkentavine kysymyksineen liitteestä 2. Kasvokkain ja videopuheluna tehdyissä haastatteluissa haastateltavat kertoivat pääsääntöisesti muistojaan kronologisesti ja esitin tarvittaessa tarkentavia kysymyksiä rungon ja tutkittavien kertomusten perusteella. Ohjeistin kokemuksistaan kirjoittavia hyödyntämään runkoa ja sen kysymyksiä muistojen mieleen palauttamista varten, mutta kirjoittamaan vapaasti ja tarvittaessa rungon teemojen ja kysymysten ulkopuolelta. On tärkeää pitää kysymyksenasettelu tarpeeksi avoimena, ei liian johdattelevana. Ohjeet ja apukysymykset saivat tutkittavilta positiivista palautetta; palautetta antaneet olivat kokeneet näiden helpottaneen aiheen muistelua.

Tutkittavat ovat syntyneet vuosien 1974 ja 1989 välillä. 31 tutkittavasta 1970-luvulla syntyneitä on viisi. Puolet tutkittavista on syntynyt vuosien 1980-1985 välillä. Vuoden 2018 tutkittavat olivat kaikki (7 henkilöä) naisia, mutta myös uusista tutkittavista tuli lopulta hyvin naisvaltainen joukko. Uusista tutkittavista 18 on naisia ja kuusi miehiä. Sukupuolijakauma perustuu tutkittavien haluun osallistua tutkimukseen, ja miesten pienempään määrään vaikutti edelleen muutaman tutkittavan jättäytyminen viime hetkellä pois tutkimuksesta. Epätasainen sukupuolijakauma täytyy huomioida johtopäätöksiä tehdessä, eikä tämän vuoksi ole mahdollista vertailla naisten ja miesten kokemuksia keskenään. Tutkittavista 14 oli asunut lapsuutensa aikana Helsingissä, kahdeksan Espoossa, kuusi Vantaalla ja kolme useammalla paikkakunnalla. Tutkittavien kirjoitusten pituus vaihtelee kahden ja viiden sivun välillä, kirjoitusten yleisin pituus oli kolme sivua. Haastattelut kestivät puolestaan 20 minuutista reiluun tuntiin keskimääräisen keston ollessa noin 40 minuuttia.

3.1 Muistitietotutkimus ja laadullinen sisällönanalyysi

Muistitietotutkimuksen ytimessä on tavallisen ihmisen arjen tavoittaminen, ja muistitiedon avulla on pyritty laajentamaan menneisyyden tulkintoja ja tuomaan mikroskoopin alle aiemmin vähemmälle huomiolle jääneitä elämän osa-alueita, aiheita ja yhteisöjä.⁸⁶ Muistitiedolla tarkoitetaan erilaisilla haastattelumenetelmillä tuotettua suullista ja kirjallista aineistoa. Vaikka muistitiedon englanninkielinen käsite *oral history* viittaa ennen kaikkia suulliseen muistitietoon, on Suomessa tehty esimerkiksi arkistojen kirjoituskilpailujen pohjalta hyvin laajasti kirjalliseen muistitietoon perustuvaa tutkimusta. Suuri osa tämän tutkielman aineistosta on niin sanottua omaelämäkerrallista aineistoa, jolla tarkoitetaan usein kirjallisesti tuotettua subjektiivista kuvausta omista kokemuksista ja elämästä.⁸⁷

⁸⁶ Summerfield 2019, 106.

⁸⁷ Mt., 78.

Muistitietotutkimus on tutkijalle hyvin monikäyttöinen työkalu, ja Fingerroosin ja Haanpään (2006) mukaan muistitieto voi toimia esimerkiksi tutkimuksen lähteenä, kohteena, metodina tai sivujuonteena. Käytän tässä tutkielmassa muistitietoa lähteenä, jolloin tarkoituksena on tuoda esille muistelijoiden, tässä tapauksessa laman lapsien, näkökulmia menneestä. Tutkijan tehtävänä on puolestaan luoda esitys ja tulkintoja menneestä. Muistitietotutkimus onkin erilaisten muistitietoaineistojen runsauden vuoksi varsin monitieteistä ja -metodista.⁸⁸ Muistitietotutkimuksessa ollaan ennen kaikkea kiinnostuneita muistelijoiden menneisyydelle antamista merkityksistä. Muistitietotutkija Alessandro Portelli (2006) on esittänyt, että ”[S]e, mihin kertojat uskovat – –, on historiallinen tosiasia aivan yhtä lailla kuin se, mitä todella tapahtui.” Muistitiedon avulla voidaan Portellin mukaan tavoittaa ihmisten tekemisten lisäksi “– – mitä he halusivat tehdä, mitä he uskoivat tekevänsä ja mitä he jälkikäteen katsoivat tehneensä.”⁸⁹ Muistaminen on paitsi yksilöllinen myös yhteisöllisesti tuotettu konstruktio menneestä, ja se muodostuu nykyhetkessä vuoropuheluna henkilökohtaisten, poliittisten ja kulttuuristen arvojen ja normien kanssa.⁹⁰ Lisäksi on pidettävä mielessä tutkimuksen yleisön vaikutus kertomukseen.⁹¹

Muistitietotutkimusta ei kuitenkaan voida pitää eksaktina tieteenä, ja muistitietotutkimuksen saama kritiikki on usein koskenut sen informaatioarvoa ja luotettavuutta. Ongelmaksi voi muodostua esimerkiksi se, että taustatiedot tutkittavien materiaalisista puitteista ja tapahtumista täytyy usein hakea samoista lähteistä.⁹² Vertailu erilaisiin arkisto- ja rekisteriaineistoihin voi kuitenkin tehdä näkyväksi muistitiedossa vaiettuja, vähäteltyjä tai ylikorostettuja aiheita. Jatkotoimena voidaan tarkastella, minkälaiset taustalla olevat normit ovat voineet vaikuttaa muistitiedossa ja muissa aineistoissa esiintyviin eroavaisuuksiin.⁹³ Muistitiedon voidaan ajatella olevan luotettavaa, kun tiedonantaja kertoo omakohtaisista kokemuksistaan, ja tutkijalla on tutkimuskysymykseensä nähden käytössä useita samankaltaisia kertomuksia.⁹⁴ Omaelämäkerrallisen aineiston vahvuutena voidaan pitää sitä, että tutkittavat ovat voineet tuoda esille itselleen ja heidän kokemustensa kannalta tärkeitä aiheita. Omaelämäkertaa tuottaessa muistelijat järjestelivät elämänsä tapahtumia ja vaiheita kertomukseksi ja rakentavat samalla aktiivisesti identiteettiään. Omaelämäkerrassa ovat

⁸⁸ Fingerroos & Peltonen 2006, 17.

⁸⁹ Portelli 2006, 56.

⁹⁰ Peltonen 2006, 8.

⁹¹ Vilkkonen 1997, 77.

⁹² Summerfield 2019, 80-82; Saaritsa 2019, 159-160.

⁹³ Saaritsa 2019, 159-160, 175-176.

⁹⁴ Peltonen 2006, 8.

läsnä tutkittavien muisteluhetken sekä menneen ajan näkemys itsestä.⁹⁵ Anni Vilkon (1997) mukaan elämäntapahtumien uudelleenarviointia tapahtuu läpi elämän ja ”[N]äillä jäsenyksillään ja selityksillään hän antaa mieltä elämälleen, paikantaa itseään tässä ja nyt sekä ennakoi tulevaisuuttaan.”⁹⁶

Tutkittavien naisvaltaisuus voi osaltaan vaikuttaa tuloksiin, sillä aiempi muistitieto- ja omaelämäkertatutkimus on tuonut esille sukupuolen vaikutuksia sekä muistelijoiden kertomisen tapoihin että heidän käsittelemisiinsä aiheisiin. On katsottu, että naisten kerronta on perinteisesti ollut perhe- ja ihmissuhdekeskeisempi kuin miesten omia saavutuksia ja ”julkista” elämää painottava kerronta. Kertomistavoissa esiintyvien eroavaisuuksien voidaan ajatella heijastavan sukupuolille liitettyjä odotuksia ja rooleja eri aikoina,⁹⁷ ja Vilkon mukaan nuorempien ikäluokkien muistelussa on aiempaa enemmän nähtävissä miesten omaelämäkertoihin kuuluneita teemoja. Tästä huolimatta naisten kerronnassa on säilynyt eri ihmisten näkökulmien sisällyttämisen tuoma moniäänisyys.⁹⁸

Tässä tutkielmassa käytän sekä suullista että kirjallista omaelämäkerrallista muistitietoa, mikä tukee lapsuudenaikaisten lamakokemusten monipuolista tarkastelua. Molemmissa tapauksissa muistitieto rakentuu yhteistyössä tutkijan kanssa, ja tutkijan täytyy koko prosessin ajan kiinnittää erityistä huomiota omaan rooliinsa ja ennakko-oletuksiinsa.⁹⁹ Kirjoittamalla tuotetussa muistitiedossa muistelutilanne on erilainen, sillä muistelijalla on suulliseen haastattelutilanteeseen verrattuna enemmän yksityisyyttä ja kontrollia omasta tuotoksestaan. Muistelija voi toteuttaa muistelun valitsemassaan paikassa ja hänelle sopivana ajankohtana sekä työstää kirjoitusta vaiheittain. Tutkijan kirjoituspyyntö ja siinä asetetut ohjeet toimivat haastattelutilanteen korvikkeena ja rajaavat kirjoitusta. Kirjoitetun omaelämäkerta-aineiston vastapainona hyödynnän haastatteluaineistoa, sillä haastatteluissa tutkijalla on parempi mahdollisuus päästä syvempään vuorovaikutukseen muistelijan kanssa, selkeyttää mahdollisia epäselvyyksiä sekä esittää tarkentavia kysymyksiä.¹⁰⁰

Muistitietotutkimuksen ohella hyödynnän laadullista sisällönanalyysiä. Sitä voidaan käyttää sekä kirjallisen muistitiedon että litteroidun haastatteluaineiston analysoimisessa ja menetelmä mahdollistaa aineiston systemaattisen käsittelyn. Lähdin liikkeelle haastatteluaineiston litteroimisesta. Litteroin sanatarkasti suurimman osan haastatteluaineistosta kiinnittäen erityistä huomiota tutki-

⁹⁵ Summerfield 2019, 79-80; Vilko 1997, 77.

⁹⁶ Vilko 1997, 77, 123,

⁹⁷ Ks. esim. Vilko 1997, 84, 124-127; Summerfield 2019, 86-91; Barrett 2008, 407-408, 422-423.

⁹⁸ Vilko 1997, 124-127.

⁹⁹ Fingerroos & Haanpää 2006, 35-36.

¹⁰⁰ Pöysä 2006, 228-230.

muskysymysten kannalta olennaisiin kohtiin sekä tutkittavien omia tuntemuksia sisältäviin kuvauksiin. Seuraava analyysivaihe oli aineiston teemoittelu. Tutkielmani on luonteeltaan abduktiivinen eli yhdistelmä teoria- ja aineistolähtöistä lähestymistapaa.¹⁰¹ Tutkielman alustavat teemat ja haastattelurungon aiheet nousivat tutkimuskysymysten, teorian ja aiemman tutkimuksen pohjalta, mutta ne muovautuivat ja tarkentuivat tutkimusprosessin edetessä aineistosta ja aiemmasta tutkimuksesta tehtyjen havaintojen perusteella. Analyysin teemoittelua ja eri aiheiden yhdistelyä ohjasi aineiston koodaaminen sisällönanalyysiohjelma ATLAS.ti:llä. Käytettyihin koodimerkkeihin kuuluivat: *perhe, vanhempien suhteet / avioero, muu lähipiiri, ystävät, päihheet/mielenterveys, työttömyys, toimeentulo, tukiverkko, vastuut, apu, asuminen, rahapuhe, lamapuhe, lamakäsitys, 80-luku, lamamuutos, oma raha, kulutus/säästöt, koulu, harrastukset, vapaa-aika, eriarvoisuustunne, trauma/turvattomuus/huoli, säästäminen, mitä oppinut / miten vaikuttanut sekä laman loppuminen.*

3.2 Traummat ja nostalgia muistelussa

Haastattelussa sekä omaelämäkertaa kirjoittaessa tutkittavan täytyy muistella ja muodostaa lapsuudenaikaisista kokemuksistaan narratiivi. Muistojen mieleen palauttaminen voi kuitenkin olla hyvin haastavaa, ja muistissa voi esiintyä monenlaisia katkoksia ja virheitä.¹⁰² Kokemukset lamasta ovat lisäksi voineet olla kipeitä tai traumaattisia, mikä voi vaikeuttaa muistamista edelleen.

Traumaattinen kokemus määritellään usein poikkeuksellisen stressaavaksi tilanteeksi, kuten omaan itseen, läheiseen tai lähiympäristöön kohdistuva vakava uhka tai onnettomuus.¹⁰³ Laman vaikutuksiin liittyy monenlaisia tilanteita, jotka voivat traumatisoida iästä riippumatta. Lapsella ei ole ehtinyt kertyä kokemusta tai taitoa toimia uhkaavissa tilanteissa, minkä vuoksi lapset ovat erityisen haavoittuvaisessa asemassa kohdatessaan esimerkiksi vanhemman työttömyyttä, mielenterveys- tai päihdeongelmia, kodin menettämisen tai vanhempien avioeron. Myös useamman asian yhtäaikainen vaikutus ja yleinen turvallisuuden tunteen heikkeneminen voi aiheuttaa trauman. Traumaterapian pioneerin Peter A. Levenin (2008) mukaan täytyy muistaa, että ihmiset kokevat erilaiset tapahtumat monin eri tavoin ja traumaolle on olemassa lukemattomia syitä. Lapsi voi kokea aikuisen mielestä merkityksettömän oloisen tapahtuman hyvinkin traumatisoivaksi. Oleellista on se, millä tapaa lapsi kokee tapahtumat tapahtumahetkellä, jolloin iällä on myös merkitystä. Levine käyttää esimerkkitilanteena kylmään huoneeseen yksin jäämistä; kokemus voi olla vauvalle

¹⁰¹ Tuomi & Sarajärvi 2018, 103-114, 133.

¹⁰² Douglas 2010, 21.

¹⁰³ Levine 2008, 24.

ylivoimainen, pelottava leikki-ikäiselle, stressaava 10-vuotiaalle ja vain vähän epämiellyttävä teini-ikäiselle tai aikuiselle.¹⁰⁴

Ihmiset eivät välttämättä tiedosta tai myönnä, että jotkut heidän kokemistaan psykologisista tai fysiologisista ongelmista ovat traumaperäisiä. Toisaalta trauma voi pysyä piilevänä pitkiä aikoja ja traumaattinen reaktio voi ilmetä jopa vuosikymmenien jälkeen.¹⁰⁵ Traumaattinen kokemus saattaa siis tahattomasti tai tahallisesti johtaa tiedon pois jättämiseen. Samalla arkojen aiheiden tarkastelu ja traumaattisen reaktion syyttämisen riski korostaa muistitietoa keräävän tutkijan roolia ja eettisiä toimintatapoja.¹⁰⁶ Tämän tutkielmaan osallistuneet ovat tulleet siihen mukaan vapaaehtoisesti, mikä viittaa haluun käsitellä ja jakaa lapsuudenaikaisia lamamuistoja. Tutkittavien anonymiteetin takaamisen voidaan lisäksi ajatella auttavan arkaluontoisten asioiden kertomista. Haastattelutavat ovat toistuvasti todenneet olleensa tyytyväisiä valintaansa osallistua tutkimukseen, ja osalle tutkimus tarjosi ensimmäisen tilaisuuden käydä läpi lapsuuden kokemuksia. Aiheesta vaikenevista on voinut vahvistaa se, ettei lapsuudessa koetuista lamakokemuksista ole ennen viime vuosia juurikaan käyty julkista keskustelua.

Lapsuutta käsittelevien omaelämäkertojen määrä ja niiden hyödyntäminen tutkimuksessa on kasvanut runsaasti viime vuosikymmeninä. Omaelämäkertoja tutkinut Kate Douglas (2010) on jakanut lapsuutta käsittelevät omaelämäkerrat kahteen kategoriaan. Osa käsittelee traumaattisia lapsuuden kokemuksia, kuten seksuaalista hyväksikäyttöä, köyhyyttä tai perheväkivaltaa. Näiden omaelämäkertojen kirjoittajat ovat kuvailleet trauman vieneen tai kadottaneen lapsuuden. Toinen omaelämäkertojen muoto on nostalginen. Siinä romantisoidaan tai kuvaillaan kaipuuta omaan lapsuuteen. Näissä tapauksissa lapsuus ja siihen liitetyt merkitykset menetetään vähitellen ajan myötä. Nämä erilaiset kategoriat eivät sulje toisiaan pois, sillä lapsuus koostuu useimmissa tapauksissa sekä onnellisista että haastavista hetkistä.¹⁰⁷ Myös nostalgian sävyissä on eroavaisuuksia; Pirjo Korkiakankaan (1996) mukaan tämän voi jakaa *yksinkertaiseen nostalgiaan* ja *strategiseen nostalgiaan*. Ensimmäisellä viitataan pienten sekä arkisten asioiden lämminhenkiseen muisteluun. Strategisella nostalgialla viitataan puolestaan sellaiseen nostalgiaan, joka kumpuaa nykyhetken epävarmuudesta ja toiveiden toteutumattomuudesta. Tällaisessa tilanteessa saatetaan hakea turvaa ja tukea turvalliseksi koetun ajan muistelusta – usein nimenomaan lapsuuden ajalta.¹⁰⁸

¹⁰⁴ Levine 2008, 24.

¹⁰⁵ Mt., 46.

¹⁰⁶ Summerfield 2019, 178.

¹⁰⁷ Douglas 2010, 85.

¹⁰⁸ Korkiakangas 2006, 134-145.

4 Lama ja muutokset lapsen silmissä

1990-luvun lama oli monella tapaa ennalta-arvaamaton kriisi, johon tutkittavat eivät voineet valmistautua ja jota he eivät voineet ennakoida. Tutkittavien perheet kohtasivat 1990-luvun laman hyvin erilaisista lähtökohdista; sekä perheiden tilanteilla ennen lamaa että laman aikaisissa muutoksissa on merkittäviä eroja. Osalla perheistä on tutkittavien muistojen mukaan ollut toimeentuloon liittyviä ongelmia jo ennen lamaa, kun taas toisten kertomuksissa 1980-luku on ollut vaurasta tai jopa nousujohteista aikaa. Pyysin tutkittavia kertomaan myös heidän vanhempiansa ammatillisesta taustasta. Valtaosan ammatti liittyi käsityö-, palvelu- ja rakennusaloihin, myyntiin sekä huolto- ja isännöintitehtäviin. Äideillä korostuivat erilaiset toimeenpanevat toimisto- sekä hoitoalojen tehtävät, minkä lisäksi joukkoon kuului muutama kotiäiti. Viidellä tutkittavalla ainakin toinen vanhemmista toimi yrittäjänä. Joukkoon kuului myös muutamia freelancer-toimittajia. Vaurammasta taustasta tulleiden vanhemmat olivat työskennelleet esimerkiksi julkishallinnon tai teollisuuden puolella asiantuntijoina tai johtajina, mutta tällaisia perheitä oli tutkittavien joukossa vain muutama.

Vaikka tässä tutkielmassa ei ole varsinaisesti tarkoitus kartoittaa laman taloudellisia vaikutuksia tutkittavien perheissä, luovat ne tärkeän kontekstin lama-ajan muistoille. Noin puolella lama oli johtanut vanhempien työttömyyteen tai yrityksen konkurssiin. Lisäksi tutkimukseen osallistui työnsä säilyttäneiden vanhempien ja yksinhuoltajien lapsia, jotka eivät kuitenkaan kokeneet välttyneensä laman seurauksilta. Esimerkiksi asuntolainojen korkean korkotason tai muun velkaantuneisuuden nähtiin vaikuttaneen merkittävästi perheen lama-ajan kokemuksiin. Näiden ohella tutkimukseen osallistui muutamia henkilöitä, joiden perheiden toimeentuloon lama ei ainakaan lapsen silmin vaikuttanut millään tavalla tai taloudellinen tilanne jopa koheni. Tutkittavien kertomuksissa tulee lisäksi esille erilaiset pätkätyöt, joita esimerkiksi yhden tutkittavan äiti joutui tekemään päivätyönsä ohella. Tutkittavan mukaan hänelle selitettiin tilanteen johtuneen asuntolainan korkeasta korosta. Perheen äiti ei kolmen työn vuoksi ollut juurikaan kotona, minkä vuoksi tutkittava meni usein äitinsä mukaan siivoamaan iltaisin ja viikonloppuisin. Tutkittava ei kuitenkaan enää ollut varma, halusiko hän mukaan äidin työtaakan keventämiseksi vai viettääkseen enemmän aikaa äitinsä kanssa.¹⁰⁹ Äidin siivoustyöhön osallistui myös toinen tutkittava sisaruksineen ja hän muistelee sen olleen toisinaan ihan mukavaakin.

¹⁰⁹ Nainen s.1980 Helsinki 1, videohaastattelu 15.9.2020.

Iltaisin ja viikonloppuisin äiti teki keikkaa siivoojana läheisissä toimistoissa ja me lapset olimme siellä mukana auttamassa ja meille oli omat rutiinit mm. roskisten tyhjennys ja muuta kevyttä hommaa.¹¹⁰

Glen Elder on 1930-luvun lamaan keskittyvässä tutkimuksessaan kiinnittänyt erityisesti huomiota perheiden mukautumistapoihin näiden kohdatessa erilaisia toimeentulon muutoksia. Mukautuminen (eng. *adaptation*) on tärkeää, kun halutaan tutkia, miten ihmiset pyrkivät saavuttamaan hallintaa haastavissa elämäntilanteissa. Taloudellisiin menetyksiin voidaan mukautua vähentämällä kulutusta, tuottamalla eri hyödykkeitä ja palveluita itse ja 1930-luvun laman aikana äidin tai vanhempien lasten työllistymisellä. Perheiden ongelmat liittyvät Elderin mukaan epäsuhtaan tulojen ja perheiden kulutustottumusten sekä tarpeiden välillä. Myös olemassa olevat taloudelliset resurssit, kuten säästöt, omaisuus ja läheisten tuki vaikuttavat mukautumiseen, sillä jotkut voivat ylläpitää taloudellista asemaansa pitkään näiden avulla.¹¹¹ Elderin ajattelussa olennaista ei lapsen kannalta ole laman aiheuttama muutos, kuten työttömyys itsessään, vaan se, miten hyvin perheessä on sopeuduttu uuteen tilanteeseen ja sen asettamiin ehtoihin.

Kuten luvussa 2.1 mainitsin, on Sinikka Näätsaari jakanut 1990-luvun laman kohdanneet lapset ja nuoret kolmeen ryhmään; ”*pärjääjiin*”, ”*toivojiin*” sekä ”*putoajiin*”. ”Pärjääjät” muodostavat suurimman osan Näätsaaren tutkimukseen osallistuneista nuorista, ja he pystyivät jatkamaan elämänsä lamaa edeltävillä tavoilla. ”Toivojien” ryhmässä lamalla on jo suurempia vaikutuksia nuorten arkeen esimerkiksi vanhemman työttömyyden kautta. Lama tarkoitti heille etenkin kuluksista säästämistä, mutta myös kiristynyttä perheen ilmapiiriä. Muutoksista huolimatta lama ei vienyt toivoa koulutuksen tuomilta mahdollisuuksilta. Kolmatta ja selkeästi lamasta eniten kärsinyttä ”putoajien” ryhmää yhdistää Näätsaaren mukaan se, ettei näillä nuorilla ja heidän perheillään mennyt hyvin edes nousukauden alkamisen jälkeen. Näissä perheissä on saattanut olla äkillisiä ja syviä taloudellisia muutoksia, mutta myös pitkäaikaista työttömyyttä ja sosiaalisia ongelmia. Näätsaari painottaa kriisin lamaanuttavaa vaikutusta putoajien vanhemmissa; he olivat menettäneet uskon koulutuksen arvoon lastensa tulevaisuuden turvaajana.¹¹² Vaikka tämän tutkielman tutkittavien kokemuksissa esiintyy runsaasti yhtymäkohtia Näätsaaren ryhmiin, ovat kokemukset ennen kaikkea yksilöllisiä. Jotkut ovat kokeneet lama-ajan hyvin raskaana, mutta ovat kokemuksistaan huolimatta selviytyneet eteenpäin elämässä. Näin ollen tästä työstä puuttuu sellaiset putoajat, joilta lama on täysin vienyt elämältä pohjan. Tämänkaltaiset henkilöt ja heidän tarinansa ovat kuitenkin jossain määrin mukana tutkittavien muistoissa muusta lähipiiristä.

¹¹⁰ Nainen s. 1985 Espoo, kirjallinen muistitieto 2020.

¹¹¹ Elder 1999, 10-11, 25-26, 49-50.

¹¹² Näätsaari 1994, 102-104.

4.1 Lasten lamakäsitykset

Mä muistan laman nimenomaan sellaisena, että se oli televisiossa ja uutisissa, lehdissä sellanen jatkuva rummutus: lama, lama, lama.¹¹³

Lapselle lama voi tuntua abstraktilta käsitteeltä, mutta tästä huolimatta Salmen, Huttusen & Yli-Pietilän tutkimuksessa havaittiin, että tutkimukseen osallistuneilla 10-vuotiailla lapsilla oli monipuolinen käsitys siitä, minkälaisiin asioihin lama kytkeytyy. Suurin osa liitti laman rahapulaan (42 % vastaajista) tai työttömyyteen (34 %), mutta myös ruoka, hintojen nousu, ylimääräisistä asioista karsiminen sekä valtion kohtaamat vaikeudet tulivat ilmi lasten vastauksissa. 24 prosenttia puolestaan jätti vastaamatta, vastasi väärin (esim. lama ymmärretty lomana) tai ei osannut sanoa.¹¹⁴ Tämän tutkielman tutkittaville iällä on luonnollisesti ollut suuri vaikutus sille, kuinka hyvin laman on lapsena ymmärtänyt. Nuorimmat tutkittavat kertovat, etteivät laman aikana pohtineet lamaa kovinkaan paljon, ja ovat vasta myöhemmin yhdistäneet monet kokemuksensa lamaan. Tämän lisäksi tutkittavat pohtivat oman yhteiskunnallisen kiinnostuneisuuden vaikuttaneen siihen, miten paljon ja kuinka laajalti he ymmärsivät lamaa ja siihen liittyviä ilmiöitä. Muutamille tutkittaville lama-aika oli myös lisännyt kiinnostusta yhteiskuntaa ja politiikkaa kohtaan.

Suurin osa tutkittavista kertoo luvun alun lainauksen mukaisesti kuulleen lamasta jatkuvasti sanomalehtien, television tai radion uutisista. Lamasta kerrotaan toisinaan myös puhutun koulussa ja kotona, mutta suurimmaksi osaksi tutkittavat kokivat, ettei lamasta oikeastaan keskusteltu perheen kesken ja sama kokemus toistuu perheen taloudelliseen tilanteeseen liittyvissä keskusteluissa. Voidaan ajatella, että keskeiset erot tutkittavien kokemuksissa liittyvät siihen, oliko lama olemassa ainoastaan uutisissa vai myös lapsen omassa lähiympäristössä ja elämässä. Jotkut tutkittavista kertovat eläneensä lapsena hyvin toimeentulleissa perheissä ja asuneensa sekä käyneensä koulua sellaisilla alueilla, joissa lama ei juuri näkynyt.¹¹⁵ Tällöin lama on voinut tuntua etäiseltä ja itseä koskemattomalta ilmiöltä. Aiemman lainauksen vuonna 1980 syntynyt tutkittava kertoo seuranneensa lamaa paljon uutisista ja tietäneensä tilanteesta ikäisekseen melko paljon, mutta omaan elämään lama ei heijastunut. Sama tutkittava pohtii muita laman näkyviä vaikutuksia seuraavalla tavalla:

Sit tietty ehkä jotain sellasia, jotka on jääny mieleen, on sellasia sosiaalipoliittisia vaikutuksia, että muistan että uutisissa oli puhetta esimerkiksi ruokajonoista ja öö.. sit tää ilmiö, että kaikkialle avautu kaljabaareja jokaiseen lähiöön. Jengiä istu siellä ja kittas koko päivän; työttömät ja syrjäytyneet.¹¹⁶

¹¹³ Mies s. 1980 Espoo, videohaastattelu 10.9.2020.

¹¹⁴ Salmi, Huttunen & Yli-Pietilä 1996, 64-65.

¹¹⁵ Mies s. 1980 Espoo, videohaastattelu 10.9.2020; Mies s. 1978 Helsinki, videohaastattelu 17.9.2020.

¹¹⁶ Mies s. 1980 Espoo, videohaastattelu 10.9.2020.

Päihteiden käytön ja baarien määrän kasvu tuodaan toistuvasti esille tutkittavien muistoissa lamaan lähielämästä. Yksi tutkittava kertoo nuorena usein pohtineensa sitä, miten työttömillä oli varaa ostaa alkoholia baarista. Hän oli lopulta yhdistänyt ilmiön työttömyyden kokonaisvaltaiseen vaikutukseen ja siihen, että se ”imaisee ihmisen elämäntapaan, missä ei tunnu olevan minkäänlaista hallintaa.”¹¹⁷ Näiden asioiden lisäksi moni tutkittava muistelee ajatelleensa koulujen säästämistä ja esimerkiksi opettajien lomauttamista lamana.

Lasten kesken näyttää olleen suuria eroavaisuuksia siinä, kuinka paljon he tiesivät lamasta. Esimerkiksi nuoremmille lapsille ei ole tyypillistä tietoisesti seurata mediaa ja siellä käytyjä keskusteluja, jolloin lapsen lamatietämys on voinut jäädä hataraksi. Vuonna 1984 syntynyt tutkittava pohtii lasten käsityksiä lamasta seuraavan muiston avulla:

– – mulla oli kans sillo sillee kirjeenvaihtokavereita, nii sit mä muistan, etten tiedä miks ihmeessä, mut siis mä lähetin kymmenen markan setelin yhelle niistä sillee niiku, että mulla oli niitä jotenki kaks tai jotai ja tein sille, et voit ostaa jotain kivaa, et sullaki on jotain vähän ekstraa, ku on tää lama ja sit se vastas mulle jotain silleen et joo et ei meillä kyllä mitään lamaa oo. Siis semmonen, et seki on jääny mieleen, et tota niin, must tuntu, et se ei ollu ehkä niin yleistä, et niinku lapset olis tajunnu, et on joku lama tai et mitä se tarkoittaa.¹¹⁸

Vaikka suurin osa tutkittavista kertoo omanneensa ainakin jonkinlaisen käsityksen lamasta, ovat monet lamaan liittyvät ilmiöt, kuten työttömyys, hintatason nousu ja markan kelluttaminen ihmetyttäneet lapsena. Lisäksi tuotiin esille, ettei laman aikaan ollut esimerkiksi erillisiä uutisia lapsille, joissa lamaan liittyviä asioita olisi selitetty heille sopivin käsittein. Näin vastuu lamaan liittyvien aiheiden selittämisessä on siirtynyt vanhemmille ja opettajille.

– – mä ihmettelin siis kun ei ymmärtäny sitä sillain kunnollisest, niin ihmetteli, että miks nyt ei oo muka, että mihin se raha muka hävis millä rakennetaan. Että kun sä et ymmärtäny tätä maailmanlaajusta tai just tai ylipäättäänsä, että mistä se raha muodostuu, että miten niin ei voida tehdä lisää rahaa.. tai mihin se nyt yhtäkkiä Suomesta hävis se raha. – – Että sä vaan ihmettelit, että miten niin ei ole ja miten niin voidaan nostaa jonkun hintaa vaan ihan vaan että voidaan nostaa hintaa. – – kun oli lapsena tottunut, että kymmenellä pennillä sai ihan hirveen monta karkkia ja nyt sä et saa markalla niinku mitään. Sellanen niinku oli jotenki täysin absurdia.¹¹⁹

Uutisissa kerrottiin esimerkiksi, että markka oli laitettu kellumaan, mikä lapsena ihmetytti suuresti, sillä eihän kolikko kellu vaan uppoaa pohjaan.¹²⁰

Jos lama on puolestaan osunut omaan perheeseen tai lähipiiriin, on se tullut huomattavasti lähemmäksi ja konkreettisemmaksi ilmiöksi, sillä uutisten kuvaamia laman seurauksia on voinut seurata läheltä. Lamaa kuvaillaan näissä muisteluissa perustavanlaatuisena muutoksena, jolle ei tuntunut näkyvän loppua. Tunne laman pitkäaikaisuudesta on voinut vahvistua esimerkiksi oman

¹¹⁷ Nainen s. 1978 Espoo, videohaastattelu 27.9.2020.

¹¹⁸ Nainen s. 1984 Espoo, haastattelu 26.02.2018 Espoo.

¹¹⁹ Nainen s. 1980 Helsinki 1, videohaastattelu 15.9.2020.

¹²⁰ Nainen s. 1985 Helsinki 1, kirjallinen muistitieto 2020.

tai lähipiirin perheolojen tai muun ympärillä näkyneen pahoinvoinnin pysyvyyden myötä. Vaikka joidenkin työttömyyttä kokeneet vanhemmat olisivat päässeet palaamaan työelämään, eivät tutkittavat nähneet uuden nousukauden alkua omassa elinympäristössään.

– – jotenki aatteli että nyt on alkanu joku semmonen niinku päättymätön jakso, että tämmöstä se sit tulee olemaan niinku tulevaisuus ja jotenki semmonen.. semmonen niinku, ettei aatellu että tää vois olla millään tapaa ohimenevää. Ja just se, että kaikki ne, jotka niinku lähipiirissä olevien kavereiden vanhemmat, jotka oli työttömänä, niin ei se tilanne oikee muuttunu yhtään mihinkään.¹²¹

Ajattelin laman tarkoittavan lapsena vain jonkinlaista hetkeä jolloin kaikilta loppuu työt.¹²²

Tutkittavien kokemukset laman pysyvyydestä heijastavat luvussa 1.1 esille tuotuja laman piirteitä, kuten laman aiheuttamaa pitkäkestoista massatyöttömyyttä. Talouden rakenteen muutos merkitsi sitä, etteivät työnsä menettäneet pystyneet uuden nousukauden alettua palaamaan lamaa edeltäviin tehtäviin tai aloille. Globalisaation ja teknologisen kehityksen vaikutukset työn jakautumiseen yhteiskunnassa herättivät niin kansainvälisesti kuin Suomessa keskustelua, ja yhtenä merkittävänä keskustelun avaajana toimi Jeremy Rifkinin (1995) teos *Työn loppu*, jonka kaksi vuotta myöhemmin julkaistuun suomennokseen presidentti Martti Ahtisaari laati alkupuheen. Rifkinin mukaan menossa oli uudenlainen murros, jossa teknologisen kehityksen johdosta tuotannon kasvu ei enää lisää työpaikkoja.¹²³ Kun uusi nousukausi ei näyttänyt tuovan menetettyjä työpaikkoja takaisin, kasvoi Suomessa julkinen keskustelu niin sanotusta teknologisesta työttömyydestä sekä kasvusta ilman työpaikkoja.¹²⁴

Toisaalta yksi tutkittava kertoo saaneensa uutisista myös lohtua, sillä niiden maalaaman synkän kuvan mukaan oman perheen tilanne olisi voinut olla vielä pahempi. Vertaukset muihin perheisiin toistuvat myös muiden tutkittavien kokemuksissa ja voidaan ajatella, että vertaamalla omaa tilannetta muihin voi tuntea, ettei perhe ollut laman aikaan yksin ongelmiensa kanssa.

Olinhan mä tietenki uutisista kuullu sen ainaki, että taloustilanne on huono ja sit sitä, mitä kuulu aina joka paikasta ja, mistä mä monesti huomasin ajattelevani, et okei ehkä meillä ei ookaan ihan niin pahasti, ku toiset oli menettäny ihan niinku asuntoja ja, ettei ollu et ne oli kodittomia ja suunnilleen jossain ja konkurseja ja just tää työttömyys ja tämmönen.¹²⁵

Iän karttuessa ja elinympäristön laajentuessa tutkittavat kertovat oppineensa lisää laman taustoista ja osanneensa paremmin sijoittaa omia kokemuksiaan laajempaan kontekstiin. On perusteltua ajatella, että samalla oma tarina lama-ajan lapsuudesta on alkanut muodostua tutkittavien mielessä.

¹²¹ Nainen s. 1980 Helsinki 2, videohaastattelu 15.9.2020.

¹²² Nainen s. 1986 Espoo, kirjallinen muistitieto 2020.

¹²³ Rifkin 2004; Virmasalo 2002, 10-11; Kiander 2001, 119-120.

¹²⁴ Laakso 2018, 45, 51-57, 72-76.

¹²⁵ Nainen s. 1977 Helsinki, kirjallinen muistitieto 2020.

Myös sellaiset tutkittavat, jotka kertovat vanhempien hyvän taloudellisen tilanteen vuoksi ”ohittaneensa” laman, kertovat kasvaessaan kiinnittäneen huomiota siihen, minkälaisia seurauksia lammalla oli ollut muihin saman ikäisiin ihmisiin.¹²⁶ Jälkeenpäin katsottuna on kuitenkin vaikeaa sanoa, milloin tutkittavien käsitykset lamasta ovat muuttuneet ja minkälaiset ne olivat juuri laman aikaan.

4.2 Lapsuusmuistot 1980-luvun nousukaudelta

Aikaani ennen koulua, 80-luvulla perheemme eli hyvin tyypillistä elämää. Etelänmatkoja talvisin, ruskamatkoja Lappiin. Kesät vietettiin perheen kesämökillä Asikkalassa monen sukupolven voimin. Koin eläväni onnellista aikaa.¹²⁷

Perheissä laman aikaan tapahtuneiden muutosten kannalta on syytä tarkastella tutkittavien 1980-lukuun liitettyjä muistoja. Kaikilla tutkittavilla ei kuitenkaan ole tarkkoja muistoja 1980-luvusta, sillä osa on syntynyt vasta 1980-luvun viimeisinä vuosina. Eniten muistoja 1980-luvusta on luonnollisesti 1970-luvulla sekä 1980-lukujen ensimmäisinä vuosina syntyneillä. Kaikki tutkittavat eivät myöskään kertoneet 1980-luvun aikaisesta arjesta eikä aihetta käsitellä erikseen vuonna 2018 kerätyssä aineistossa. Tuon tästä huolimatta esille joidenkin tutkittavien muistoja 1980-luvun aikaisesta arjesta, sillä niiden avulla voidaan hahmottaa kokemusta laman tuomista muutoksista.

Muistot 1980-luvulta, kuten myös muusta lapsuudesta, eivät ole ainoastaan kuvausta menneestä, vaan heijastavat tutkittavien myöhempiä elämäkokemuksia sekä arvoja ja asenteita muisteluhetkessä.¹²⁸ Oma kokemus nivoutuu lisäksi yhteen kulttuurisen ja kollektiivisen muistin kanssa,¹²⁹ ja 1980-lukua muistellaan Suomessa yleisesti vakaana aikana. Äkilliset muutokset perheen sisäisissä suhteissa ja toimeentulossa sekä yhteiskunnan yleinen ilmapiirin synkkeneminen näkyvät kontrastina 1980- ja 1990-luvun välisissä muistoissa ja kaipuuna turvalliseksi ja ”normaalina” pidettyyn lapsuuteen. Esimerkiksi vuonna 1980 syntynyt tutkittava kuvailee perheensä arkea seuraavanlaisesti:

Mutta eka ennen 80-luku, niin mulla oli itselläni hirveän hyvä olla, että ei tarvinnut, että sai joskus jos halus niin aina on oltu tiukkoja, että ei meillä ikinä ollu hirveän ylimääräistä tai hirveesti rahaa kaikkeen maholliseen, mutta sellanen niinku suju mutkattomasti. Ja oli onnellinen lapsuus. Ei sellasta hirveetä säättämistä ja tappelua ja ei semmosta. Se oli selkeesti, lama oli sitte sellanen olo.¹³⁰

¹²⁶ Mies s. 1980 Espoo, videohaastattelu 10.9.2020. Mies s.1978 Helsinki, videohaastattelu 17.9.2020.

¹²⁷ Nainen s.1983 Helsinki, kirjallinen muistitieto.

¹²⁸ Summerfield 2019, 88; Douglas 2010, 85-86.

¹²⁹ Korkiakangas 2006, 135.

¹³⁰ Nainen s. 1980 Helsinki 1, videohaastattelu 15.9.2020.

Vaikka tutkittavan perhe oli säästynyt työttömyydeltä, koki hän laman tuntuneen merkittävästi perheen arjessa esimerkiksi vanhempien jaksamisen, perheen ilmapiirin, kulutuksen sekä yhteiskunnallisen muuttumisen myötä.¹³¹ Pia Korkiakankaan mukaan lapsuuden nostalgia onkin yleistä sellaisissa tilanteissa, joissa oma elämäntilanne tai ympäröivä yhteiskunta on merkittävästi muuttunut.¹³² Myös lama-aikaan työttömyyttä kokeneissa perheissä 1980-lukua muistellaan lämpimästi, vaikkei siihen tutkittavien muistoissa olisi kuulunut varsinaista ajan ”kulutusjuhlaa”. Perheiden resurssit ovat silti saattaneet mahdollistaa esimerkiksi harrastuksia, retkiä tai ulkomaanmatkoja.

Vuonna 1980 syntynyt ja lama-aikana yksinhuoltajaperheessä Itä-Helsingissä asunut tutkittava tuo muistelussaan ilmi huolettomuutta ja arjen mutkattomuutta, jotka toistuvat myös muiden tutkittavien muistoissa. Toki tutkittavien ikä voi myös vaikuttaa huolettomuuden kokemukseen, sillä esimerkiksi alle kouluikäisillä tai alakouluikäisillä lapsilla ei välttämättä ole rahallisesti suuria toiveita perheen yhteiselle tekemiselle. Myös lapsen vastuut kotitöissä kasvavat iän myötä, mikä voi lisätä huolettomuuden tunnetta lapsuuden alun muistoissa.

– – mä muistan niin kuin ne vuodet jotenkin ihan tosi tosi kivoina. Siis niinku kaiken, enhän mä tietysti mitään hirveen isoja osannu pyytääkään, mutta kaikkeen oli rahaa ja kaikkee pystyttiin tekemään ja käytiin esimerkiksi Linnanmäellä ja vietettiin niinku.. siis, että mä tykkäsin kesistä, kesälomista ja tämmösistä näin.
– – Mä mietin sitä niinku 80-luvun loppuu, niin se on ollu sellasta hyvin huoletona, hyvin semmoista niin kun.. me on käyty niinku ulkomaanmatkoja tehty.¹³³

Turvallisuus ja huolettomuus tämän tutkittavan 1980-luvun muistoissa voivat korostua myös sen vuoksi, että hänen toinen vanhempansa kuoli vuosikymmenen vaihteessa ja toinen alkoi käyttämään runsaasti alkoholia.¹³⁴ Vanhemman päihdeongelmat leimasivat myös muutaman muun tutkittavan perheen arkea laman aikaan, mikä on voinut lisätä vastakkaisuuden tunnetta vuosikymmenten välillä entisestään. Vuonna 1977 syntyneen tutkittavan isällä päihteet olivat kuitenkin läsnä viikonloppujuomisena jo 1980-luvulla, mutta laman myötä työttömyys vei elämältä pohjan ja johti alkoholisoitumiseen.¹³⁵ 1990-luvulla voimistuneiden ongelmien, kuten avioerojen, mielen-terveysongelmien tai päihteidenkäytön juuret voivat siis löytyä lamaa edeltäneeltä ajalta, mutta ne eivät ole vielä silloin näkyneet lapselle.

Edellä esitellyt muistot korostavat 1980-luvun aikana koettua turvallisuuden ja harmonisen arjen tunnetta. Varhaisen lapsuuden huolettomuuden nostalgian lisäksi muistot voi liittää yleiseen 1980-

¹³¹ Nainen s.1983 Helsinki, kirjallinen muistitieto 2020.

¹³² Korkiakangas 1996, 40.

¹³³ Nainen s. 1980 Helsinki 2, videohaastattelu 15.9.2020.

¹³⁴ Nainen s. 1980 Helsinki 2, videohaastattelu 15.9.2020.

¹³⁵ Nainen s. 1977 Helsinki, videohaastattelu 24.9.2020.

lukua leimanneeseen vakaaseen yhteiskunnalliseen tilanteeseen, korkeaan työllisyysasteeseen ja hyvinvointivaltion kukoistukseen.¹³⁶ Osalla tutkittavista perheen arki ja kuvailtu toimeentulo pysyivät kuitenkin melko samankaltaisina läpi lapsuuden - esimerkiksi hyvin toimeentulevana tai niukkana. Varsinkin yksinhuoltajatalouksissa eläneet kertoivat niukkuuden leimanneen koko lapsuuttaan. Muistojen yleinen sävy painottaa kohtuullisia kulutusvalintoja 1980-luvun aikana, mutta kaksi vanhempiansa konkurssin kokeneen yrittäjäperheen lasta kertoo jälkikäteen harmitelleensa näiden turhan suurta riskinottoa ja kulutusta 1980-luvulla.¹³⁷

4.3 Vaikeista asioista vaikeneminen

Rahasta tai rahattomuudesta ei juurikaan puhuttu. Palkka oli jokaisen oma asia ja opin jo pienenä, ettei sitä ole sopivaa kysyä keneltäkään. En ymmärtänyt silloin yhtään, miksi ei saisi kysyä. Olin hyvin kiinnostunut rahasta, mutta minulle kerrottiin, ettei minun tarvitse siitä huolehtia.¹³⁸

Sekä aiempi tutkimus että edellä esitellyt tutkittavien kertomukset puhuvat sen puolesta, että lapset saivat esimerkiksi tiedotusvälineiden kautta paljon tietoa lamasta, vaikka he eivät aina olisi ymmärtäneet uutisissa puhuttujen asioiden kontekstia tai seurauksia. Lapset ovat luontaisesti uteliaita, ja lapsuuteen kuuluu kiinteästi uusien asioiden tutkiskelu lukemattomine kysymyksineen. Jälleen iällä on merkitystä sille, kuinka paljon lapsi ymmärtää ympärillään tapahtuvista asioista ja millä tavoin hänelle voidaan selittää perinteisenä pidettyjä aikuisten asioita, kuten perheen rahatilannetta. Valtaosa tutkittavista koki laman tuoneen merkittäviä muutoksia perheiden toimeentuloon, ja kertomuksissa esiintyy karkeasti katsottuna kahdenlaisia kuvauksia taloudellisen tilanteen käsittelemisestä kotona.

Ensimmäisessä kuvaustavassa tutkittavien kertomuksissa korostuu kokemus siitä, että raha ja sen mahdollinen puute kuuluivat perheissä vaiettuihin aiheisiin. Nämä tutkittavat kokivat, että toimeentuloasiat kuuluivat ainoastaan perheen aikuisille eikä lasten sopinut esittää aiheesta kysymyksiä.

Mun mielestä se oli ehkä aika sellasta vaikka se oli aika yleistä se talousasiat ja työttömyys nii silti tuntu, et se oli vähän sellanen tabu kuitenkin, et ei siinä ainakaan lapsille kauheesti puhuttu. Ainakaan siellä meillä.¹³⁹

Meillä se oli kotona aina vähän semmonen peikko, et ylipäänsä niinku mistään semmosista niinku negatiivisista asioista. Kaikki piti vähän niinku lakasta maton alle ja mä oon sit taas ihmisenä aika erilainen,

¹³⁶ Ks. esim. Julkunen 2001, 57-60; Kiander 2001. 8.

¹³⁷ Nainen s. 1974 Helsinki, haastattelu 25.9.2020; Mies s. 1980 Vantaa 1, kirjallinen muistitieto 2020; Mies s. 1980 Helsinki, haastattelu 29.9.2020 Helsinki.

¹³⁸ Nainen s. 1987 Espoo, kirjallinen muistitieto 2018.

¹³⁹ Nainen s. 1988 Vantaa, haastattelu 27.2.2018 Espoo.

että mä puhun melkeen kaupan kassalleki kaikki kuulumiset ja kyselen niistä, et sillai se oli mulle aika hankalaaki, ku vaadittiin sitä, että pitää olla hiljaa ja ”shh shh” jutuille.¹⁴⁰

Samankaltaisia kokemuksia ilmenee myös Salmen, Huttusen ja Yli-Pietilän tutkimuksessa, jossa kaksi kolmasosaa lapsista kertoi toimeentulo-ongelmista keskusteltavan vain vähän,¹⁴¹ mutta tutkimuksessa ei tuoda ilmi, johtuiko keskustelun vähyyks vanhempien haluttomuudesta keskustella aiheesta lasten kanssa vai muista syistä. Lisäksi tutkimuksessa ei kuvailla keskustelun puutteesta seuranneita lasten tunteita. Puhumattomuus on kuitenkin voinut aiheuttaa lisäähdistusta perheen tilanteesta, mikä näkyy myös yllä olevissa kertomuksissa. Samankaltaisia tuntemuksia oli vuonna 1980 syntyneellä tutkittavalla, joka kuvaili vanhempiansa keskustelleen keskenään raha-asioista, mutta hiljentyneen aina, jos tutkittava astui sisään huoneeseen. Tämä tuntui lapsena sekä hämmentävältä että ahdistavalta.¹⁴² Ahdistus on voinut liittyä huoleen perheen pärjäämisestä, mutta myös itse vaikeneminen on saattanut tuntua ikävältä. Lapselle on esimerkiksi voinut tulla tunne siitä, ettei tietynlaisia asioita ja huolia voi jakaa perheenjäsenten kesken.

Muutamilla tutkittavilla aihe ja omaan lapsuuteen liittyvät muistot ovat nousseet viime vuosina mieleen, sillä he ovat itse joutuneet miettimään toimintatapojaan ja arvojaan kasvattajina. Kaksi edellä mainittua tutkittavaa kertovat juuri lama-aikana koetun vaikenemisen vuoksi pyrkivänsä luomaan kotiin mahdollisimman avoimen ilmapiirin ja puhumaan perheensä ja lastensa kanssa myös ikävistä asioista.¹⁴³ Toinen tutkittava kertoo lisäksi yrittävänsä tehdä raha-asioista keskustelemisen hyvin arkipäiväiseksi asiaksi ja selittävänsä lapsilleen, mihin kaikkeen perheellä kuluu rahaa. Toisinaan tutkittava kuitenkin pohtii, kokeeko hänen lapsensa tämän toimintaperiaatteen kuormittavana.¹⁴⁴

Reaktio avoimuuden puutteeseen on saattanut olla myös toisenlainen; lapsi on voinut omaksua perheen toimintavan pitää tiettyjä asioita sisällään. Suomalaisten kokemaa häpeää tutkineen Ben Malisen mukaan perheen asioiden salaaminen ja omien tunteiden peittely johtaa osittain omasta persoonallisuudesta luopumiseen ja siten aiheuttaa lapselle häpeää. Malinen painottaa tästä mahdollisesti seuraavan pitkäaikaisia vaikutuksia, sillä ”lapsuudessa opitut ja omaksutut häpeämallit

¹⁴⁰ Nainen s. 1977 Helsinki, videohaastattelu 24.9.2020.

¹⁴¹ Salmi, Huttunen & Yli-Pietilä 1996, 67.

¹⁴² Nainen s. 1980 Helsinki 1, videohaastattelu 15.9.2020.

¹⁴³ Nainen s. 1980 Helsinki 1, videohaastattelu 15.9.2020; Nainen s. 1977 Helsinki, videohaastattelu 24.9.2020.

¹⁴⁴ Nainen s. 1980 Helsinki 1, videohaastattelu 15.9.2020.

muuttuvat vähitellen osaksi ihmisen minuutta”. Nämä häpeämallit vaikuttavat sisäistettyinä ihmisen myöhempään toimintaan ja ajatteluun.¹⁴⁵ Vaikenemisen kokemusta ja pitkää vaikutusta vahvistaa se, etteivät jotkut haastateltavat olleet puhuneet lapsuuden kokemuksistaan juurikaan ennen tutkimukseen osallistumista. Tämän tutkielman perusteella on kuitenkin vaikeaa sanoa, korostuiko tunne raha-asioista vaikenemisestä erityisesti sellaisissa perheissä, joissa taloudellinen tilanne on ollut heikko tai toimeentulon muutos on ollut suuri. Vaikeneminen on voinut olla vanhempien kotiolojen ja sieltä opittujen toimintatapojen seurausta, mutta se on myös voinut johtua esimerkiksi työn puutteeseen tai heikentyneen taloudelliseen tilanteeseen liitettyyn häpeään.¹⁴⁶

Vaikka raha-asioista puhuminen voi monelle olla edelleen hyvin kiusallista, on avoimuus raha-asioihin ja esimerkiksi palkkoihin liittyen yleisesti lisääntynyt Suomessa. Tämä näkyy myös vanhempien roolin korostamisena lapsen rahaan liittyvien arvojen ja sen käytön opettamisessa.¹⁴⁷ Toisen aineistosta noussut yleinen tapa käsitellä toimeentuloon liittyviä asioita olikin olla ainakin joissain määrin rehellinen perheen raha-asioista, kuitenkin huolestuttamatta lasta. Salmen, Huttusen ja Yli-Pietilän mukaan puhe rahaongelmista oli yleisempää työttömyyttä kokeneissa talouksissa; puolet näistä lapsista kertoi kuulleensa rahaongelmista ja työttömyydestä vain vähän ja neljäsosa oli kuullut jo suhteellisen paljon perheen toimeentulo-ongelmista.¹⁴⁸ Toisaalta rahasta puhuminen on saattanut rajoittua sellaisiin tilanteisiin, joissa lapsi haluaisi jotain ja rahattomuutta on käytetty syynä sille, ettei toivetta ole voitu toteuttaa. Esimerkiksi muutamat tutkittavat kertovat lapsuuttaan ja kaikkea tekemistään varjostaneen vastauksen ”ei oo rahaa”.¹⁴⁹ Rahasta puhuminen ei kaikissa tapauksissa tarkoita suoranaista rahankäytön opettamista, ja kaksi tutkittavaa kokikin, etteivät he olleet perheen rahattomuuden vuoksi koskaan oppineet rahankäyttöä.¹⁵⁰ Aina rehellisyyttä ei kuitenkaan pidetty hyvänä asiana, ja yksi työttömässä taloudessa elänyt tutkittava koki, ettei raha-asioilla kuuluisi rasittaa perheen lapsia.¹⁵¹

¹⁴⁵ Malinen 2003, 19, 31-33, 40; Malinen 2010, 160-162, 165-166.

¹⁴⁶ Ks. esim. Walker ym. 2014; Malinen 2010, 165-166.

¹⁴⁷ Ks. esim. Ruckenstein 2013, 126-127; Rissanen 2016; Hentunen 2017.

¹⁴⁸ Salmi, Huttunen & Yli-Pietilä 1996, 67-69.

¹⁴⁹ Nainen s. 1984 Helsinki, kirjallinen muistitieto 2020; Mies s. 1980 Vantaa 2, kirjallinen muistitieto 2020; Mies s. 1980 Helsinki, haastattelu 29.9.2020 Helsinki.

¹⁵⁰ Nainen s. 1980 Helsinki 2, videohaastattelu 15.9.2020; Mies s. 1980 Helsinki, haastattelu 29.9.2020 Helsinki.

¹⁵¹ Nainen s. 1985 Helsinki/Vantaa, videohaastattelu 16.9.2020.

4.4 Turvattomuutta ja huolta perheen taloudesta

Muistelen ehkä hieman pelänneeni sitä, että joudumme kadulle asumaan jos rahat ei riitä vuokraan. Emme koskaan lapsena uskaltaneet pyytää tai kinua äidiltä rahaa.¹⁵²

Lapset voivat huolestua perheensä tilanteesta jo yksinkertaisesti tarkkailemalla vanhempiansa käyttäytymistä ja mielialoja, vaikka perheen taloudellisista ongelmista vaiettaisiin. Salmen, Huttusen ja Yli-Pietilän aineistossa eniten huolestuneita olivat työttömien sekä muista rahahuolista kärsineiden perheiden lapset, ja kaikkiaan reilu puolet lapsista oli ainakin silloin tällöin huolestuneita perheensä rahallisesta tilanteesta.¹⁵³ Leinosen tutkimuksessa lama aiheutti huolia 69 prosentille lapsista, ja tytöt olivat keskimäärin huolestuneempia kuin pojat. Yleisimpiä huolenaiheita olivat työttömyys, raha-asiat sekä laman vaikutukset omaan perheeseen.¹⁵⁴ Myös Ridge on tuonut esille, että perheen taloudelliset ongelmat ovat keskeisiä vähävaraisten perheiden lasten huolenaiheita. Ridgen mukaan nämä lapset olivat huolestuneita rahojen riittämisestä heidän omiin menoihinsa ja tarpeisiinsa, mutta myös vanhempiansa jaksamisesta.¹⁵⁵ Harjun tutkimuksessa päädyttiin samankaltaiseen tulokseen, mutta tutkimus korostaa lasten myötätuntoa ja huolestuneisuutta ikään kuin vanhemman näkökulmasta; lapsi saattaa esimerkiksi tiedostaa vanhempien huolen laskujen maksamisesta ja lasten menojen priorisoinnin vanhempien menojen kustannuksella.¹⁵⁶

Aineistossa perheen toimeentulon huolet keskittyivät etenkin sellaisiin perheisiin, jotka olivat laman myötä joutuneet ongelmiin maksamattomien laskujen ja velkojen kanssa. Lisäksi suuria huolia kantoivat yksinhuoltajaperheiden lapset. Velat olivat Salmen, Huttusen ja Yli-Pietilän mukaan kaikista toimeentuloon liittyvistä teemoista vähiten puhuttujen joukossa,¹⁵⁷ mutta varsinkin erilaisiin velkajärjestelyihin joutuneiden perheiden lapset ovat saattaneet kohdata toimeentulo-ongelmat hyvin konkreettisilla ja traumaattisilla tavoilla, mikä aiheutti pelkoa ja turvattomuuden tunnetta. Vuonna 1986 syntynyt tutkittava kertoo kokemuksistaan ulosottoviranomaisten kanssa:

Sitten eräs päivä asuntoomme tuli mustiin pukeutuneita miehiä. He kävivät kaikki meidän tavarat läpi. He veivät äidin korut, telkkarin, meidän kaksi autoa. Pelästyin tätä niin kovasti, että linnoitauduin lastenhuoneeseen. Raahasin oven eteen meidän suuren leluarkun, sängyn ja kirjoituspöydän. En halunnut päästää näitä miehiä huoneeseeni, koska pelkäsin heidän vievän kaikki minun leluni. Äiti itki oven takana ja rukoili, että päästäisin nämä miehet huoneeseen. Eivät kuulemma vie lelujani, vaan haluavat vain vilkaista. Tätä väsymystaistelua kesti tunnin verran ja lopulta miehet lähtivät pois. Tunsin suurta voitonriemua.¹⁵⁸

¹⁵² Nainen s. 1986 Espoo, kirjallinen muistitieto 2020.

¹⁵³ Salmi, Huttunen & Yli-Pietilä 1996, 69.

¹⁵⁴ Leinonen 2004, 58.

¹⁵⁵ Ridge 2002, 104-105.

¹⁵⁶ Harju 2008, 99.

¹⁵⁷ Salmi, Huttunen & Yli-Pietilä 1996, 68.

¹⁵⁸ Nainen s. 1986 Helsinki, kirjallinen muistitieto 2020.

Tutkittavan mukaan samankaltainen kodin irtaimiston ulosmittaus toistui hänen ollessaan noin 12-vuotias. Hänen isänsä ottamat velat olivat tulleet myös äidin maksettavaksi, mikä vaikutti vanhempien eron myötä merkittävästi yksinhuoltajaperheen toimeentuloon. Tutkittava kertoo, että hänelle selvisi tilanteen vakavuus vahingossa hänen avattuaan äidille osoitetun kirjeen velkojen takaisin perimisestä:

Muistan kuinka menin joskus 15 vuotiaana tylsistymisen vuoksi aukaisemaan jonkin äidille tarkoitetun kirjeen. Siinä oli lasku, jossa luki että äidin pitää maksaa jotain 40 000 euroa kahden viikon päästä. Minä menin ihan sekaisin ja suunniltani. Minulle oli koko ajan hoettu kuinka meillä ei ole rahaa ja nyt pitäisi muka maksaa 40 000 euroa kahdessa viikossa. Kun äiti tuli kotiin ja kerroin asiasta hänelle ihan hysteerisenä, niin hän vain toppuutteli minua ja sanoi, ettei asia minulle kuulu. Että ei hän tietenkään saa maksettua sitä.¹⁵⁹

Velkaantuneisuus sävytti tutkittavan ja tämän perheen elämää ja perhesuhteita hyvin pitkään. Tutkittava iloitsi, että hänen äitinsä pääsi lopulta velkajärjestelyyn ja sai myös maksettua velat pois. Toisaalta hänen isänsä ei pystynyt noudattamaan velkajärjestelyä, sillä ”hän panttasi rahoja ja huijasi sen minkä ehti” ja on edelleen suurissa veloissa. Tutkittavan mukaan isä ei maksanut elatusmaksuja ja varasteli jatkuvasti rahaa perheen äidiltä myös vanhempien eron jälkeen, minkä tutkittava kokee lopulta katkaisseensa hänen ja hänen isänsä välit.¹⁶⁰

Myös vuonna 1982 syntynyt tutkittava kertoo nähneensä kotona karhukirjeitä, ja muistelee näissä laskuissa olleita karhun kuvia.¹⁶¹ Voi kuitenkin olla, että muisto karhusta on ennemmin ollut karhukirjeestä tullut mielikuva. Lapsille voi siis oman uteliaisuuden ja sattuman kautta selvitä perheen taloudesta asioita, joista ei muuten puhuttaisi. Sama tutkittava kertoo harrastuksiin menemisen olleen toisinaan inhottavaa, sillä hän joutui itse neuvottelemaan harrastusmaksuille lisää maksuaikaa, vaikka joustoa löytyi.¹⁶² Maksuista sopimisesta kertoo lisäksi vuonna 1985 syntynyt yksinhuoltajaperheen tutkittava, mutta hän ei erikseen tuo ilmi sen aiheuttamaa stressiä.¹⁶³

Velkojen takaisinperimisen tuoma ahdistus ja trauma tulivat myös esille vuonna 1984 syntyneen tutkittavan haastattelussa. Tutkittava kertoo vanhempiensa eronneen laman ensimmäisinä vuosina ja hänen isänsä oli yritystoimintansa vuoksi joutunut pahoihin velkaongelmiin. Tutkittavan isä sai monesti vuokra-asunnoistaan hädän maksamattomien vuokrien takia ja yrityksen toimistotiloissa oli usein sähköt katkaistu maksamattomien sähkölaskujen vuoksi. Tutkittava muistelee kokemuksiaan isänsä luona vierailusta:

¹⁵⁹ Nainen s. 1986 Helsinki, kirjallinen muistitieto 2020.

¹⁶⁰ Nainen s. 1986 Helsinki, kirjallinen muistitieto 2020.

¹⁶¹ Nainen s. 1982 Espoo, kirjallinen muistitieto 2020.

¹⁶² Nainen s. 1982 Espoo, kirjallinen muistitieto 2020.

¹⁶³ Nainen s. 1985 Espoo, haastattelu 27.2.2018 Espoo.

Mä niinku huomaa, et esimerkiks vieläkin mä siis suorastaan inhoon ovikellon ääntä, sitä kun ovikello soi. Mun on tehny mieli ihan niinku ruuvata se irti ja laittaa se lappu, et mä en hei avaa ovea teille, kun mä muistan sellaisia tilanteita, missä oli niinku joku vihanen ihminen siellä oven takana, et oli siis tota tullu, ku ei saanu isän oveen yhteyttä, niin tuli sit oven taakse räyhäämään. Ja tota myöskään mä en tykkää puhelimesta, et ku puhelin soi, niin siit ei tavallaan niinku ikinä tiedä, et siitä on jääny sellai fiilis, että jotain ikävää kutitenki, eikä sellai ”jee kuka tulee” vaan sellai tylsä fiilis. – – ku oltiin joskus isän kanssa niit viikonloppuja, niin tota sielläki niin ei se menny ikinä avaamaan ovea jos ovikello soi ja joskus jotku huuteli postiluukusta jotakin, et ”tuu avaamaan” ja sellasta. Kerran se sit meni avaamaan ja sit sieltä lyötiin joku haaste käteen siinä sitten.¹⁶⁴

Vaikka vanhempien velkojen voisi yleisesti ajatella olevan lapsen elämänpiirin ulkopuolella, on velkaantuneisuus jättänyt monenlaisia jälkiä tutkittavien elämään. Ulosottokokemuksiaan kuvannut tutkittava kertoo kokemustensa vaikuttaneen myöhemmin pelkona ottaa lainaa. Hän kertoo, ettei koskaan ottanut opintolainaa ja on pyrkinyt aina maksamaan luottokortin luotot heti pois. Ainoa laina, jonka hän kertoo ottaneensa, on asuntolaina, jota tutkittava kertoo harkinneensa pitkään. Epävarmuus tulevasta toimeentulosta ja huoli otetusta lainasta ovat kuitenkin edelleen läsnä:

– – koko ajan tunnen sisälläni järjetöntä ahdistusta ja paniikkia tästä lainasta. Laitan muutenkin jatkuvasti rahaa säästöön, koska ei voi koskaan tietää, että mitä elämä tuo tullessaan.¹⁶⁵

Ylivelkaantuneisuuden on tutkimusten perusteella havaittu heikentävän velkaantuneiden terveyttä, mutta 1987-syntymäkohorttiaineisto on mahdollistanut vähemmän huomiota saaneen vanhempien ylivelkaantuneisuuden ylisukupolvisten vaikutusten tutkimisen. Jonni Tanskanen (2015) havaitsi pro gradu -tutkielmassaan ylivelkaantuneiden vanhempien lapsilla olevan suurempi riski sairastua masennukseen,¹⁶⁶ kun puolestaan Lauri Lehtosen (2016) tutkielmassa ylivelkaantuneisuus oli yhteydessä lasten myöhempään taloudelliseen huono-osaisuuteen. Lehtosen tutkielmassa huono-osaisuutta tarkasteltiin toimeentulotuen käytöllä.¹⁶⁷ Nämä tutkimustulokset ja tutkittavien kokemukset osoittavat ylivelkaantuneisuuden merkityksen olevan vahva lasten elämässä.

Kuitenkin myös muut tutkittavat, jotka kuvailevat toimeentulon olleen niukkaa lama-aikana, kertovat suhtautuvansa varauksella riskien ottamiseen. Tällainen tunne on tullut esille esimerkiksi oman yritystoiminnan, kouluttautumisen, lainojen ottamisen, työttömyyden ja vuoden 2020 koronavirustilanteen tuoman epävarmuuden yhteydessä. Jo 1930-luvun laman aikaan kasvaneiden lasten ajateltiin kasvavan pelokkaiksi, riskejä karttaviksi aikuisiksi, mutta Elder ei voinut tutkimuksensa haastateltavien elämänvalintojen ja haastatteluiden perusteella allekirjoittaa tätä ennako-oletusta. Sen sijaan Elderin niukkuutta kokeneet tutkittavat olivat kunnianhimoisesti, jopa muita ikäisiään aggressiivisemmin tavoitelleet parempaa elämänlaatua itselleen ja perheilleen ja

¹⁶⁴ Nainen s. 1984 Espoo, haastattelu 26.2.2018 Espoo.

¹⁶⁵ Nainen s. 1986 Helsinki, kirjallinen muistitieto 2020.

¹⁶⁶ Tanskanen 2015.

¹⁶⁷ Lehtonen 2016.

myös onnistuneet siinä.¹⁶⁸ Tämän tutkielman perusteella ei voida vahvistaa tai kiistää riskien karttamisen yleisyyttä 1990-luvun lama-aikana lapsuutta viettäneiden joukossa, mutta useampi tutkittava toi oma-aloitteisesti ilmi tämänlaisia tuntemuksia ja liitti näiden juuret lamaan. Vaikkei riskien pelko näkyisi tutkittavien elämänvalinnoissa, voi pelko ja epävarmuus tulevaisuudesta olla läsnä. Samaan aikaan tutkittavat toivovat, etteivät heidän lapsensa joutuisi käsittelemään vastaavia kokemuksia ja tunteita.

4.5 Lasten muuttokokemukset

Olin noin 7-8 -vuotias silloin ja muuttopäivänä kiipesin pihan korkeaan koivuun itkemään, enkä suostunut tulla alas.¹⁶⁹

Suuri osa lapsista ja nuorista muuttaa perheensä kanssa lapsuutensa aikana. Yleisintä muuttaminen on pienten lasten perheissä, ja yleensä muuttaminen vähentyy, kun perheen lapset saavuttavat kouluiän. Tämän on katsottu johtuvan lapsen sosiaalisen ympäristön pysyvyyden priorisoimisesta. Lapsiperheiden muuttamisen taustalla voi olla esimerkiksi perhekoon kasvamisesta johtuva tilan tarve, toimeentulon paraneminen tai heikentyminen tai vanhempien ero. Muuttaminen on yleisintä saman kunnan sisällä.¹⁷⁰

Muuttamiskokemukset ovat toistuvasti esillä tutkittavien lama-ajan muisteluissa. Yli puolet (18) tutkittavista kertoi muuttaneensa vähintään kerran lapsuusvuosina. Näistä puolet oli muuttanut kerran, viisi kahdesti ja loput kolme kertaa tai enemmän. Muutot jaksottavat lapsuuden muistoja eri aikakausiin, ja jo muutama muutto koettiin hyvin merkitykselliseksi. Suurin osa oli muuttanut asuinalueensa tai asuinalueensa sisällä, mutta pari tutkittavaa oli muuttanut pääkaupunkiseudulla kaupungista toiseen. Kaikki tutkittavat ovat muutoista huolimatta asuneet pääkaupunkiseudulla koko lapsuutensa ajan. Muuttojen syyt mukailevat edellä mainittuja lapsiperheiden muuttojen tavallisimpia syitä, mutta samalla kertomuksissa on nähtävissä lama-aikana yleistyneet taloudelliset ja sosiaaliset ongelmat.

Lapsilla on perheiden muuttamiseen liittyvissä päätöksissä hyvin vähäisesti vaikutusvaltaa, vaikka muuttaminen vaikuttaa ennen kaikkea lasten elämään. Muuttamisen myötä perheiden arki joko ”palaa aiempiin uomiinsa tai muodostuu uudella tavalla.” Useissa tapauksissa lapsen hoitopaikka,

¹⁶⁸ Elder 1999, 70, 144, 169-171, 182-186, 200-201.

¹⁶⁹ Nainen s. 1985 Espoo, kirjallinen muistitieto 2020.

¹⁷⁰ Moisio ym. 2016, 19-22, 27-28.

koulu, vapaa-ajantoiminta sekä kaverisuhteet vaihtuvat.¹⁷¹ Näistä syistä muuttaminen nähtiin tutkittavien muistoissa useimmiten kielteisessä valossa. Kokemusten sävyyn vaikutti olennaisesti muuttamisen syy; mikäli muutto tuli pakon sanelemana tai se tarkoitti elintason heikentymistä, korostui kielteinen kokemus. Vuonna 1985 syntyneen tutkittavan kolmea muuttoa koskevat muistot tuovat esille muuttojen monia syitä ja vaikutuksia. Tutkittavan ensimmäinen muutto oli Helsingistä Espooseen omistusasuntoon 1980-luvun puolella, mutta perhe joutui pian myymään sen isän pienyrityksen konkurssin myötä. Perhe muutti saman kaupunginosan sisällä, mutta tutkittava koki muuton tapahtumahetkellä hyvin ahdistavaksi, mikä näkyy tämän luvun ensimmäisessä kuvauksessa muuttokokemuksesta. Tutkittava kertoo pohtineensa jälkikäteen, ettei vanhemmilla todennäköisesti ollut riittänyt voimia käsitellä tilannetta lasten kanssa tarpeeksi hyvin.¹⁷²

Koska tutkittavan koulu pysyi samana, sopeutui hän melko nopeasti uuteen kotiin. Perhe joutui kuitenkin pian muuttamaan uudelleen, sillä vuokra-asunnon omistaja tarvitsi toimeentulo-ongelmiensa vuoksi asunnon omaan käyttöönsä. Tutkittava muistelee miettineensä paljon muuton syitä: ”[T]ämän muistan tehneen minuun syvän vaikutuksen ja muistan pohtineeni sitä, miten epäoivallista on kun toiset voivat määrätä kodeistaan ja toiset eivät.” Tällä kertaa muutto suuntautui eri puolelle Espoota Saton vuokra-asuntoon, ja tutkittava aloitti yläasteen uudessa kaupungiosassa. Avioeron myötä isä muutti samalla kauemmaksi muusta perheestä.¹⁷³ Muut tutkittavat tuovat esille vuokran noususta johtuneita muuttoja ja yhden tutkittavan perhe oli saanut hädän maksamattomien vuokrien takia. Tämä tutkittava päätyi joksikin aikaa tätinsä luokse asumaan.¹⁷⁴

Vanhempien ero tulee esille myös kuuden muun tutkittavan muuttamista koskevissa muistoissa, mutta aineistoon sisältyy myös sellaisia tapauksia, joissa ainoastaan toinen vanhempi on muuttanut pois perheen senhetkisestä asunnosta. Tutkittavat kertoivat asuneensa pääsääntöisesti yhden vanhemman luona, ja vierailleensa toisen vanhemman luona esimerkiksi viikonloppuina. Tämä näkyy luvussa 4.4 esille tuoduissa kokemuksissa, joissa tutkittavat olivat jääneet lama-aikaan paremmin pärjänneen vanhemman luokse asumaan, ja he olivat asuneet saman vanhemman luona siihen asti, että olivat muuttaneet omilleen.¹⁷⁵ Ainoastaan vuonna 1989 syntynyt tutkittava kertoi muuttaneensa teini-ikäisenä siskonsa kanssa freelancer-toimittajana työskennelleen äidin luo asumaan. Tällöin perheen äidin taloudellinen tilanne oli tasoittunut, ja tutkittava oli siskonsa kanssa päättänyt, että he haluavat tutustua paremmin äitiinsä. Tutkittava oli itse muuttanut lapsuutensa aikana

¹⁷¹ Kivijärvi & Peltola 2016, 9.

¹⁷² Nainen s. 1985 Espoo, kirjallinen muistitieto 2020.

¹⁷³ Nainen s. 1985 Espoo, kirjallinen muistitieto 2020.

¹⁷⁴ Nainen 1985 Helsinki, videohaastattelu 16.9.2020.

¹⁷⁵ Nainen s. 1984 Espoo, haastattelu 26.2.2018 Espoo & Nainen s. 1984 Helsinki, kirjallinen muistitieto 2020.

neljä kertaa, mutta hän kertoi äitinsä muuttaneen tutkittavan elinaikana yli 25 kertaa.¹⁷⁶ Hieman erilainen kokemus on vuonna 1986 syntyneellä tutkittavalla, joka jäi 6-vuotiaana eron myötä äitinsä ja siskonsa kanssa asumaan. Tällöin äiti eli tutkittavan mukaan ”menetettyä nuoruuttaan” ja tapaili paljon uusia miehiä: ”Tämä oli raskasta, viikonloput vaihtuivat viinanhuuruiseen bilettämiseen kotonakin.” Myös tämän tutkittavan suhde isään oli lapsuudessa etäinen eikä isän uusi naisystävä ollut tutkittavan ja tämän siskon mieleen.¹⁷⁷

THL:n vuoden 1987 syntymäkohorttitutkimuksesta käy ilmi, että muuttojen määrä on yhteydessä vanhempien toimeentulotuen käyttöön; usein muuttaneiden vanhemmista miltei 100 prosenttia oli saanut toimeentulotukea. Jos puolestaan lapsi ei ollut muuttanut kertaakaan, oli vanhemmista 18 prosenttia saanut toimeentulotukea.¹⁷⁸ Vaikka tieto muuttamisen pidempiaikaisista vaikutuksista lasten hyvinvoinnille on vielä monilta osin uutta, havaitsivat tutkijat, että runsas muuttaminen oli yhteyksissä moniin hyvinvointiin liittyviin ongelmiin. Esimerkiksi yli kymmenen kertaa muuttaneista toimeentulotukea oli saanut 63 prosenttia ja kolmannes oli vailla peruskoulun jälkeistä tutkintoa.¹⁷⁹ Australiaan sijoittuvassa tutkimuksessa tuodaan lisäksi ilmi, ettei hyvin pienenkään lapsen kanssa muuttaminen välttämättä ole ongelmatonta. Tutkimuksen mukaan muuttaminen enemmän kuin kaksi kertaa alle kaksivuotiaana lisäsi lapsen internalisoivia ongelmia (esim. sisäänpäin kääntyneisyyttä ja masentuneisuutta) myöhemmin kouluiässä.¹⁸⁰

Toistuvalla muuttamisella nähdään näin olevan omanlaisia haasteita lapsen ja nuoren kehitykselle. Vuonna 1985 syntynyt tutkittava kertoo muuttaneensa elämänsä aikana yli 20 kertaa, ja suurin osa näistä muutoista johtui tutkittavan mukaan hänen yksinhuoltajaäitinsä pätkätöistä. Muutot suuntautuivat hyvin eri puolille pääkaupunkiseutua, ja tutkittava pohtii haastattelussa toistuvan muuttamisen aiheuttamaa juurettomuuden tunnetta:

– – me asuttiin oikeestaan aina niinku meillä oli kaks huonetta, et mulla oli oma huone, et äiti asu olkkarissa yleensä ja meillä oli tosi kivat ne kodit, mut ne ei tuntunu välillä niinku sillee ku tiesi, et me jossain vaiheessa taas lähdetään ku ei oo osannu kiintyy sillee niinku yhteen paikkaan, et ku ne on ollu sellasia väliaikasia – –

Tutkittava kertoo kuitenkin aina saaneensa uusia ystäviä, mutta näistä ei muuttamisen vuoksi ehtinyt tulla läheisiä. Ala-asteen viimeisiltä vuosilta tutkittava sai lopulta sellaisia ystävyysuhteita,

¹⁷⁶ Mies s. 1989 Helsinki, videohaastattelu 22.9.2020.

¹⁷⁷ Nainen s. 1986 Espoo, kirjallinen muistitieto 2020.

¹⁷⁸ Moision ym. 2016, 37.

¹⁷⁹ Ristikari ym. 2016, 84-85.

¹⁸⁰ Rumbold ym. 2012.

jotka ovat säilyneet aikuisikään asti. Hän kokee kuitenkin oppineensa paljon kokemuksestaan, mutta on itse aikuisiällä halunnut välttää muuttamista.

– – ehkä se on tehnyt itestä sellaisen sosiaalisen, kun on joutunut juuri solmimaan aina uusia suhteita niin sitte jotenki jossain vaiheessa on harmittanut se, ettei oo jäänyt niitä ihan lapsuudesta ihan pienestä niitä ystäviä, mut sit toisaalta se, että on oppinut tulemaan erilaisten ihmisten kanssa toimeen – –¹⁸¹

Tutkittavien muuttokokemuksista piirtyy kuva hyvin monenlaisiin asumistilanteisiin ja muutoksiin sopeutuneesta joukosta. Kuten monessa muussakin asiassa, on perheen tuella suuri merkitys siihen, miten muuttamisen kokee lapsena. Lapsi voi haastavissa tilanteissa löytää iloa pienistäkin asioista; esimerkiksi perheen ulosmittauksen kokenut tutkittava iloitsi pienempään asuntoon muuttaessa siitä, että uudessa asunnossa oli parveke.¹⁸²

¹⁸¹ Nainen s. 1985 Espoo/Helsinki, haastattelu 27.02.2018 Espoo.

¹⁸² Nainen s. 1986 Helsinki, kirjallinen muistitieto 2020.

5 Perhe-elämää ja mukautumista

Erilaiset elämänmuutokset ovat osa perhe-elämää, mutta kuten aiempi tutkimus on osoittanut, on vanhempien taustalla ja toiminnalla suuri merkitys perheen haavoittuvuudelle, kun sitä kohtaa kriisi. Olen aiemmassa kappaleessa sivunnut sitä, minkälaiset taustat tämän tutkielman tutkittavilla on ollut. Perhemuotojen osalta aineisto pitää sisällään tutkittavia perinteisistä ydinperheistä, mutta mukana on myös uusio-, yksinhuoltaja- ja eroperheitä. Vaikka perhemuodolla, kuten yksinhuoltajuudella, on tilastollisesti merkitystä lasten köyhyysriskille, ei se itsessään ratkaise sitä, miten laman ja sen mukana tuoman epävarmuuden kokee. Tärkeää on se, miten vanhemmat pärjäävät ja mukautuvat uuteen tilanteeseen, sillä se heijastuu vääjäämättä myös perheen lapsille.

Elderin 1930-luvun lamaa käsitelleen tutkimuksen innoittamana Elder ja Conger muodostivat niin sanotun perhestressimallin (eng. Family Economic Stress Model tai FESM), jonka avulla voidaan tarkastella taloudellisten ongelmien heijastumista kasvatuksen laatuun ja lapsen hyvinvointiin. Mallin mukaan taloudellisten vaikeuksien aiheuttamat taloudellinen stressi ja paine sekä vanhempien mielenterveys- ja parisuhdeongelmat vaikuttavat vanhemmuuden laatuun.¹⁸³ 2000-luvun finanssikriisiä tarkastelleessa yhdysvaltalais tutkimuksessa perheisiin kohdistuvien vaikutusten osalta painotetaan työttömyysasteessa tapahtuvien muutosten nopeutta itse työttömyysasteen tason sijaan; esimerkiksi nopea työttömyyden kasvu lisäsi lasten käyttäytymishäiriöitä sekä vaikutti äitien vanhemmuuteen esimerkiksi lisäämällä kurittamista ja rankaisevaa kasvatustapaa. Tutkijat päättelivät tulosten johtuvan nopean muutoksen aiheuttamasta stressistä ja epävarmuudesta, ja ajattelevat perheolojen tasaantuneen tilanteen vakiintuessa, vaikka työttömyysaste jäisi korkealle tasolle.¹⁸⁴

Leinosen mukaan 1990-luvun talouskriisi lisäsi odotetusti vanhempien kokemaa ahdistusta, mikä vähensi äitien puolisolleen tarjoamaa tuen määrää ja vastavuoroisesti lisäsi isien vihamielisyyttä puolisoaan kohtaan. Tutkimuksessa osoitetaan miesten ahdistuksen liittyneen laajempiin kysymyksiin perheen taloudellisesta pärjäämisestä, kun puolestaan naisilla ahdistus kohdistui arkisiin aiheisiin, kuten perheen hankintoihin ja ruoanlaittoon. Vanhempien kasvatustavat muuttuivat mielenterveysongelmien laadun mukaan, mutta yleisesti ottaen heillä oli vähemmän voimia tukea lapsiaan ja lasten kasvatustapa muuttui myös tässä tutkimuksessa rankaisevammaksi sekä ailahtelevammaksi. Vanhemmuuden muutokset heijastuivat lasten mielenterveyteen monin tavoin, kuten

¹⁸³ Conger & Elder 1994; Leinonen 2004, 20–21, 38; Garfinkel, McLanahan & Wimer 2016, 2.

¹⁸⁴ Garfinkel, McLanahan & Wimer 2016, 21; Schneider, Waldfogel & Brooks-Gunn 2016(a), 184–185, 188–189; Schneider, Waldfogel & Brooks-Gunns 2016(b), 214–217.

erilaisina käyttäytymishäiriöinä, nautintoaineiden kulutuksen kasvuna, masentuneisuutena sekä koulumenestyksen heikentymisenä. Tuloksiin vaikuttaneita tekijöitä ovat lisäksi lasten ja vanhempien välinen vuorovaikutus, lasten mielenterveystausta sekä perheenjäsenten henkilökohtaiset ominaisuudet.¹⁸⁵

Edellä esiteltyjen tutkimusten erilaiset tulokset tuovat esille perheen kokemien muutosten nopeuden ja syvyyden, vanhempien koulutustason, perhemuodon sekä yhteiskunnallisten taustatekijöiden merkityksen lama-ajan kokemuksen määrittämisessä. Tarkastelen seuraavaksi tutkittavien perhe-elämää ja siinä tapahtuneita muutoksia lama-aikana. Huomattavaa on, että kappale tarjoaa ainoastaan pieniä välähdyksiä perheiden arjesta, ja kaikkein kriittisimmiltäkin ajoilta tutkittavilla oli myös lämpimiä muistoja esimerkiksi perheen, sukulaisten tai ystävien kanssa vietetyistä hetkistä.

5.1 Kodin ilmapiiri

Nyt korona-aikana netissä kiersi jokin mietelause, joka meni suunnilleen näin: ”Lapset tulevat muistamaan korona-kriisistä sen, miten aikuiset siihen suhtautuivat” ja tämä on mielestäni hyvin sanottu ja pitää todella paikkansa minun kohdallani kun puhutaan 90-luvun lamasta.¹⁸⁶

Taloudelliset vaikeudet, vanhempien työttömyys sekä lisääntynyt huoli ja epävarmuus tulevasta vaikuttavat kielteisesti perheiden ilmapiiriin ja rasittavat perheenjäsenten välisiä suhteita. On osoitettu, että vanhemmat pyrkivät suojelemaan lapsia aikuisten ongelmilta, mutta täydellinen turvaaminen on silti lähes mahdotonta.¹⁸⁷ Joissain tutkimuksissa on tuotu esille laman positiivisia vaikutuksia esimerkiksi perheen yhdessä vietetyn ajan kasvamisena tai yhteenkuuluvuuden tunteen lisääntymisenä, mutta positiiviset vaikutukset ovat kiistellympiä ja niitä on tutkittu vähemmän.¹⁸⁸ Esimerkiksi kokemus perheen yhdessä vietetyn ajan lisääntymisestä riippuu myös näkökulmasta; vanhempien mukaan pelkkä kotona oleminen riittää, mutta lapset toivovat enemmän konkreettista yhdessä tekemistä.¹⁸⁹ Tämänkään tutkielman tutkittavat eivät tuoneet esille laman mahdollisia myönteisiä vaikutuksia kotielämään.

Muistot tutkittavien kotiloloista vaihtelevat paljon, mutta suurimmalla osalla lama ja sen lieveilmiöt näkyivät perheen arjessa tavalla tai toisella. Vaikka tutkittavat eivät olisi liittäneet lamaan

¹⁸⁵ Leinonen 2004, 52-58, 66-69, 72-86.

¹⁸⁶ Nainen s. 1985 Espoo, kirjallinen muistitieto 2020.

¹⁸⁷ Leinonen 2004, 28-29, 61.

¹⁸⁸ Salmi, Huttunen & Yli-Pietilä 1996, 32-64; Lehto-Trapnowski 1997, 21, 27-28.

¹⁸⁹ Oinonen 1999, 179.

esimerkiksi kulutuksen vähentämistä, tuli lama useimmiten esille perheenjäsenten suhteiden ja ilmapiirin muutoksina. Muistitiedon perusteella tunne ilmapiirin muutoksesta on voinut olla jatkuvaa esimerkiksi pitkäaikaisen työttömyyden myötä, mutta se on voinut olla myös hetkittäistä muuttamalla Leinosen kuvaamaa vanhempien mielialojen ailahtelevuutta.¹⁹⁰ Tutkittavien kuvauksissa vanhempien stressi on saattanut purkautua sellaisissa tilanteissa, jotka eivät normaaliolosuhteissa aiheuttaisi suuria reaktioita. Reaktioiden poikkeuksellisuudesta kertoo se, että tutkittavat muistavat nämä hetket vielä aikuisiällä. Esimerkiksi yksi tutkittava kertoo äitinsä hermostuneen ja suuttuneen jäätelön ostamisesta jäätelöautosta. Jäätelön ostamisesta oli ollut puhetta isän luona vierailun yhteydessä, mutta äidin mielestä perheellä ei ollut tähän varaa:

– – isä oli sanonu meille yhtenä niistä isäviikonlopuista, et joo et saada ostaa sieltä ja että se maksaa, nii sit me oltiin äidin kaa jossain kävelyllä ja sitte tota se tuli se rekka siinä ja rimputteli ja sit me juostiin siihen ostaa jotain jätskii siitä ja, mut siis me oltiin äidin kanssa sillon ja sit äiti niinku mä muistan, et se suuttu siitä niinku ja oli silleen, et luulettekste, et meillä on rahaa ku jotain roskaa.¹⁹¹

Ruokaan liittyviä muistoja oli myös kahdella muulla tutkittavalla. Yhdellä muistot liittyvät isän hermostuneisuuteen, jos ruokaa syystä tai toisesta sattui menemään hukkaan. Toisella perheen taloudellinen paine näkyi myös tutkittavan omana hintatietoisuutena.

– – ehkä siinä oli sellanen tietty jännitys siihen ruokaan liittyen, et just jos vaikka vahingossa maito kaatu tai jotain tiiätkö niinkun ruokaa meni hukkaan, niin se oli sellanen, et mun isä aika helposti hermostu, et ehkä siihen, että saatiin kaikki hyvin, mut siihen liitty ehkä vähän jännitettä siihen, et ruokaa ei saa missään nimessä mennä hukkaan ja tosiaan kaikki pitää syödä ja ei saa missään nimessä, et jos joku maito vaikka kaatu, niin se oli iso juttu, että sitä meni hukkaan.¹⁹²

Muistan eräänkin maahan tippuneen jäätelöpallon, joka oli maksanut 10 markkaa ja ainoa asia, jota ajattelin jätskin tippuessa, oli äidin hukkaan heitetty kymppi.¹⁹³

Toisilla muisto kireydestä ei ole tiivistynyt tiettyihin hetkiin, vaan yleiseen kuvaan siitä, että vanhemmilla oli lama-aikana usein ”pinna kireällä”. Kireyden lisäksi aikuisten ahdistuneisuus näkyy tutkittavien muistoissa masentuneisuutena ja vetäytyneisyytenä. Kuvauksissa vetäytyneisyys on ilmennyt tunteena siitä, ettei vanhempi ollut kotona aidosti läsnä. Esimerkiksi yksi tutkittava muistelee äitinsä masentuneisuutta ja tästä johtunutta nukkumista päivisin:

Ja se oli välillä tosi tosi paha myöskin, että itselle se oli ihan normaalitilanne tietysti, mutta sitte vaikka kun tultiin ala-asteella kotia mun niinku jonku koulukaverin kanssa tekeen läksyjä tai muuta ja sitte ku mun koulukaveri kysy, et ”miks sun äiti nukkuu päivisin?”, niin mä ajattelin, et noh mitä et se vaan nukkuu.¹⁹⁴

¹⁹⁰ Leinonen 2004, 79-80.

¹⁹¹ Nainen s. 1984 Espoo, haastattelu 26.2.2018 Espoo.

¹⁹² Nainen s. 1988 Vantaa, haastattelu 27.02.2018 Espoo

¹⁹³ Nainen s. 1987 Espoo, muistitieto 2018.

¹⁹⁴ Nainen s. 1982 Helsinki, haastattelu 15.03.2018 Helsinki.

Taloudellinen tilanne rasitti tutkittavan mukaan myös vanhempien välejä ja vaikutti ilampiiriin kotona; isän valmiiksi hiljainen luonne muuttui yhä sulkeutuneemmaksi, ja äiti tunsu masentuneisuuden lisäksi häpeää perheen tilanteesta. Tutkittava kertoo pohtineensa paljon tapahtumien syy-seuraussuhteita; oliko äidin masennus jo olemassa ennen työttömyyttä vai tuliko se työttömyyden seurauksena.¹⁹⁵ Samankaltaisia kokemuksia löytyy myös toiselta tutkittavalta. Hänen isänsä oli työnsä säilyttämisestä huolimatta hyvin ahdistunut ja tutkittava liitti masentuneisuuden taloudelliseen epävarmuuteen ja esimiesasemaan kuuluneeseen irtisanomisvastuuseen.

Mutta kyllä se sellanen huoli, niin kun, että mä muistan sellasen hetken, että meidän isä se vaan niinku makas sängyssä. Se ei niinkun sillain, että ei sillä ollu kuumetta eikä mitään, mutta se oli täysin.. Mä muistan edelleen sen hetken, kun menin niiden makkariin iltapäivästä, kun se on tullu kotiin ja, että ”mikä sulla on”, niin se ei niinku vastaa mitään. Se oli niin maahan lyöty ja oli taas sen oli pitäny, ku se oli pomona, nii antaa lomautuksia ja kaikkia. Ja se oli henkisesti ihan loppu. Se oli niinku hirveää nähdä ihmisestä, johon niinku luottaa, että se on nyt niinku oikeesti ihan, että se ei enään pysty.¹⁹⁶

Tutkittava muistaa isän olleen parin vuoden ajan hyvin poissaoleva, vaikka viettikin kotona enemmän aikaa. Tutkittava kertoo äitinsä tehneen samoihin aikoihin kolmea työtä, jotta asuntolainan maksut saataisiin hoidettua. Näiden yhteisvaikutuksesta tutkittavalle jäi tunne siitä, etteivät vanhempien voimat riittäneet enää hänen asioitaan varten. Tutkittavan sanoin ”– teini-ikä on ollu vähän sellasta, että oonks mä niinku tai huolehtiiks kukaan musta vai meenks mä vaan omalla flowlla tässä.” Tutkittava tosin koki aina olonsa turvalliseksi kotona, ja yhdistää tämän esimerkiksi vanhempien alkoholin vähäiseen käyttöön. Myös perheen ”perusidea” säilyi läpi laman, ja tutkittava kokee perheen lähentyneen entisestään laman jälkeen.¹⁹⁷

Voimavarojen riittäminen lapsille nousee esille myös isän yritysten konkurssit kokeneen tutkittavan muistoissa. Hän muistelee isänsä yrittäjistä koostuneessa lähipiirissä olleen useita itsemurhia, ja isä pyrki omasta tilanteestaan ja masennuksestaan huolimatta auttamaan muita yrittäjiä. Tutkittavan muistoissa isän luonne muuttui täysin, eikä tämä ollut tapahtuman jälkeen enää pirteä ja hymyilevä itsensä. Tutkittava kertoo kokeneensa monia ristiriitaisia tunteita tilanteesta; ”– toisaalta se suru siitä, et menetti sen isän, mut sit tavallaan miljoona kertaa mä oon ollu niinku sille niin vihanen siitä, että tavallaan siks, et se yritti pelastaa niitä firmoja –”. Tutkittavalle jäi näin tunne siitä, että isä priorisoi yrittäjyyttään oman perheensä hyvinvoinnin kustannuksella.¹⁹⁸

¹⁹⁵ Nainen s. 1982 Helsinki, haastattelu 15.03.2018 Helsinki.

¹⁹⁶ Nainen s. 1980 Helsinki 1, videohaastattelu 15.9.2020.

¹⁹⁷ Nainen s. 1980 Helsinki 1, videohaastattelu 15.9.2020.

¹⁹⁸ Nainen s. 1974 Helsinki, haastattelu 25.9.2020 Helsinki.

Kortteinen ja Tuomikoski tuovat esille vastaavien kokemusten kannalta tärkeitä näkökulmia työttömyyteen, mutta tutkimuksen tuloksia voidaan yhtä lailla soveltaa yrittäjien kokemusten tulkitsemiseen. Työttömän tarina -muistitietoaineisto piirtää kuvan työttömyydestä syvälle osuvana, kiipeänä sekä nöyryyttävänä kokemuksena, jonka nähtiin olevan yhteydessä sekä psyykkiseen että somaattiseen sairastavuuteen. Kortteisen ja Tuomikosken mukaan sairastavuuden riski kasvaa työttömyyden keston mukana. Sairastavuutta tutkittaessa on tarkasteltava työttömien sosioekonomista taustaa; sairastamisen riski nousee tutkimuksen mukaan sosiaalisen epäluottamuksen kasvaessa, ja sosiaalinen epäluottamus on sitä korkeampi mitä vähemmän tuloja ja koulutusta on. Lisäksi ikä laskee sosiaalista luottamusta, minkä katsotaan olevan yhteydessä elämän aikana kohdattujen pettymysten kasautumiseen.¹⁹⁹

Myöhemmin myös ulosmittauksen kokeneen tutkittavan muistoissa yhdistyy työttömyyteen sekä yrittäjätoiminnan päättymiseen liittyvä nöyryytys, passiivisuus ja kireys. Tutkittavan isä oli jättäytynyt ulkopuolelle perheen toiminnasta eikä esimerkiksi osallistunut kotitöihin. Muistossa on myös nähtävissä, minkälaisia tunteita isän muuttunut käytös herätti:

Kerran isäni yhtiökumppani puolisoineen tuli meille käymään. Isäni vain makasi kyljellään sängyllä pukeissa eikä reagoanut pitkään aikaan millään tavalla kumppaninsa puheisiin. Äiti oli selvästi ahdistunut. Sitten tämän yhtiökumppanin puoliso meni vetämään sängyn lakanoita suoraksi. Isäni raivostui täysin. Hän hyppäsi sängystä ylös, alkoi huutamaan ja töni yhtiökumppania ulos makuuhuoneesta. Minä pelästyin niin, että tungin itseni sohvan alle piiloon. Isäni työnsi nämä ihmiset ulos asunnosta ja käveli takaisin makuuhuoneeseen tyytyväinen virne naamallaan. Sen jälkeen emme nähneet näitä ihmisiä enää ikinä, vaikka he olivat siskoni kummeja.²⁰⁰

Vanhemmat huomaavat myös itse muutokset omassa vanhemmuudessaan; Leinosen tutkimuksessa vanhemmat ilmoittivat olleensa kireämpiä, lyhytpinnaisia, passiivisia tai liian uupuneita viettämään aikaa lastensa kanssa.²⁰¹ Tämä on voinut vahvistaa riittämättömyyden sekä syyllisyyden tunteita entisestään. Kortteinen ja Tuomikoski argumentoivat, että sosiaalisella luottamuksella on suuri merkitys työttömänä pärjäämiseen. Työttömän sosiaalisia suhteita tarkastellaan tutkimuksessa sosiaalisen ankkuroitumisen kautta, mikä voi tapahtua yhteiskunnallisten tai yhteisöllisten suhteiden avulla. Jos yksilö kokee tulleen esimerkiksi työttömyyden kautta yhteiskunnallisesti hylätyksi, on tavallista hakea tukea elämän yhteisöllisistä puolista, kuten perheestä. Työtön voi esimerkiksi hakea voimaa vanhemmuudesta; lasten hoitaminen sekä lapset itsessään voivat tuoda sisältöä ja merkitystä työttömän elämään. Kortteisen ja Tuomikosken mukaan lähestymistapa on

¹⁹⁹ Kortteinen & Tuomikoski 1998, 44-62.

²⁰⁰ Nainen s. 1984 Helsinki, kirjallinen muistitieto 2020.

²⁰¹ Leinonen 2004, 79-80.

varsinkin naisille hyvin perinteinen ja itsestään selvä vaihtoehto. Tukeutuminen edellyttää kuitenkin, että vanhempi on itse tarpeeksi hyvässä kunnossa huolehtiakseen muista.²⁰²

Edellä esitellyistä kokemuksista välittyvät Leinosen tutkimuksessa kuvatut taloudellisen paineen monenlaiset vaikutukset vanhempien mielenterveyteen; osalla taloudellinen paine on näkynyt lamaantumisenä, kun taas toisilla kireytenä ja aggressiivisena käytöksenä. Kokemuksista on nähtävissä, ettei esimerkiksi vanhemman kotona vietetyn ajan lisääntyminen välttämättä lisää lapsen hyvinvointia, mikäli kotona olemisen syynä on työttömyys tai jos vanhempi kärsii mielenterveysongelmista. Tutkittavien kokemusten perusteella perheen arjen askareisiin osallistuminen sekä yhteinen tekeminen ovat tärkeitä perheen yhteenkuuluvuuden tunteen säilymisen kannalta. Aihe on myös ajankohtainen COVID-19-pandemian aiheuttamien poikkeusolojen ja sen mukanaan tuomien haasteiden myötä. Positiivista on kuitenkin se, että nykyisin tunnistetaan tämänkaltaisten tilanteiden aiheuttamat riskit, ja perheiden ja lasten hyvinvoinnista on käyty vilkasta keskustelua.

5.2 Ihmissuhdeongelmia ja päihteiden käyttöä

Perheemme taloudellinen tilanne oli kuitenkin haastava ja se leimasi koko tuota ajanjaksoa kun olin alakouluikäinen. Lisäksi se vaikutti vanhempieni parisuhteeseen: isä oli todennäköisesti masentunut ja myös fyysisesti sairas ja paljon poissa kotoa. Hän sai kyllä töitä, mutta kodin ilmapiiriä se ei parantanut ja vanhemmat riitelivät paljon. Me lapset pelkäsimme, että äiti lähtee ja muistan meidän joskus istuneen ulko-ovea vahtimassa, ettei äiti pääse lähtemään, vaikka myöhemmin olen ymmärtänyt, että äiti olisi ehkä halunnut vain käydä vähän kävelemässä.²⁰³

Kaikilla lama ei tuonut ainakaan sellaisia muutoksia perheenjäsenten suhteisiin ja ilmapiiriin, jotka tutkittavat muistaisivat edelleen. Vaihtoehtoisesti tutkittavat eivät ole kokeneet perheessä tapahtuneiden muutosten lähteneen liikkeelle lamasta. Joillakin perhetilanne muuttui kuitenkin esimerkiksi vanhempien runsaan päihteiden käytön tai eron myötä niin merkittävästi, ettei paluu entiseen ollut mahdollinen.

Aiemmissa tutkimuksissa on todettu, että muun perheen suhtautuminen työn tai tulojen menetykseen vaikuttaa ratkaisevasti työttömän kokemukseen ja perheen mahdollisuuksiin selvitä yhdessä vaikeiden aikojen ylitse. Kahden vanhemman talouksissa perheet voivat joutua elämään pääosin työssäkäyvän puolison tuloilla, mikä voi siirtää perheen sisäistä valtaa ansaitsevan vanhemman suuntaan. Taloudellinen riippuvuus toisen tuloista ja valta-asetelman muutos voi kuitenkin vahvistaa työttömyydestä johtuvaa nöyryytyksen tunnetta.²⁰⁴ Kortteisen ja Tuomikosken tutkimuksen

²⁰² Kortteinen & Tuomikoski 1998, 63-69.

²⁰³ Nainen s. 1985 Espoo, kirjallinen muistitieto 2020.

²⁰⁴ Kortteinen & Tuomikoski 1998, 75-84, 90-94; Elder 1999, 83-88.

aineiston perusteella työttömyys näyttää lisäävän avioerojen määrää varsinkin miesten työttömyyden kohdalla.²⁰⁵ Yhdysvaltalaisutkimus liitti kasvavan eronneisuuden koulutustasoon; korkeasti koulutetut äidit pysyivät 2000-luvun finanssikriisin aikana muita todennäköisemmin avio- tai avoliitossa. Tutkimuksessa havaittiin vanhempien välisten suhteiden heikentyneen hieman työttömyysasteen kasvaessa, mutta korkeakoulututkinnon omaavien äitien raportoitiin tarjonneen puolisilleen jopa enemmän tukea vaikeina aikoina.²⁰⁶ Puolisoiden toisilleen tarjoama tuki oli Leinosen tutkimuksessa tärkein vanhemmuuden laatua suojeleva tekijä taloudellisesti epävarmana aikana.²⁰⁷

Tutkittavien kokemusten perusteella ei ole tarkoituksenmukaista selvittää heidän vanhempiansa erojen lopullisia syitä, mutta käsitys eron syystä voi olla lapselle hyvin olennainen tapahtumien jäsentämistä varten. Esimerkiksi yksi tutkittava koki, että vanhempien eroa oli vauhdittanut vastakkainasettelu äidin yrityksen konkurssin ja sen mukanaan tuoman pettymyksen sekä isän uran nousujohteisuuden välillä. Ajatukset syy-seuraussuhteista ovat kuitenkin muuttuneet ajan saatossa.

Pitkä-aikainen "kitka" vanhempieni välillä kuitenkin kasvoi kasvamistaan. Herkkukauppa ei menestynyt ja isäni työt lisääntyivät vastuutehtävien lisääntyessä. – – Lama ei koskaan perheessämme ole ollut syy sille että asiat on niinkuin on. Myöhemmin ymmärrettiin ongelmat mitkä herkkukaupan perustamisessa oli ja ajankohta oli yksi.²⁰⁸

Toisenlainen lopputulos oli edellisessä luvussa esitellyn yrittäjäperheen kohdalla. Tutkittava kertoo pohtineensa useita kertoja, miksi hänen äitinsä ei vain eroa, vaikka joutui maksamaan kovan hinnan isän yritystoimintaan liittyneistä valinnoista.²⁰⁹ Toinen koki puolestaan vanhempiansa pysyneen yhdessä laman läpi taloudellisen riippuvuuden vuoksi, mutta eronneen taloudellisen tilanteen helpottumisen jälkeen.²¹⁰ Tutkittavien joukosta löytyy näin hyvin monenlaisia perhetarinoita.

Vanhempien erosta on erilaisia kokemuksia riippuen siitä, kuinka paljon on lapsena joutunut seuraamaan vierestä vanhempien riitelyä. Muutama tutkittava kertoo vanhempien sopineen erilaisista järjestelyistä vanhempien riitojen ajaksi, ja lapset olivat näin vältäneet kokemasta isoa osaa riidoista. Esimerkiksi yksi tutkittava kertoo saaneensa myöhemmin selville, että heidät ohjattiin alakerran naapuriin leikkimään riitojen ajaksi.²¹¹ Muutamassa muussa tapauksessa vanhempien jat-

²⁰⁵ Kortteinen & Tuomikoski 1998, 98-99.

²⁰⁶ Schneider, McLanahan & Harknett 2016(a), 126-135.

²⁰⁷ Leinonen 69-72.

²⁰⁸ Mies s. 1980 Vantaa 1, kirjallinen muistitieto 2020.

²⁰⁹ Nainen s. 1974, haastattelu 25.9.2020 Helsinki.

²¹⁰ Nainen s. 1983 Helsinki, kirjallinen muistitieto 2020.

²¹¹ Nainen s. 1984 Espoo, haastattelu 26.2.2018 Espoo.

kuva riitely muodostaa kiinteän osan tutkittavien lama-ajan muistoista. Riitelyn aiheuttama epävarmuuden ja turvattomuuden tunne näkyvät esimerkiksi tämän luvun aloituslainauksessa, missä tutkittava pelkäsi äitinsä jättävän heidät kiristyneiden perhesuhteiden seurauksena.²¹²

Niissä perheissä, joissa alkoholin käyttö oli runsasta, perheenjäsenten suhteet olivat erityisen kovilla. Kaikista ilmeisimmin tämä näkyi kahden tutkittavan kokemuksissa. Molemmilla on 3-4 sisarusta ja he ovat syntyneet vuosina 1980 ja 1977 eli he olivat laman alkaessa reilu 10-vuotiaita ja perheen vanhimpia lapsia. Yksi asui Itä-Helsingissä yksinhuoltajaäidin kanssa, joka oli miehen menehtymisen jälkeen turvautunut päihteisiin.

Työt pysty hoitamaan, kävi maanantaista perjantaihin töissä, mut kyllä se vapaa-aika. Ensiks se oli viikonloppusin sitä alkoholin juomista, mut sithän se meni ihan lähti käsistä.²¹³

Lama-ajan perhe-elämästä puuttui tutkittavan mukaan täysin lapsuuteen normaalisti kuuluva huolettomuus. Lasten harteille jäi paljon vanhemman vastuita kodin ylläpitämisestä, ja tutkittava kuvailee suhdettaan äitiinsä edelleen etäiseksi. Katkeruutta hän ei kuitenkaan tunne, mutta näkee nyt oman lastensuojeluun liittyvän ammattinsa puolesta hyvin ongelmallisena tilanteen, jossa perheen viimeiset rahat menevät päihteisiin eivätkä lasten ruokiin.²¹⁴

Tilanne ei kuitenkaan ollut tutkittavan asuinympäristössä poikkeuksellinen, ja hän kuvailee asuinalueellaan päihteiden käytön sekä muun pahoinvoinnin johtaneen kuolemantapauksiin. Myös tutkittavan oma isä oli menehtynyt alkoholismiin. Kokemus lamasta on pahoinvoinnin keskittymisen myötä voinut vaihdella paljon pääkaupunkiseudun sisällä.

-- se on ollu niinku mun lapsuuden arkea, että niinkun et joko sieltä lähdetään niinkun kosteen viikonlopun jälkeen tai tapaturmasesti tai jonku riidan, et siis mullahan oli tosi paljon ystäviä, joilta oli siis isä tai äiti kuollu. Tai täti oli kuollu tai setä oli kuollu tai isommalle sisarukselle oli tapahtunu jotain. Mä muistan sen, ku Kontulassa ammuttiin siis liikkuvaan bussiin ja siellä kuoli semmonen mies tai poika, niin niinku.. Se oli jotenki semmosta hyvin arkista tuttua juttua, et se ei ollu niinku mitään sellasta niinku, mikä olis jotenki hätkähdyttänyt.²¹⁵

Toisen tutkittavan perheessä isä alkoholisoitui työttömyyden jälkeen eikä ole tähän päivään mennessä parantunut. Lasten lisäksi perheeseen kuului pitkäaikaisesta sairaudesta kärsivä äiti. Tutkittava muistelee, että isän olemus ja käytös muuttuivat täysin päihteiden käytön myötä, mikä oli hyvin järkyttävä kokemus aiemman läheisen ja lämpimän suhteen vuoksi. Tutkittavasta tuntui, että

²¹² Nainen s. 1985 Espoo, kirjallinen muistitieto 2020.

²¹³ Nainen s. 1980 Helsinki 2, videohaastattelu 15.9.2020.

²¹⁴ Nainen s. 1980 Helsinki 2, videohaastattelu 15.9.2020.

²¹⁵ Nainen s. 1980 Helsinki 2, videohaastattelu 15.9.2020.

äiti reagoi tulehtuneeseen tilanteeseen vetäytymällä, ja tutkittava kertoo, että äitiin ”ei saanut oikeen mitään kontaktia.”

Mä muistan, ku sitä on niinku menny nukkumaan sillai, et on kuunnellu, ku ne ei osannu koskaan puhua tai keskustella, vaan se oli aina semmosta niinku karjumista. Että kyllä sitä on enemmän tai vähemmän yrittäny siellä, ku ollaan oltu kaikki suunnilleen saman viltin alla ihan pienenä ja kuunneltu sitä raivohuutoa siellä. Se oli ihan rahasta useimmiten ja sit siit kannäamisestä tappelivat.²¹⁶

Tutkittava muistelee isän aggressiivisen käytöksen ja henkisen väkivallan olleen jatkuva osa perheen arkea. Vanhimpana lapsena hän koki myös, että vanhemmat purkivat pahaa oloaan etenkin häneen. Samanaikaisesti tutkittava muistelee yrittäneensä suojella nuorempia sisaruksiaan. Lopulta hän sai alla kuvaillun yhteenoton ja siitä seuranneen pelästymisen myötä tarpeekseen ja muutti pois kotoa.

Mä tuln kotiin kerran 10 minuuttia liian myöhässä, ja se alko mun poikaystävän edessä huorittelemaan mua. Siinä kohtaa mulla niinku napsahti, mulla ei oo koskaan napsahtanu silleen ennen eikä jälkeen. Mä heitin sen viinapullon seinään ja meillä oli aivan järkyttävä riita siinä. Mä pelästyin sitä mun reaktiota niin paljon, koska jos mulla olis ollu jotain, niin mä olisin voinu tehdä tiiätsä ihan mitä vaan. Siis se oli niin, mä en hallinnu enkä hillinny itteeni mitenkään. Ja mä lähin ovesta ulos ja mä itkin siellä kellariportaalla koko sen yön. Sit mä menin aamulla kotiin ja mä sanoin äidille, et mä en pysty olee enää et se on joko tai. Joko toi äijä lähtee tai mä lähden, tee päätökses.

– – Loppupeleissä huonoina päivinä mä olin syy siihenki, että mun äidillä on MS. – – Mut tiiätsä, ku sä kuuntelet tällasia vuodesta toiseen, ja mä olin sit tätä tapahtumaa ennen ollu aika sellanen isän tyttö, niin se on aika rikkovaa jotenki tiiätsä. Sitä rupee itteki jo uskoo sitte, et se on jotenki mun vika, et äiti on sairas tai jotain tämmöstä.²¹⁷

Huolen määrää sekä tilanteen aiheuttamaa stressiä kuvastaa se, että tutkittava olisi lopulta kokenut hieman helpotusta siitä, jos hänet olisi sisaruksineen otettu huostaan. Samalla tutkittavaa pelotti mahdollisuus siitä, että sisarukset erotettaisiin toisistaan:

Sit se, et se huoli siitä, mä muistan, ku mä aina ajattelin, et meillä ei oo rahaa ja äiti on nyt tossa kunnossa ja faija vaan ryypää, niin mua niinku pelotti se, että mitäs jos meiät niinku otetaan pois. Ja sitte se poisottokaan ei ehkä tuntunu niin kauheelta, mut sit se ajatus sit siitä, et ku meitä on neljä ja me ollaan noin eri ikäsiä, niin mä jotenki pelkäsin ihan kauheesti, et jos meidät sit sijoitetaan jonneki viel ihan eri paikkoihin, et me ei saatais niinku olla sillai yhdessä.²¹⁸

Kokemukset näkyvät perhesuhteissa edelleen, eikä tutkittava esimerkiksi ole tekemisissä isänsä kanssa. Kuten edellä kuvattu yksinhuoltajaperheen tutkittava, kokee myös toinen tutkittava antaneensa anteeksi isälleen ja ajattelee, ettei isä ollut kyennyt käsittelemään ongelmia muilla keinoilla. Heitä yhdisti kokemus siitä, etteivät vanhemmat kyenneet takaamaan turvallista ja heistä huolehtivaa elinympäristöä. He kertovat myös melko suuresta perhekoosta huolimatta tunteneensa

²¹⁶ Nainen s. 1977 Helsinki, videohaastattelu 24.9.2020.

²¹⁷ Nainen s. 1977 Helsinki, videohaastattelu 24.9.2020.

²¹⁸ Nainen s. 1977 Helsinki, videohaastattelu 24.9.2020.

olonsa hyvin yksinäiseksi. Molemmat kertoivat tukeutuneensa muihin läheisiin sekä omaan sisukkuuteensa. Ratkaisu tulehtuneeseen tilanteeseen on kuitenkin tullut vasta lapsuudenkodista pois muuttamisen jälkeen.²¹⁹

Vuonna 1991 syntyneiden kohortista 10 prosenttia oli rekisteritiedon perusteella elänyt lapsuudessaan sellaisessa taloudessa, jossa vähintään toisella vanhemmista oli hoitoa vaatinut päihdeongelma.²²⁰ Päihteiden liikkakäyttö ei näin ole ainoastaan lama-aikaan sijoittuva ilmiö, mutta taloudellisesti epävakait ajat lisäävät päihteiden käyttöä.²²¹ Yllä esiteltyjen kahden tutkittavan muistoissa on runsaasti yhtymäkohtia aiemmassa tutkimuksessa nostettuihin kokemuksiin vanhemman päihdeongelmista. Esimerkiksi Jenni Simonen ym. (2016) ovat tuoneet esille arjen kokemuksia ja selviytymiskeinoja vanhemman päihdeongelman keskellä. Nuorten keskeisiä huolenaiheita ovat muun muassa vanhemman käytöksen muutos ja tapaturma-alttius, päihteiden käytön lisäämät taloudelliset ongelmat sekä huono ilmapiiri. Lisäksi haastatellut ovat kertoneet oman mielenterveytensä heikkenemisestä, turvattomuuden tunteesta sekä haasteista muiden sosiaalisten suhteiden ylläpitämisessä. Juomiseen liittyvä häpeä oli monien kokemuksissa läsnä. Kaikki tutkimukseen osallistuneet nuoret tulivat eroperheistä, mikä kertoo vanhemman päihdeongelman suuresta vaikutuksesta perhesuhteisiin.²²²

Kun työttömyyden erilaiset sosiaaliset ja terveydelliset ongelmat linkitettiin Kortteisen ja Tuomikosken tutkimuksessa sosiaaliseen epäluottamukseen, nähtiin Simosen ym. artikkelissa nuorten pärjäämisen ja selviytymisen lähteenä vuorostaan vahvaa sosiaalista luottamusta. Simonen ym. katsoivat nuorten omaavan muita tukipilareita, kuten ystäviä, muita perheenjäseniä tai sukulaisia ja harrastuksia, jotka auttoivat jaksamaan.²²³ Ajattelutapaa voidaan soveltaa myös laajemmin tämän työn tutkittavien kertomuksiin, sillä osittain hyvin raskaista kokemuksista huolimatta tutkitavat kokivat löytäneensä itsestään ja lähiympäristöstään sellaisia voimavaroja, jotka ovat kantaneet eteenpäin. Toisaalta tutkittavien ympäriltä löytyi lapsuudessa myös sellaisia henkilöitä, joilla tällaisia voimavaroja ei ollut.

²¹⁹ Nainen s. 1980 Helsinki 2, videohaastattelu 15.9.2020; Nainen s. 1977 Helsinki, videohaastattelu 24.9.2020.

²²⁰ Raitasalo, Holmila & Jääskeläinen 2016, 87, 105-106.

²²¹ Currie & Duque 2016, 93-96, 99-104.

²²² Simonen ym. 2016, 65-79.

²²³ Simonen ym 2016, 79-80.

5.3 Sinnikkyys, sisarusuhteet ja lasten vastuut

Kun täytin 10v. sain mummilta synttärrikortin jossa oli hänen kirjoittama runo: ” Et täytä sä suotta, nyt kymmenen vuotta. Sä kortesi kannat ja apusi annat, kun äitikin koulua käy, eikä ketään päivällä kotona näy. On sade tai poutaa, Siiri sisikon tarhasta noutaa, tahdon kaikesta sinua kiittää ja tämän runon kukkiisi liittää”.²²⁴

Elderin tutkimuksessa perheiden keskeisiin mukautumiskeinoihin kuului äidin palkkatöiden aloittaminen ja lasten työskentely joko kotona tai palkkatöissä. Äidin siirtyminen työelämään tarkoitti myös kotitöiden siirtymistä etenkin tyttärille. Lisääntynyt vastuunkanto johti vähentyneeseen vapaa-aikaan, mutta varhaisella kokemuksella selitettiin osaltaan tutkimusjoukon onnistumisia työelämässä.²²⁵ 1930-luvun Yhdysvalloista poiketen Suomessa kotitaloudet koostuvat pääsääntöisesti kahdesta elättäjästä. Tämä tarkoittaa, että lama voi vaikuttaa perheeseen molempien vanhempien kautta, mutta kaksi elättäjää tuo myös turvaa toimeentuloon.²²⁶ Lasten osallistuminen palkkatyöhön ei myöskään ollut 1990-luvulla enää mahdollista, mutta tutkittavien kokemuksissa lapset osallistuivat monin muin tavoin perheen arjen pyörittämiseen ja vastuut herättivät myös ristiriitaisia tunteita. Yhtäältä on normaalia opettaa lapselle vastuullisuutta ja arjen taitoja kotitöiden avulla, mutta toisaalta liialliset vastuut voivat kuormittaa lasta. Perheen tilanne on voinut esimerkiksi lapsen iästä ja vanhempien erilaisista odotuksista riippuen vaikuttaa eri tavoin perheiden lapsiin, ja tilanteesta riippuen kokemukset ovat voineet joko yhdistää tai erottaa sisaruksia.

Kuten tämän luvun alussa olleesta lainauksesta ja siinä esiintyvistä runosta näkyy, saattoi nuoremista sisaruksista huolehtiminen ja esimerkiksi päiväkodista tai koulusta hakeminen olla vanhemman sisaruksen tehtävänä. Tutkittava muistelee isän voineen huonosti yritystoiminnan konkurssin vuoksi ja äiti teki iltaisin keikkatöitä sekä opiskeli lähihoitajaksi päivisin. Tutkittava kertoo hake-neensa nuoremmat sisarukset päiväkodista ja esikoulusta vuosien ajan, ja hän myöhästyi välillä koulusta. Pikkusiskon päivät päiväkodissa venyivät usein hyvin pitkiksi ja tilanne oli myös raskas vajaan pari vuotta nuoremmalle veljelle:

Pikkuveljeni oireili tuolloin vetäytymällä syrjään ja olemalla kotona aggressiivinen. En edes tiedä huomasiko kukaan aikuinen, mutta itse muistan joskus juosseeni kotoota karkuun kun hän uhkaili minua puukolla. Tuolloin se oli vain meidän arkea, mutta myöhemmin olen toki ymmärtänyt että hän olisi tarvinnut pahaan oloon apua.²²⁷

²²⁴ Runossa esiintyvä nimi on muutettu anonyymiteetin takaamiseksi. Nainen s. 1985 Espoo, kirjallinen muistitieto 2020.

²²⁵ Elder 1999, 16, 71-82.

²²⁶ Leinonen 2004, 21.

²²⁷ Nainen s. 1985 Espoo, kirjallinen muistitieto 2020.

Tutkittava kertoo kuitenkin olevansa onnellinen siitä, että vaikei vanhempien suhde selvinnyt lamavuosista, ovat sekä sisarusten väliset suhteet että suhteet molempiin vanhempiin nykyisin läheiset.²²⁸ Tutkittavan kokemus viestii siitä, ettei tulehtunutkaan tilanne ole välttämättä lopullinen.

Yksi tämän työn tutkittavista kertoo olleensa ulkomailla laman tuoman konkurssiaallon aikana. Hän kertoo tunteneensa olonsa hyvin avuttomaksi, kun ei voinut ulkomailta käsin auttaa perhettään. Hän muistelee siskonsa soittaneen hänelle veljen karattua pois kotoa. Puhelun aikana sisko oli todennut, ettei tutkittava voisi ”kultalapsena” tietää, miltä heillä kotona tuntui. Tämän jälkeen hän on jatkuvasti tuntenut kantaneensa mukanaan syyllisyyttä omista vauraista kasvuolosuhteistaan ja siitä, että olisi ”tuhlannut kaiken, mitä perheen lapsille oli antaa”. Vaikka tutkittavalla on läheiset välit sisaruksiinsa, kertoo hän tapahtuneen vaikuttavan toimintaansa edelleen. Hän toteaa antavansa kaikki lastensa vanhat tavarat siskolleen, ettei tämän tarvitsisi ostaa lapsilleen kaikkia tavaroita itse.²²⁹ Laman tuomat muutokset voivat tällä tapaa tuoda eriarvoisuuden sekä syyllisyyden tunteita sisarusten välille.

Myös vanhemman päihdeidenkäytön on usein katsottu siirtävän vanhemmille sisaruksille perheen vanhempien vastuita. Nuoret ovat esimerkiksi kokeneet joutuneensa toimimaan ”varavanhempina”, kun vanhempi ei ole kyennyt hoitamaan perheen askareita.²³⁰ Edellisessä luvussa esitellyt vanhemman päihdeongelman kanssa eläneet tutkittavat eivät ole poikkeuksia, sillä molemmat kertovat usein hoivanneensa nuorempia sisaruksiaan. Kokemuksissa toistuu esimerkiksi sisarusten noutamista päivähoidosta tai koulusta, mutta myös siivoamista ja ruoanlaittoa.²³¹ Kokemukset eroavat kuitenkin siinä, että yksinhuoltajataloudessa elänyt tutkittava koki äidin yrittäneen jakaa vastuita tasapuolisesti. Toinen tutkittava puolestaan koki, että perheen vanhimpana lapsena sekä tyttönä vastuut kasautuivat hänen niskaansa. Samalla tutkittava miettii, ettei välttämättä ole oman raskaan kokemuksensa vuoksi osannut tarkastella vanhimman veljensä asemaa perheessä. Lisäksi häntä ahdisti sairastuneen äidin ”takertuminen” häneen. Tutkittava kuvailee tilanteita, joissa isä on saapunut päihtyneenä kotiin seuraavanlaisesti:

Sit sehän teki sitä, et must tuntu välillä, et se menee ihan sekasin et se ei muista enää mitään, mitä se tekee. Mä jouduin vahtii sitä siellä, et se tulee kotiin ja muuta kaikkee, et se menee nukkuu ja kattoo et on ovet ja parvekkeet ja ikkunat kaikki kiinni, ettei nää nuorimmat veljet mee sit sinne. Se oli vähän semmosta, et mä olin sellanen joku ihme poliisi siellä. Kotona sitte piti huolehtia kaikesta, ja mä koin sen tosi rankkana.²³²

²²⁸ Nainen s. 1985 Espoo, kirjallinen muistitieto 2020.

²²⁹ Nainen s. 1974 Helsinki, haastattelu 25.9.2020.

²³⁰ Simonen ym. 2016, 69.

²³¹ Nainen s. 1980 Helsinki 2, videohaastattelu 15.9.2020; Nainen s. 1977 Helsinki, videohaastattelu 24.9.2020.

²³² Nainen s. 1977 Helsinki, videohaastattelu 24.9.2020.

Toisenlainen kokemus on laman aikaan työttömän yksinhuoltajaäidin kanssa asuneella tutkittavalla. Äiti tukeutui tutkittavan mukaan tietoteknisissä asioissa hänen puoleensa, mikä oli raskasta oman koulunkäynnin ohella.

Muistan yläkoulussa kirjoittaneeni äitini puolesta työhakemuksia ja lähettäneeni niitä moniin yrityksiin. Tämä kävi minulta melkein työstä. Äiti syytti yhteiskuntaa ja politiikkaa vaikeuksistaan. Mummi turvautui pulloon. – – Äidilleni syntyi tietynlainen riippuvuussuhde minuun, kun tein työpaikkahakemuksia hänelle, autoin työkkärin kurssien kanssa ja muissa it-asioissa.²³³

Synkistä kokemuksista huolimatta jotkut tutkittavat ajattelevat lama-ajan myös lähentäneen sisarusten välejä. Tässäkin suhteessa olennaista on yhteinen tekeminen ja sitä kautta perheen yhteishengen ylläpitäminen. Sisaruksista on voinut saada tärkeää vertaistukea, sillä he ovat olleet ”samassa veneessä” ja käyneet läpi samoja asioita.

Vaikka Elderin tutkimus sijoittui hyvin erilaiseen ympäristöön ja aikaan, nousevat erilaiset vastuut myös tämän työn tutkittavien kokemuksissa keskeiseksi osaksi lama-ajan lapsuutta. Koska valtaosa tutkittavista on naisia, ei voida päätellä, kokivatko tytöt saaneensa enemmän vastuuta kotona kuin pojat. Aiemmissä tutkimuksissa on kuitenkin todettu, että tytöt kertovat poikia useammin huolehtivansa nuoremmista sisaruksistaan.²³⁴ Ne, joilla on omia lapsia, painottivat kuitenkin perheensä hyvinvoinnin asettamista etusijalle ja kertovat tehneensä omaa perhettään koskevia valintoja pitäen lama-ajan kokemukset mielessä.

5.4 Tukiverkko avun lähteenä

– – mun isovanhemmat mun käsityksen mukaan tasotti sitä. Jos mun vanhemmilla oli ongelmia, niin ne pystyivät esimerkiksi hoitaa meitä, et äiti pääsi töihin. Esimerkiksi mun isoisä on hoitanu mua viikkoja, kuukausia, esimerkiksi jossain vaiheessa niin kaikki iltapäivät koulun jälkeen – –²³⁵

Yhtenä pohjoismaisen hyvinvointivaltion keskeisenä osana voidaan pitää sen sosiaaliturvajärjestelmää, jonka tarkoituksena on taata kansalaisten toimeentulo sellaisissa tilanteissa, joissa he eivät voi työllistymällä hankkia itselleen ja perheelleen riittävää taloudellista turvaa. Erilaisilta riskeiltä suojaaminen voidaan toteuttaa monella eri tavalla, ja myös suomalainen sosiaaliturva on muuttunut merkittävästi vuosien saatossa, mikä ilmenee myös luvun 1.1 kuvailluissa sosiaaliturvan leikkauksissa.²³⁶ Kriisitilanteissa on perinteisesti tukeuduttu erilaisiin epävirallisen avun muotoihin, kuten sukulaissuhteisiin, naapureihin ja muuhun lähiyhteisöön. Näiden rooli ei ole kadonnut sosiaaliturvan laajenemisesta huolimatta, vaan epävirallisella avulla voidaan täydentää julkista apua ja

²³³ Nainen s. 1983 Helsinki, kirjallinen muistitieto 2020.

²³⁴ Harju & Thorød 2011, 294.

²³⁵ Nainen s. 1987 Espoo, videohaastattelu 16.9.2020.

²³⁶ Ks. esim. Hilson 2008, 87-115.

palveluita.²³⁷ Aiemmin mainitussa 2000-luvun finanssikriisiä käsittelevässä tutkimuksessa todettiin perheiden turvautuneen sekä julkiseen että epäviralliseen apuun, mutta julkisilla apumuodilla oli huomattavasti suurempi vaikutus perheen toimeentuloon.²³⁸ Muistitiedossa on kuitenkin tavallista vähätellä tai jättää pois tietoa julkisen avun saamisesta, jolloin epävirallisen avun merkitys näennäisesti korostuu. Syiksi tällaisen tiedon pois jättämiselle on esitetty esimerkiksi köyhyyteen sekä julkisiin apuihin liitetyt kielteiset mielikuvat, mutta myös halu esittää oma tarina itsenäisenä pärjäämisenä, mihin läheisiltä saatu tuki ei vaikuta samalla tavalla.²³⁹

Tutkittavilta on kirjoitus- ja haastattelurungossa kysytty, tiesivätkö he perheen saaneen taloudellista tai muuta apua laman aikaan ja miten siihen suhtauduttiin. Harva tiedosti perheen saaneen julkista apua, minkä voi ainakin osittain ajatella johtuneen tutkittavien nuoresta iästä ja tietämättömyydestä perheen tarkasta rahatilanteesta ja tulonlähteistä. Toisaalta joillakin yksinhuoltajatalouksissa eläneillä eri tuet olivat muistojen mukaan olleet pidempään osa perheen arkea. Esimerkiksi äitinsä ptkätöiden vuoksi usein muuttanut tutkittava kuvailee kokemuksiaan sosiaalitoimiston kanssa asioimisesta:

– – välillä mä muistan, et siis me ollaan käyty sossussa, et on ollu maksusitoomuksia, et me ollaan käyty niillä kaupassa, mut ei se silleen ehkä siinä vaiheessa ei sitä silleen hävenny, et ku mä tiesin, et sit on pitää saada ruokaa ja tälle, nii niillä ostettiin tarpeelliset.²⁴⁰

Samankaltaisia kokemuksia oli vuonna 1979 syntyneellä tutkittavalla, jonka yksinhuoltajaäiti oli jo ennen lamaa jäänyt työkyvyttömyyseläkkeelle. Toimeentulotuen saamisen arkisuus ja välttämättömyys oman perheen ja lähipiirin keskuudessa vaikutti osaltaan neutraaliin suhtautumiseen tukea kohtaan, mutta sama tutkittava kuvailee myös toimeentulotuen saamisen ja varattomuuden aiheuttaneen joissain tilanteissa suurta häpeää.

Toimeentulotuen saaminen ja sillä eläminen oli myös omassa perheessäni ja joidenkin kaverien perheissä ihan normaali asia. Tavallaan pidin sitä elämää silloin hyvin huolettomana, kun siihen oli tottunut. En oikein edes osannut kuvitella, minkälaista elämä voisi olla. – – Varattomuus jätti sellaiset jäljet, että vieläkin joskus tulee se häpeän tunne, kun muistaa millaista oli, kun ei ollut rahaa tai ei ollut niitä videoita tai ei käyty kampaajalla. Ja se häpeä, kun joku ”parempiosainen” sai tietää, että saamme toimeentulotukea, sitä en osaa edes sanoin kuvata.²⁴¹

Molemmissa esitellyissä tapauksissa perheen toimeentulo pysyi tutkittavien muistojen mukaan niukkuudesta huolimatta suhteellisen vakaana läpi lapsuuden. Äkillisissä muutoksissa suhtautuminen apuun on voinut olla hyvin erilainen. Kaksi tutkittavaa kuvailee kuulleensa lapsena

²³⁷ Saaritsa 2002, 195-201.

²³⁸ Pilkauskas & Garfinkel 2016, 60, 72.

²³⁹ Saaritsa 2019, 166-167, 170-176.

²⁴⁰ Nainen s. 1985 Espoo/Helsinki, haastattelu 27.02.2018 Espoo.

²⁴¹ Nainen s. 1979 Vantaa, kirjallinen muistitieto 2020.

vanhempiensa puheita siitä, ettei apua ole ollut saatavilla. Ensimmäisen tutkittavan kokemuksissa olennaisia ovat isän työttömyys ja päihdeongelmat, ja lopulta hädän vuoksi muutto äidin sisaren luo asumaan. Toisen tutkittavan kokemuksen taustalla on puolestaan äidin yksinhuoltajuus perheen isän kuoleman jälkeen ja siitä seurannut runsas päihteidenkäyttö. Molemmissa tapauksissa vanhemmat ovat puhuneet lapsilleen jääneensä yksin ongelmiensa kanssa, mikä on voinut näkyä heidän jaksamisessaan ja kodin ilmapiirissä. Tämänkaltaisilla kokemuksilla voi olla vaikutusta tutkittavien mahdolliseen turvallisuuden tunteen puutteeseen sekä omaan varautumistarpeeseen aikuisiällä.

Sen mä tiedän, et mun vanhemmat on monesti puhunu, et ne on yrittäny hakee esimerkiks sossusta rahaa, niin ne on vaa käännytetty pois. Ne on jääny ihan puille paljaille, et mitään ei oo tullu.²⁴²

– – se avun hakeminen sitte, että hän oli sosiaalitoimeen tai johonki jossain vaiheessa yhteydesä ja oli tosi tiukkaa. Sitte ei niinku saatu yhtään mitään. Jotenki niinku hän oli sitte, että “en sit enää ikinä hae mitään apuu tai ota mitään apuu vastaan”. Sen mä muistan lapsena, että mä ihmettelin sitä hänen puhinaa sit siitä, että “anti olla, en tarvii kenenkää apuja, että oon sit ihan yksin pitää ihmisen pärjätä.”²⁴³

Tutkittavien kuvauksissa korostuu lähisukulaisten, etenkin isovanhempien tarjoama apu taloudellisen sekä henkisen voimavaran lähteenä. Lähisukulaisten apu saa ”kasvot” ja näkyy lapselle julkisiin tukiin verrattuna konkreettisemmin, mikä selittää epävirallisen avun korostumista myös tämän tutkimuksen tutkittavien muistoissa. Isovanhemmat ovat saattaneet hoitaa lapsia iltapäivisin, mutta myös pidempään esimerkiksi loma-aikoina, lainata vanhemmille rahaa, kustantaa lasten menoja ja perheen ruokia. Tiukassa taloudellisessa tilanteessa eläneille lapsille yhteinen tekeminen isovanhempien kanssa on voinut tuoda uudenlaisia kokemuksia ja taukoa perheen ”normaaliin” arkeen. Esimerkiksi vaikeista taloudellisista ongelmista ja vanhemman päihteidenkäytöstä sekä toisen vanhemman sairaudesta kertonut tutkittava pääsi isovanhempiensa kautta nauttimaan mieluisasta vapaa-ajan toiminnasta erilaisilla retkillä ja matkoilla ja koki hetket voimaannuttavina.

Ne asu kyl niinku omistusasunnossa siin ihan lähellä, mut se oli kaksio, et siel ei sillai ollu tilaa vaikka yökyläilylle pahemmin. Mut oltiin me niinku tosi paljon, tehtiin retkiä sit viikonloppusin ja tämmösii jotain ja käytiin siellä. Kyllä me aika paljon varsinki me kaks vanhinta, että tota myöhemmin sit tietty nuoretki, mutku ne oli niin pieniä sit siinä vaiheessa vielä. Mut oli se semmonen vähän niinku pakopaikka.²⁴⁴

Henkisen tuen lisäksi isovanhemmat auttoivat taloudellisesti tuomalla perheelle viikoittain ruokaa, mikä oli tutkittavan mukaan hyvin tärkeää perheen pärjäämisen kannalta. Muutoin rahallinen apu olisi saattanut mennä isän päihteisiin.

²⁴² Nainen s. 1985 Helsinki/Vantaa, videohaastattelu 16.9.2020.

²⁴³ Nainen s. 1980 Helsinki 2, videohaastattelu 15.9.2020.

²⁴⁴ Nainen s. 1977 Helsinki, videohaastattelu 24.9.2020.

Me ei käyty oikeastaan, sukumökeillä käytiin niinku ennen, mut seki loppu, koska faija oli aina kännissä ja se möi autonsaki vissiin viinan takii ja kaikkee tämöst näin. Se oli niinku oli se, siinä on kyllä asioita. Mut sit se mun mummi ja hänen puoliso, joka on sit mun kummisetä myös oli, niin tota hehän sit kanto viikoittain meille ruokakasseja esimerkiksi kotiin. En tiedä, ilman heitä meillä olis ollu vielä aika paljon huonommin asiat.²⁴⁵

Tutkittavan kuvauksessa tulee lisäksi ilmi kokemus perheen eristäytymisestä muusta suvusta. Kortteinen ja Tuomikoski liittävät työttömien eristäytyneisyyden esimerkiksi työttömyyden kokemuksen tuomaan häpeän tunteeseen. Lisäksi taloudellisen tilanteen muuttuminen voi vaikeuttaa joidenkin sosiaalisten suhteiden ylläpitämistä.²⁴⁶ Yksi tutkittava kuvailee tämän kaltaista eristäytyneisyyttä kertomuksellaan sukulaisen hautajaisiin osallistumisesta. Tutkittava pohtii, että ymmärtämättömyys perheen olosuhteita kohtaan vaikeutti sukulaissuhteiden ylläpitoa ja vaikuttaa sukulaissuhteisiin edelleen:

Ne olivat toisessa kaupungissa ja meidän olisi pitänyt kulkea sinne junalla. Loppujen lopuksi emme yksinkertaisesti päässeet hautajaisiin, koska tilillämme ei ollut tippaakaan rahaa. Serkkuni on siitä vieläkin varmaan katkera, koska hän ei pyytänyt minua häihinsä. Hän ei ymmärrä millaisessa köyhyydessä me elimme koko lapsuuden.²⁴⁷

Toinen tutkittava kertoo puolestaan taloudellisen avun tarpeen rasittaneen hänen vanhempiansa ja isovanhempiansa välejä, vaikei lapsena tietänytkään välien kiristymisen todellista syytä:

Myöhemmin olen kuullut, että vanhempani yrittivät pyytää isän puoleisilta isovanhemmilta taloudellista apua isän yritystoimintaan. He olivat varakkaita henkilöitä, mutta heidän periaatteisiinsa kuului, että ”omat sotkut on hoidettava itse”. Tästä seurasi tietysti juopa aikuisten välisiin suhteisiin ja me lapset tietysti huomasi sen, vaikka emme tienneet mistä oli kysymys.²⁴⁸

Muutoksien ja nöyryytysten keskellä perheen vanhemmat saattavat pyrkiä pitämään yllä tietynlaista julkisivua, ja näyttää ulospäin, ettei mikään olisi muuttunut.²⁴⁹ Glen Elder liittää tällaisen toiminnan varsinkin sellaisiin tilanteisiin, joissa perheen taloudellinen tilanne on heikentynyt äkillisesti. 1930-lukua koskevassa aineistossa tämä oli tyypillisintä keskiluokkaisissa tai varakkaammissa perheissä, joissa lamakokemus liittyi statuksen menetykseen.²⁵⁰ Aiemmin mainittu yksinhuoltajaperheessä elänyt tutkittava, jonka äiti oli käännytetty pois sosiaalitoimistosta, pohti haastattelussa moneen kertaan juuri vastaavaa julkisivun ylläpitämistä. Tutkittava kuvaili, että lapsilla täytyi olla siistit vaatteet koulussa ja lasten tuli pitää koti siistinä, kun äiti ei siihen kyennyt. Tutkittavalle tärkeitä perheen ulkopuolisia aikuisia olivat kummitäti ja isovanhemmat, mutta hänen

²⁴⁵ Nainen s. 1977 Helsinki, videohaastattelu 24.9.2020.

²⁴⁶ Kortteinen & Tuomikoski 1998, 35-36, 63.

²⁴⁷ Nainen s. 1986 Helsinki, kirjallinen muistitieto 2020.

²⁴⁸ Nainen s. 1985 Espoo, kirjallinen muistitieto 2020.

²⁴⁹ Kortteinen & Tuomikoski 1998, 63.

²⁵⁰ Elder 1999, 53.

mukaansa perheen äiti sai niin hyvin pidettyä perheen taloudelliset ja päihdeongelmat muilta salla, ettei esimerkiksi kummitäti ollut osannut tarjota apua. Tutkittava kuvailee, ettei myöskään itse osannut ottaa perheen tilannetta esille ja pyytää apua läheisiltä apua. Tähän on voinut vaikuttaa perheen sisällä vallinnut vaikeneminen. Yksin pärjäämisen kulttuuri on vahvasti läsnä tutkittavan kokemuksissa, ja tutkittava kertoo vasta aikuisiällä opetelleensa itse pyytämään ja vastaanottamaan apua. Toisinaan apua on kuitenkin tullut yllättäen; esimerkiksi lukioaikana hänen ystävänsä äiti kustansi tutkittavan ylioppilaslakin, jota hän ei muuten olisi saanut hankittua.²⁵¹

Elderin tutkimuksessa taloudellista puutetta kärsivät lapset hakivat ikätovereihinsa verrattuna enemmän kannustusta sekä emotionaalista tukea perheen ulkopuolisilta aikuisilta ja ystäviltä. Elder liittää aikuisten merkityksen yhtäältä vaikeisiin kotioloihin, mutta myös näiden lasten aikuisorientoituneisuuteen esimerkiksi kasvaneen vastuunkannon myötä.²⁵² Tämän työn tarkoituksena ei ole vertailla eri lähtökohdista tulevia lapsia keskenään, mutta tutkittavien lapsuusmuistoissa korostuu ystävien ja ydinperheen ulkopuolisten aikuisten merkitys, kuten on käynyt ilmi isovanhempia koskevissa muistoissa. Asiaa voidaan myös tarkastella tällaisten henkilöiden puutteen esiin tuomisen kautta. Tutkittavat toivat esille, että olisivat kaivanneet muiden aikuisten, kuten opettajien kysyvän heiltä heidän kuulumisiaan enemmän. Lisäksi sellaiset tutkittavat, joilla ei ollut läheistä sukua, toivat tämän useimmiten esiin muisteluissaan. Vaikkei perheen tukiverkko voi täysin ehkäistä tai estää laman aiheuttamia kielteisiä vaikutuksia, on se tärkeä niin vanhemmuuden laadun kuin lasten jaksamisen kannalta.²⁵³

²⁵¹ Nainen s. 1980 Helsinki 2, videohaastattelu 15.9.2020.

²⁵² Elder 1999, 80-81.

²⁵³ Leinonen 2004, 28-29; Lehto-Trapnowski 1997, 32-34.

6 Niukkuuden ympäröimä arki

Yleinen taloustilanne sekä perheen oma toimeentulo näkyvät monin eri tavoin lapsen arkielämässä. Lapsuudesta on tullut yhä enemmän kulutuskeskeinen, ja tavaroilla ja kulutuksella on lasten elämässä materiaalistien tarpeiden tyydyttämisen lisäksi suuri sosiaalinen ja symbolinen arvo. Tavaroilla voidaan rakentaa omaa identiteettiä ja itsetuntoa, ja niiden omistamisella on merkitystä lasten vertaisjoukossa hyväksytyksi tulemisessa. Vanhemmat pyrkivät varmistamaan lastensa osallisuutta ja hyvinvointia kuluttamalla, ja on tutkittu, että pienituloisten ja hyvätuloisten perheiden lapset omistavat hyvin samankaltaisia tavaroita.²⁵⁴ Ajatukset ja normit siitä, mitä ihanteelliseen ja “hyvään” lapsuuteen ja perhe-elämään kuuluu, heijastelevat usein keskiluokkaista elämäntapaa, mikä asettaa paineita vähävaraisille perheille.²⁵⁵

Lapsiin liittyvä kuluttaminen ja ennen kaikkea lapsille suunnattu markkinointi herättävät vahvoja tunteita aikuisväestössä. Ruckenstein (2013) liittää aikuisten huolet ajatukseen siitä, että kulutus on kaukana niin sanotusta ihannelapsuudesta, ja lasten ajatellaan haluavan “– väärää tavaroita, liikaa ja liian innokkaasti”. Lasten ei nähdä osaavan tehdä harkittuja kulutusvalintoja, joten heille pyritään opettamaan säästäväisyyttä ja kohtuullisuutta.²⁵⁶ Kuten luvuissa 4.3 ja 4.4 todettiin, pyritään vaikeista aiheista, kuten velasta tai rahan riittävydestä, puhumista sen sijaan välttämään.

Käyn tässä luvussa läpi, millä tavoin perheen taloudellinen tilanne ja koettu niukkuus vaikuttivat tutkittavien arkeen niin koulussa kuin vapaa-ajan eri ympäristöissä. Tuon esille, minkälaisia ehtoja perheolot sanelivat, miten tutkittavat suhtautuivat omiin mahdollisuuksiinsa kuluttaa ja osallistua sekä miten 1990-luvun laman erityisluonne vaikutti näihin kokemuksiin.

6.1 Pennin venytys 1990-luvun trendinä

Kaikessa säästettiin. Säästäminen oli 90-luvun alun sana.²⁵⁷

Elderin mukaan lama näkyy lapsille nimenomaan perheiden pyrkimyksissä mukautua uuteen tilanteeseen. Yhtenä keskeisenä mukautumiskeinona esitetään säästämistä ja erilaisten tuotteiden ja palveluiden tuottamista itse. Perustarpeiden uudelleenmäärittely ei kuitenkaan ollut Elderin haastatelluiden kesken ongelmatonta ja kaikista haastavinta tämä oli alkujaan hyvin toimeentulleissa

²⁵⁴ Hakovirta & Rantalaiho 2012, 17-19; Ruckenstein 2013, 75-76.

²⁵⁵ Berg & Salasuo 2017, 253-254, 256-259.

²⁵⁶ Ruckenstein 2013, 57-65.

²⁵⁷ Nainen s. 1979 Vantaa, kirjallinen muistitieto 2020.

perheissä²⁵⁸ Myös monien suomalaisten perheiden kulutustottumukset muuttuivat 1990-luvun laman myötä, ja aiemman tutkimuksen mukaan säästöjä etsittiin niin päivittäistavaroiden, käyttötarvikkeiden kuin palveluiden määrästä ja laadusta. Säästöt eivät kuitenkaan koskettaneet kaikkia perheitä. Kulutustottumusten muuttumista ei välttämättä koettu esimerkiksi siitä syystä, ettei tiettyjä hyödykkeitä tai palveluita ole ollut mahdollista hankkia alun perinkään ennen lamaa.²⁵⁹ Lapsuuden kulutustottumukset ja perheiden erilaiset säästötoimenpiteet ovat konkreettisimpia laman tuomia muutoksia tutkittavien muistoissa ja ne ovat monella tapaa määrittäneet tutkittavien muistikuvaa 1990-luvun aikaisesta lapsuudesta.

– – ruokavalio meillä muuttu. Ihan, että sieltä mummu alko kaivaa niitä 50-luvun ruokia, mitä sit syötiin.²⁶⁰

Moni tutkittava yhdistää laman esimerkiksi perheen ruokavalion muutoksiin. Tutkittavat muistelevat ruoan vaatimattomuutta ja yksitoikkoisuutta sekä edullisten vaihtoehtojen suosimista. Isovanhempien panos perheen ruokailuista huolehtimisessa koettiin aiempaa merkittävämpänä. Vähemmistö tutkittavista muistelee lisäksi, ettei kotona välttämättä tarjottu koulun jälkeen erillistä lämmintä ruokaa tai iltapalaa.²⁶¹ Näistä tutkittavista yksi muistelee joskus menneensä omilla rahoillaan ostamaan päivällistarvikkeita ja tehneen niistä kotona lämmintä ruokaa, mitä ei muuten arki-iltoina tarjottu.²⁶² Toinen yrittäjäperheestä tullut tutkittava puolestaan kertoo, että otti päiväkotiin aina mukaan tyhjän eväsrasian, johon hän kävi pyytämässä ruokailun jälkeen ylijäänyttä ruokaa. Hänelle tuli ystävien kanssa keskustellessa myöhemmin yllätyksenä, ettei tämä ollutkaan päiväkodin yleinen tapa. Sama tutkittava muistelee lämpimästi arvonnassa voitettua urheilukassia, joka oli täynnä Pirkka-merkin ruokia sekä hyväntekeväisyydestä saatua joulukinkkua.²⁶³ Poikkeukset normaaleihin ruokailuihin ovat näin ollen jääneet tutkittaville hyvin mieleen, ja ne näkyvät esimerkiksi muistoissa siitä, kun perhe on käynyt ravintolassa tai pikaruokalassa syömässä.

– – [Kummitäti] hän on vieny mut sitte ravintolaan syntymäpäivänä syömään, ja mä muistan sen ku mä aattelin, että tämmöstäks tää sit niinku.. Sai tilata listalta ihan mitä halus ja niinku se oli jotenki ihan mahotonta.²⁶⁴

Sit muistan, että äiti sai taas työpaikan ja me käytiin ravintola Britanniassa päivällisellä ja saatiin jäätelöannokset. Se oli sellanen, mitä ei tehty usein, että ois käyty ravintolassa tai ei ainakaan saatu jälkkäriä. Mutta toi oli sellanen hieno homma – —²⁶⁵

²⁵⁸ Elder 1999, 25-26.

²⁵⁹ Salmi, Huttunen & Yli-Pietilä 1996, 25-31.

²⁶⁰ Nainen s. 1980 Helsinki 1, haastattelu 15.9.2020.

²⁶¹ Nainen s. 1983 Helsinki, kirjallinen muistitieto 2020; Nainen s. 1985 Kirkkonummi/Espoo, haastattelu 14.03.2018 Helsinki.

²⁶² Nainen s. 1985 Kirkkonummi/Espoo, haastattelu 14.03.2018 Helsinki.

²⁶³ Nainen s. 1986 Helsinki, kirjallinen muistitieto 2020.

²⁶⁴ Nainen s. 1980 Helsinki 2, videohaastattelu 15.9.2020. Nainen s. 1980 Espoo, kirjallinen muistitieto 2020.

²⁶⁵ Nainen s. 1985 Helsinki 2, kirjallinen muistitieto 2020.

Pohjoismaisissa hyvinvointivaltioissa puhutaan useimmiten köyhyydestä suhteellisena köyhyytenä, mutta useat tutkimukset ovat tuoneet esille lasten perustarpeiden saamiseen liittyviä huolia. Bjork Eydalin sekä Jeansin (2006) Reykjavikiin sijoittuvassa tutkimuksessa esitettiin, että lapset saattoivat käyttää omia rahojaan perustarpeiden, kuten ruoan ostamiseen. Kokemuksia ruoan puutteesta nostetaan esille myös Lytsyn (2004) ruotsalaistutkimuksessa sekä Harjun ja Thorødin (2011) Norjaa ja Ruotsia käsittelevässä tutkimuksessa.²⁶⁶ Harju ja Thorød pitävät pieneen tutkimusjoukkoon keskittyvästä tutkimuksesta huolimatta haastateltavien kokemuksia tärkeinä, sillä ne kuvaavat kuitenkin pienen joukon todellisuutta ja köyhyyden kokemuksia hyvinvointivaltiossa.²⁶⁷

Muistot lapsena omistetuista tavaroista vaihtelevat enemmän, mutta säästäväisyyden korostus säilyy myös vaatteiden ja lelujen osalta. 1990-luvun kulutusta koskevissa muistoissa kerrotaan kirpputoreilla käymisestä, vaatteiden kierrättämisestä tuttujen ja sukulaisten kautta, alennusmyynteistä, kuponkien leikkaamisesta sekä hankinnoissa korostuneesta käytännöllisyydestä. Säästämissen asteista löytyy tutkittavien kesken suuria eroja; osa muistelee kulutuksen olleen todella niukkaa, kun taas toisilla muutokset olivat pienempiä. Muistikuvat lapsena saaduista tavaroista ja lahjoista ovat hyvin selviä, sillä tutkittavat kuvailevat odottaneensa niitä pitkään ja hartaasti.

Yläpihalla asui yksi poika, joka aina kiusasi muita. Hän oli myös luokallani ja muistan, kuinka hän kerran varasti pikkuveljeltäni tämän juuri joululahjaksi saaman lapion ja hakkasi sitä olan takaa jäähän kunnes se hajosi. Muistan kuinka minua harmitti uuden lapion hajoaminen. Lapio oli veljelleni tosi tärkeä. Lahjoja/leluja emme koskaan saaneet paljoa, eikä tavaroita tai leluja muutenkaan saanut kuin jouluna ja synttäreinä.
– – Vaatteita saimme kerran keväällä ja kerran syksyllä. Jos kenkensä potki rikki esim kiviin tai jääkokkareisiin, oli kengissä kuljettava siitä huolimatta.²⁶⁸

Kirpputorit yleistyivät Suomessa 1900-luvun viimeisinä vuosikymmeninä, ja kaikista ripeintä alan kasvu oli lamavuosina. 1980-lukuun verrattuna lama-aikana kirpputoreilla myytävän tavaran kerrotaan olleen kuluneempaa, minkä ajatellaan johtuneen kirpputorien määrän nopeasta kasvusta sekä kulutuksen vähenemisestä lamavuosina. Kaisa Vilhusen (2014) mukaan asenteet kirpputoreilta ostettua tavaraa kohtaan erosivat laman kynnyksellä merkittävästi 2010-luvusta. Etenkin kirpputoreilta ostetut vaatteet nähtiin epämuodikkaina ja niissä oli vahva köyhyyden leima.²⁶⁹ Kirpputoreilla käyminen, omatekoiset vaatteet ja lelut sekä vanhempien ”tuunaamat” tavarat saavat kuitenkin tutkittavien kertomuksissa myönteisen kuvan, jos vanhemmat ovat osanneet esittää ne lapselle mieluisalla tavalla. Yksinhuoltajataloudessa elänyt tutkittava kertoo äitinsä tehneen

²⁶⁶ Lytsy 2004; Harju & Thorød 2011.

²⁶⁷ Harju & Thorød 2011, 295-296.

²⁶⁸ Nainen s. 1987 Espoo, kirjallinen muistitieto 2018.

²⁶⁹ Vilhunen 2014, 8-9, 83-84.

kirpputoreilla käymisestä pikemminkin ”aartenmetsästystä” ja tarvittaessa muokanneensa tavaroita lapselle mieluisaksi.

Ja tota jotkut luistimet niin niistäki mä olin hirveen ylpee kun me kerran siis ostettiin jotku ihan rähjäset luistimet ja jostai kirppikseltä, mutta mut sit äiti maalas ne vaaleenpunaseks, niin sit ne oli mun mielestä hirveen hienot, et tavallaan tollasii pienii juttui, et miten se millä sen sai muutettua sit silleen, et sit ne oliko tosi ihanat ja sit mä olinki ainoo, jolla oli pinkit luistimet ja siis semmosta, että ei haitannu ollenkaan.²⁷⁰

Samankaltaisia kokemuksia oli toisella tutkittavalla, joka muuten häpesi käytettyinä ostettuja tavaroita:

— se mua välillä harmitti niinku kovasti ja hävetti, et ku pyörätki oli aina se sieltä käytettyjen polkupyörien liikkeestä, että ku muut sai joskus niinku uuden ja se oli niin hienoo. — mutta sitte yhdessä vaiheessa ku vielä olin iha niinku pikkunen, niin isä kyllä maalas sen pyörän pinkiks. Se oli sellanen siis crossipyörä, minkä mä sain. Se oli alun perin musta, niin sitte faija maalas sen vaaleanpunaseks ku siinä oli edessä sellanen joku merkki, niin se laitto sen kullan värisellä maalilla, niin se oli kyllä mun mielestä oikeen hieno. Ei ollu kenelläkään muulla sellasta vaaleanpunasta pyörää.²⁷¹

Aiemman tutkimuksen perusteella lapset yhdistävät taloudellisen niukkuuden edullisempien ja vanhempien mallien sekä pienemmän tavaramäärän omistamiseen. Vaatteet ja tavarat on nähty taloudellisen eriarvoisuuden merkittävänä lähteenä. Pienemmille lapsille vaatteissa voi korostua niiden välineellinen arvo, kun puolestaan vanhemmilla lapsilla vaatteiden symbolinen arvo kasvaa.²⁷² Muistoissa suhtautuminen vanhempien tekemiin valintoihin ja säästöihin vaihtelee, mutta tutkittavat tuovat esille halunneensa niukkuudesta huolimatta hyvin samoja tavaroita kuin muutkin lapset. Vertailu muihin lapsiin ei ole välttämättä ollut jatkuvaa, mutta haluttujen tavaroiden, harrastusten tai vaatteiden puute on joissain tilanteissa tuonut kateutta, häpeää sekä ulkopuolisuuden tunnetta, mitä käsittelen lisää seuraavassa luvussa.

Aiemmassa tutkimuksessa on esitetty lasten pyrkivän aktiivisesti vaikuttamaan omaan taloudelliseen tilanteeseensa. Hakovirran ja Rantalaihon mukaan lasten toimintastrategioihin kuuluvat taloudellisen tilanteen parantaminen oman rahan ansaitsemisen tai lainaamisen avulla sekä omiin tarpeisiin suhtautumista muuttamalla. Toisaalta kiusallisiin tilanteisiin saatetaan hakea apua valehtelemalla tai välttelemällä.²⁷³ Tässä aineistossa vanhemmat lapset ovat perheen taloudellisen tilanteen vuoksi hakeutuneet työelämään jo varhain ja saamallaan tuloilla he ovat kustantaneet itselleen sellaisia tavaroita, joita ovat toivoneet. Pienemmillä lapsilla vaihtoehdot ovat rajallisemat. Joissain tapauksissa tutkittavat kertovat saaneensa säästettyä esimerkiksi viikkorahoja, mutta

²⁷⁰ Nainen s. 1982 Helsinki, haastattelu 15.03.2018 Helsinki

²⁷¹ Nainen s. 1982 Helsinki, haastattelu 15.03.2018 Helsinki.

²⁷² Ks. esim. Harju 2008; Hakovirta & Rantalaiho 2012.

²⁷³ Hakovirta & Rantalaiho 2012, 105-113.

kaikki tutkittavat eivät olleet saaneet omaa taskurahaa. Houkutus jonkin tavaran saamiseen on johtanut erään tutkittavan kokemuksissa siihen, että tämä oli varastanut lelun ystävältään. Katumus lelun saamistavasta oli kuitenkin ollut suuri.²⁷⁴ Toinen tutkittava kertoo puolestaan näpistelleensä veljensä kanssa pieniä tavaroita kaupasta.²⁷⁵

– – se oli sitä ala-astetta kuitenkin ja silloin se ei ollenkaa tuntunu, et ei kukaan kattonu mitekää kieroon tai kiusannu tai mitään semmosta ku aattelee, et oli kirppikseltä vaatteet tai muuten, et se oli enemmän yläasteella ku se rupes niinku näkymään tai siitä tuli tietosemmaks sitte, et pitäis olla jotku kalliit merkkivaatteet tai jotku – – ja sit mä muistan, et kerran äiti oli löytäny jotku Dieselin farkut mulle kirppikseltä, eikä äiti ollu ollenkaa tajunnu, et se on mulle iso juttu, mut mä olin sillee ”nääh on Dieselin farkut!” ja sit mäki olin koulussa, et on mullaki merkkivaatteita niinku tavallaa et tollasia muutamia yksityiskohtia silleen muistaa, mut ei ne oo ikinä ollu mulle sellasia tosi isoja juttuja.²⁷⁶

Jonku verran oli semmosta kiusaamista tai nälvimistä, ku siihen aikaan kaikilla piti olla Levikset, 501 tytöillä. Ne oli hirveen hintasii, niin tota mulla ei niit heti ollu, mut sitte mä keksin, et mä aloin jakaa mainoksii itte, ja mä ostin itte itteleni sit pilottitakin ja Levikset.²⁷⁷

Samanaikaisesti monelle on muisteluissa ollut tärkeää tuoda esille, että heillä oli mahdollisesta niukkuudesta huolimatta lapsena kaikki tarvitsemansa tai vähintään oleellisimmat asiat. Tyytyväisyyden voidaan ajatella johtuvan ennen kaikkea iän ja ajan kulumisen tuomasta etäisyydestä lapsuuden kokemuksiin. Jälkikäteen ajateltuna esimerkiksi tiettyjen farkkumallien, kuten monen tutkittavan muistelemien Leviksien, omistaminen ei tunnu välttämättömyydeltä, vaikka lapsena olisi kokenut niiden omistamisen ikätovereiden keskuudessa merkitykselliseksi. Toisaalta Ben Malinen huomauttaa, että yksi tapa käsitellä pettymyksen tuomaa häpeää on selittää itselleen, miksi jokin lopputulos on lopulta ollut hyvä asia.²⁷⁸ Näiden lisäksi jälkikäteen käydyt keskustelut vanhempien kanssa sekä mahdolliset omat lapset ovat tuoneet ymmärrystä vanhempien tekemiin valintoihin laman aikana.

Ja sitte koin, että myöskin, ettei multa puuttunu mitään. Mut sit teini-ikäsenä sitä kun ei saa Leviksen 501:iä, että sä oot äiti vaan tyhmä, kun mä en saa niitä. Vaan sit ostetaan jotku toiset farkut.²⁷⁹

– – et muutenki on ollu tosi tyytyväinen, että siihen, ettei niiden tarvii aina olla just sitä jotain in-juttuja, mutta tarpeelliset meillä aina oli. – – ja mä halusin tietenki asioita niinku samalla tavalla ku kaikki muutki, mut sit sitä oppi ymmärtämään, että aina katotaan, et mikä on se tärkein juttu.²⁸⁰

Vaikka tutkittavat kertovat halunneensa pitkälti samoja asioita kuin muutkin lapset, kertovat niukkuutta kuvailleet tutkittavat suhtautuneensa ymmärtäväisesti vanhempien valintoihin ja perheen

²⁷⁴ Nainen s. 1980 Espoo, kirjallinen muistitieto 2020.

²⁷⁵ Nainen s. 1980 Helsinki 2, videohaastattelu 15.9.2020.

²⁷⁶ Nainen s. 1984 Espoo, haastattelu 26.02.2018.

²⁷⁷ Nainen s. 1977 Helsinki, videohaastattelu 24.9.2020.

²⁷⁸ Malinen 2003, 14.

²⁷⁹ Nainen s. 1980 Helsinki, videohaastattelu 15.9.2020.

²⁸⁰ Nainen s. 1985 Espoo/Helsinki, haastattelu 27.02.2018 Espoo.

taloustilanteeseen sekä oppineensa madaltamaan omia kuluttamista koskevia odotuksiaan ja halujaan. Esimerkiksi yksi kertoo ehdottaneensa lahjaksi saadun lehtitilauksensa lopettamista, sillä hän oli huolissaan perheen pärjäämisestä ja yritti tällä tavalla itse auttaa.²⁸¹ Toinen kertoi pyrkineensä pyörittämään kouluun mahdollisimman pitkään, ettei hänelle tarvitsisi ostaa bussikorttia.²⁸² Poikkeuksia olivat sellaiset tutkittavat, jotka kokivat vähäisten varojen menneen ”vääränlaisiin” kohteisiin, kuten vanhempien päihteisiin tai muihin itsekkäiksi kokemiinsa asioihin. Tutkittavat saattoivat myös pohtia kokemuksiaan nykypäivän valossa; heidän mukaansa olisi haastavampaa olla vastaavassa tilanteessa nykypäivänä, sillä he kokevat lasten olevan merkkituloisempia sekä tarvitsevan entistä enemmän myös kalliita tuotteita, kuten elektroniikkaa.

Mut kyl se on koko ajan ollu mulla siinä niinku se lapsuuskokemus ja se kokemus siitä, et se lama ei koskaan loppunu, mä oon sitä aina pitäny mukana. Mä aina varaudun niinku katastrofeihin ja en oo mitenkään tuhlavainen ihminen tyyppi, et jotenki tuntuu et aina pitää vähän varoa. Sit meillä on se, et mun mieheni on ollu pari kertaa työttömänä tässä tota ihan nyt sinä aikana, kun ollaan oltu naimisissa eli 17 vuotta hän on ollu kahteen kertaan työttömänä. – – Eli sikäli se on se lama vähän koko ajan ja joka päivä mukana. Me eletään aika varovaisesti. Itseasiassa tosi varovaisesti ja säästäväisesti. Meillä on koko ajan mielessä se, että sitten kun se on seuraavan kerran työttömyyttä niin...²⁸³

Tutkittavat asettavat muisteluissaan kokemuksilleen eri merkityksiä ja painoarvoja. Yleisin merkitys tai opetus, jonka he liittivät laman aikana kasvamiseen, on jatkuvan säästämisen tarve edelleen aikuisena. Yhtäältä säästäminen nähdään lapsuudesta juontuvana opittuna tapana ja pihiytenä, mutta valtaosalle se on varautumista ”pahan päivän” varalle. Yksi tutkittavista kertoo säästäneensä koko ikänsä, muttei tiedä mitkä olisivat tarpeeksi hyvät perustelut säästöihin koskemiseen.²⁸⁴ On perusteltua ajatella, että säästäminen on keskeinen keino luoda itselleen varmuutta ja hallinnan tunnetta elämään. Tämä toteutetaan useimmiten säästämällä rahaa, mutta yhdelle tutkittavalle varautuminen merkitsee myös muunlaisten päivittäistavaroiden varaamista kotiin.²⁸⁵

Ja kyllä mä oon edelleenki sellanen, et tarttee, et on pakko olla jotain varalla, et mä tiedän, et aina voi säästää. Se on ihan paskapuhetta, jos joku sanoo, ettei voi säästää, mut aina voi laittaa jotain. On se niinku pari euroa sillon tällön tai kymmenen senttiä sillon tällön, mut aina voi pistää jotakin. Sitten kun tulee se tilanne, että on oikeesti rahat loppu. Oikeesti tosi loppu. Niin viisi euroa on ihan omaisuus siinä vaiheessa, et sillä tekee jo vaikka mitä – –²⁸⁶

Tietyllä tapaa mulla ehkä näkyy ne lama-ajan, ku mä olin just sellasessa aika herkässä iässä, niin sellasena tota varmisteluna myöskin. Mä en voi sietää esimerkiksi sitä, et joku on loppu kotona. Mulla on ihan semmonen varastokaappi, mihin mä ostan hammastahnoja ja harjoja, pesuaineita, vessapaperia, no ei nyt ihan sillain hamstraten, mut tavallaan vähintään yks semmonen tai ja jotain tämmösiä.²⁸⁷

²⁸¹ Nainen s. 1985 Espoo/Helsinki, haastattelu 27.02.2018 Espoo

²⁸² Nainen s. 1985 Espoo/Helsinki, haastattelu 27.02.2018 Espoo.

²⁸³ Nainen s. 1978 Espoo, videohaastattelu 27.9.2020.

²⁸⁴ Mies 1980 Vantaa 2, kirjallinen muistitieto 20200.

²⁸⁵ Nainen s. 1977 Helsinki, videohaastattelu 24.9.2020.

²⁸⁶ Nainen s. 1982 Helsinki, haastattelu. 15.03.2018 Helsinki.

²⁸⁷ Nainen s. 1977 Helsinki, videohaastattelu 24.9.2020.

Säästämisen vastapainona laman aikana koettu niukkuus on voinut vaikuttaa heti mahdollisuuden tullen korostuneena haluna kuluttaa sellaisia asioita, joista oli lapsena kokenut jääneensä paitsi. Seuraava tutkittava kuvailee suhdettaan makeisiin nykypäivänä ja pohtii lama-ajan vaikutuksia tähän:

Nykypäivänä mun suhde karkkiinhan on ihan täysin kieroutunut. Mähän voisin syödä sitä sitä.. Ei se varmaan siitä johdu, mutta sillai kun sitä oli pitkän aikaa, sitä ei saanut. Siis sitä, siihen ei ollut varaa. Niin nyt mun mielestä kaikki tollaset, mihin sanottiin, ettei pystytä ostaa, niin nyt mä sit haluaisin ostaa.²⁸⁸

6.2 Rajoittuneita mahdollisuuksia ja ulkopuolisuutta

Paras ystävä oli tämmösestä niinku ainoalapsisesta perheestä ja me on riideltä ja tapeltu sen ystäväni kanssa siitä, että hänen mielestä oli tosi tylsää, ettei mulla ollu koskaan rahaa. Mä en pystyny lähtee elokuviin tai mä en pystyny tekee lähtee syömään hampurilaisia tai niinku mitään. Mun meininki oli aina vähä sellasta nyhjystä tyhjystä -tyyppistä ratkaisua.²⁸⁹

Lasten kokemaa köyhyyttä sekä taloudellista eriarvoisuutta käsittelevässä tutkimuksessa nostetaan poikkeuksetta esille perheen taloudellisen niukkuuden vaikutukset sekä lasten mahdollisuuksiin osallistua että sosiaalisten suhteiden muodostumiseen ja niiden ylläpitoon. Tunne eriarvoisuudesta syntyy vuorovaikutuksessa muiden kanssa, ja näin ollen eriarvoisuuden merkitykset lasten arjessa vaihtelevat eri sosiaalisissa tiloissa, kuten koulussa, kotiympäristössä ja harrastuksissa.²⁹⁰

Edellisissä lama-ajan kulutusta koskevissa muistoissa sivuttiin perheiden eri kulutustottumusten ja -mahdollisuuksien aiheuttamia tunteita tutkittavien keskuudessa. Tyyneydestä, ymmärtäväisyydestä sekä odotusten madaltamisesta huolimatta oman perheen tilanne sekä eroavaisuudet muihin perheisiin nähden aiheuttivat tutkittaville toisinaan huolia, kateutta, stressiä sekä häpeän tunnetta. Haastavat tilanteet ja edellä mainitut tunteet ovat voineet olla seurausta suhteellisen pienistä asioista, kuten siitä, ettei perheen kotona vieraileville ystäville ole voitu tarjota välipalaa²⁹¹, mutta myös suurista tulevaisuuteen vaikuttavista asioista, kuten rajoittuneista mahdollisuuksista koulutautua haluamallaan tavalla.²⁹²

Hakovirran ja Rantalaihion tutkimuksessa lapset ja nuoret pitivät mahdollisuutta viettää mielekästä vapaa-aikaa välttämättömänä tarpeena. Pienemmillä lapsilla harrastukset ja läheinen leikkipaikka olivat keskeisiä, kun taas nuorilla oma raha kuului tärkeimpiin hyödykkeisiin, sillä se mahdollistaa vapaa-ajan vieton kodin ulkopuolella.²⁹³ Kuten luvussa 1.1 tuli ilmi, ovat lasten menot ja varsinkin

²⁸⁸ Nainen s. 1980 Helsinki 1, videohaastattelu 15.9.2020.

²⁸⁹ Nainen s. 1980 Helsinki 2, videohaastattelu 15.9.2020.

²⁹⁰ Ks. esim. Ridge 2002, Harju 2008, Hakovirta & Rantalaiho 2012.

²⁹¹ Nainen s. 1985 Kirkkonummi/Espoo, haastattelu 14.03.2018 Helsinki; Nainen s. 1982 Helsinki, haastattelu 15.03.2018 Helsinki; Nainen s. 1983 Espoo, muistitieto 2018.

²⁹² Nainen s. 1977 Helsinki, videohaastattelu 24.9.2020.

²⁹³ Hakovirta & Rantalaiho 2012, 46-52.

heidän harrastuksensa pääsääntöisesti perheiden viimeisimpiä säästökohteita, mutta Salmen, Huttusen ja Yli-Pietilän mukaan noin viidennes tutkimukseen osallistuneista lapsista kertoo laman aikana joutuneensa vähentämään harrastuksiaan tai luopumaan niistä kokonaan.²⁹⁴ Tämän työn tutkittavat kertovat harrastaneensa monenlaisia asioita, mutta yksinhuoltajien tai työttömien perheissä mahdolliset harrastukset olivat useimmiten omatoimisia tai erilaisia ilmaisia koulun tai seurakunnan järjestämiä kerhoja, joihin ei tarvittu erillisiä varusteita. Harrastusten alhaiset kustannukset eivät sinänsä tarkoita, etteivät ne voisi olla lapselle mieluisia ja moni tutkittava kertoi olleensa hyvin tyytyväinen harrastuksiinsa. Toisinaan ne olivat kuitenkin tutkittavien mukaan ainoita mahdollisia vaihtoehtoja. Yksi liittyi esimerkiksi koulun lentopallokerhoon, vaikka ei niinkään ollut kiinnostunut lentopallosta. Kerho toimi pikemmin keinona tavata ystäviä koulun jälkeen.²⁹⁵

Harrastusten puute herätti eniten harmitusta ja kateuden tunnetta, jos tutkittava olisi toivonut saavansa harrastaa esimerkiksi jotain tiettyä lajia tai jos hänen ystäväpiirissään harrastettiin paljon. Malmilla työttömässä taloudessa lapsuuttaan viettänyt tutkittava muistelee menneensä seuraamaan ystävänsä pianotunteja, sillä hänellä oli kova palo oppia soittamaan. Hänellä oli ollut vain lyhytaikaisia harrastuksia erilaisten leirien tai kurssien muodossa, mutta pidempiaikaisiin harrastuksiin, kuten pianon soittoon tai tanssiin perheellä ei tutkittavan kertomuksen mukaan ollut varaa.²⁹⁶ Samankaltaisia kokemuksia oli toisella tutkittavalla, joka kertoo isän työttömyyden ja päihteiden käytön vuoksi joutuneensa luopumaan harrastuksistaan:

Mä olin hirveen jotenki katkera ja kiukkunen siitä, et mä en saanu elää silleen, miten mun kaikki kaverit eli tai suurin osa niistä. He just harrasti ja oli kaikkee kesälläki fudiskouluu tai leirii tai jotain, niin mä en päässy mihinkään. – – Muistan vaan, ku joskus aattelin vähän silleen, mä en oo yleensä kateellinen ihminen, mut siinä kohtaa tavallaan, ku multa oli viety ne vähätki harrastukset ja toisilla kasvaa ne tai muuta tällästä, niin siinä kohtaa mä niinku välil aattelin, et ei tää maailma oo kyl hirveen reilu.²⁹⁷

Yksinhuoltajaperheen tutkittava kuvailee puolestaan harrastusten puutteen lisänneen yksinäisyyttä, mutta hänen toivomansa seuraurheilulajit eivät tulleet kysymykseen korkeiden hintojen sekä aikataulujen sopimattomuuden vuoksi. Tutkittava koki äidin jatkuvan säästämisen näin ollen rajoittavan mahdollisuuksia ja vaihtoehtoja.²⁹⁸ Edellä kuvaillut kokemukset harrastuksista puhuvat harrastusten sosiaalisen puolen tärkeydestä ja lapsen halusta tuntea kuuluvansa mukaan joukkoon.

²⁹⁴ Salmi, Huttunen, Yli-Pietilä 1996, 25-28.

²⁹⁵ Nainen s. 1980 Helsinki 2, videohaastattelu 15.9.2020.

²⁹⁶ Nainen s. 1982 Helsinki, haastattelu 15.03.2018 Helsinki.

²⁹⁷ Nainen s. 1977 Helsinki, videohaastattelu 24.9.2020.

²⁹⁸ Mies s. 1980 Helsinki, haastattelu 29.9.2020 Helsinki.

Saman voi ajatella kuvastavan kulutusta koskevia muistoja laajemmin, sillä haasteita ovat aiheuttaneet sellaiset tilanteet, joissa lapsen mahdollisuudet eivät ole vastanneet ikätovereiden keskuudessa olleita odotuksia ja ihanteita.

– – suurin osa mun kavereista asu just omakotitaloissa ja niillä oli oma asunto tai rivitalo tai joku tällanen, et niinku ja just et oli molemmat vanhemmat ja niinku ne kävi lomamatkoilla ja silleen, et tosi monta kertaa oli kesäsinki yksinäistä, koska kaikki oli jossain reisussa tai mökeillä tai jossain tällasissa.²⁹⁹

Muuten vapaa-aikaa kuvaillaan vietetyn erilaisten edullisten tai ilmaisten aktiviteettien äärellä. Lomia vietettiin esimerkiksi järjestöjen tai seurakunnan leireillä, työskennellen, sukulaisten luona mökillä sekä kotimaassa matkustellen, mistä tutkittavilla on myös paljon hyviä muistoja. Ulkomaanmatkoista puhutaan harvoin, ja ne ovat läsnä lähinnä kuvauksissa muista ikätovereista. Ridgen mukaan perheiden lomat ovat sosiaalisesti ja kulttuurisesti tärkeitä nykypäivän yhteiskunnassa, ja ne tarjoavat tauon normaalista arjesta ja mahdollisuuden rentoutua yhdessä.³⁰⁰ Suomen yleinen mökkeilykulttuuri oli tuonut mieluisia kesälomamuistoja haastavista perhetilanteista huolimatta, sillä suurimmalle osalle oli ollut mahdollista vieraila sukulaisten mökeillä. Silti pienelle osalle loma-ajat ja ystävien tarinat matkoista aiheuttivat ulkopuolisuuden tunnetta. Toisaalta, jos ei ollut kokemuksia matkustelemisesta, ei sitä välttämättä osannut kaivatakaan.

Harrastuksissa ja lomamatkoissa oli myös suuri ero: olin kaveriporukastani ainoa, joka ei harrastanut laskettelua enkä ollut koskaan käynyt Levillä tai Rukalla enkä oikein edes ymmärtänyt mitä se tarkoittaa. En myöskään ollut käynyt ulkomailla, ollut lentokoneessa yms.³⁰¹

Kulutusmahdollisuuksien ohella tutkittavat muistelevat perheiden varallisuuserojen näkyneen erilaisina asumismuotoina. Ridge on tuonut esille vähävaraisuuden näkymistä heikentyneinä asumisolosuhteina.³⁰² Hakovirran ja Rantalaihon tutkimuksessa kiinnitetään puolestaan huomiota oman huoneen puutteeseen, mikä aiheutti monelle lapselle tunteen eriarvoisuudesta.³⁰³ Tutkittavat kertoivat samankaltaisista tuntemuksista, mutta itse asumisolosuhteiden sijaan muistot korostavat asumismuodon merkitystä lapsia erottavana tai yhdistävänä tekijänä. Valtaosa oli asunut kerrostaloasunnossa, ja iso osa näistä vuokralla. Saman koulun oppilaiksi tulee useimmiten lapsia erilaisilta asuinalueilta, ja tutkittavat kertovat olleensa varhaisesta iästä lähtien tietoisia siitä, minkälaisilla alueilla sekä minkälaisissa asunnoissa muut ikätoverit asuivat. Erilaisten sosiaalisten ongelmien kerrotaan kasautuneen vähävaraisempiin, vuokra-asunnoissa asuneisiin perheisiin, mikä on osaltaan voinut vaikuttaa vuokra-asumiseen liitettyihin mielikuviin. Vanhempien pahoinvoinnin

²⁹⁹ Nainen s. 1985 Espoo/Helsinki, haastattelu 27.02.2018 Espoo.

³⁰⁰ Ridge 2002, 93-94.

³⁰¹ Nainen s. 1985 Espoo, kirjallinen muistitieto 2020.

³⁰² Ridge 2002, 65-66, 89-90, 139.

³⁰³ Hakovirta & Rantalaiho 2012, 45-46, 52-53.

kuvaillaan myös siirtyneen perheen lapsille esimerkiksi varhaisena päihteiden ja tupakan käytön aloittamisena. Tutkittavien eriävien kokemusten perusteella voi kuitenkin ajatella, että myös lähellä olleiden asuinalueiden ja koulujen tai lasten ikäluokkien välillä suhtautuminen on voinut olla erilaista ilmentäen niin sanottuja kulttuurisia mikroilmastoja.³⁰⁴

Yleisesti muistan omasta nuoruudestani sen, että tuloerot näkyivät jo silloin todella paljon. Tai ainakin koimme sen niin. Koululuokalla kaikki tiesivät, kuka asuu kerrostalossa, kuka omakotitalossa ja kuka vuokralla ja kuka omistusasunnossa. Osalle myös vanhemmat kertoivat toisista vanhemmista asioita, joita olivat saaneet tietoonsa. Ja niin nuoret tiesivät toistensa perheistä paljon asioita, arkaluontoisiakin. Siihen aikaa vuokralla asuminen liitettiin jotenkin vähäosaisuuteen ja huonommuuteen – – Myös vanhempien yhteiskunnallinen asema ja tulotaso olivat hyvin kaikilla tiedossa. Lama-aika jotenkin korosti tätä vielä entisestään, koska osalla meni edelleen ihan hyvin ja osalla meni todella huonosti, kun töitä oli vaikea saada ja toimeentulo oli vaakalaudalla.³⁰⁵

Monet erottivat vuokra-asunnoissa asuvat edelleen kaupunkien vuokra-asunnoissa sekä muissa vuokra-asunnoissa asuviin. Esimerkiksi Espoossa asunut tutkittava kuvailee kaupungin vuokra-asunnoissa asuneiden lasten käyttävän muita aiemmin ja enemmän päihteitä ja tupakkaa. Myös muunlaiset ongelmat näkyivät räikeimmin kaupungin vuokra-asunnoissa asuneiden keskuudessa.

Meillä oli meidän luokalla oli muutamia, siis meillä oli ala-asteella siis todella varakkaista perheistä, jotka asu Soukan rannassa sellasilla isoilla rivareissa ja sitte oli se keskiluokkanen luokka, jotka asu kerrostaloissa, mut omistusasunnoissa ja sit oli kaupungin vuokra-asunnoissa. Ja niiden, jotka asu kaupungin vuokrakämpissä, niin niiden alkoholin. Tupakan poltto alko, ensimmäisen ku mä näin, niin se oli jossain kuudennella viidennellä luokalla, niin likoilla oli röökiä niinku koulussa. Alkoholia ne käytti siis viimeistään 12-vuotiaana oli käyttäny ne kaikki ns. ”huonot tytöt”. ”Hyvät tytöt” niin ne ei alottanu ihan niin aikasin, mut se oli täysin normaalia, et poltettiin ja kun piti olla hoikka ja kaunis, niin sit piti polttaa myös röökiä. Niiku osa poltti sitte. Sit ne käytti kyl alkoholia aika reippaasti silloin.³⁰⁶

Koetut varallisuuserot eivät välttämättä sulkeneet pois ystävyyttä, mutta tutkittavat kertovat aktiivisesti vertailleensa omia perheolojaan muihin. Yksi tutkittava pohtii kuitenkin, että eri lähtökohdat vaikuttivat ystävyyssuhteen syvyyteen. Lähellä tai samalla alueella asuvat lapset olivat kuitenkin niitä, joiden kanssa tutkittavat olivat eniten tekemisissä. Näin ollen itse varallisuuserojen sijaan ystävien helppo tavoitettavuus on ratkaiseva ystävyyssuhteiden kehittämisessä.

Suurin osa kavereistani asui kaupungin vuokra-asunnoissa, osalla oli melkoisen pienet ja ahtaat kodit ja paljon lapsia. Luokallani oli myös muutama lapsi, jotka tulivat varakkaimmista perheistä. Pääsin käymään heidän kotonaan synttäreillä. Heillä oli omakotitalot, takka ja monta kerrosta. Heidän hiuksensa ja vaatteensa olivat huoliteltuja verrattuna oman pihan kavereihin ja heillä oli sellaisia leluja, joista en olisi osannut uneksiakaan. Heistä ei kuitenkaan koskaan tullut minulle niin läheisiä kavereita, kuin niistä, jotka tulivat samoista lähtökohdista kanssani.³⁰⁷

³⁰⁴ Käsitettä käytetty esim. Saaritsa 2019, 175.

³⁰⁵ Nainen s. 1979 Vantaa, kirjallinen muistitieto 2020.

³⁰⁶ Nainen s. 1987 Espoo, videohaastattelu 16.9.2020.

³⁰⁷ Nainen s. 1987 Espoo, kirjallinen muistitieto 2018.

Myös vanhempien kielteinen tai myönteinen suhtautuminen lasten leikkikavereihin on voinut vaikuttaa lasten sosiaalisiin suhteisiin:

Lapsena en osannut sitä ihmetellä tai surra, mutta muistan muutamia tilanteita, joissa luokkakaverini ovat kyseenalaistaneet meidän perheen tilannetta. Kerran mm. eräs tyttö sanoi minulle, että hänen vanhempansa eivät halua että hän leikkii niin paljon kanssani, kun meillä ei mene niin hyvin.³⁰⁸

Koulussa tutkittavat kokivat tulleen pääasiassa tasavertaisesti kohdelluiksi perheoloista tai varallisuudesta riippumatta, ja koulutusta pidettiin tärkeänä välineenä omien tavoitteiden saavuttamiselle. Koulumaailmassa oli kuitenkin tilanteita, joissa tutkittavat kokivat perheolonsa vaikuttaneen koulussa viihtymiseen ja osallistumismahdollisuuksiin. Eniten harmitusta olivat aiheuttaneet koulujen kokonaan tai osittain omakustanteiset erilaiset retket, jotka olisivat mahdollisesti lisäksi vaatineet erikoisvarusteluita. Niille, joille ei ollut mahdollista osallistua, järjestettiin vaihtoehtoista toimintaa, mutta tämä saattoi aiheuttaa häpeän tunnetta tai vähävaraiseksi leimautumista. Yksi tutkittava kertoo, että olisi ollut luokasta ainoa, joka olisi lasketteluretken sijaan jäänyt kouluun. Hän koki ainoaksi ratkaisuksi kotiin jäämisen.³⁰⁹ Toinen kertoo käytettyinä ostettujen varusteiden menneen jo toistamiseen rikki kesken laskettelupäivän ja tunteneensa tapahtuneesta suurta häpeää.³¹⁰

– – mä olin vaa, et en mä halua mennä kouluunkaan, et se on sit sika nolo mennä sinne ja mua hävettää sitte, et silloin mä muistan, et mulla tuli tosi jotenki paha mieli siitä, et ku ei päässy, mut sit me vaan sovittiin, et mä sanoin äidille, et mä en halua mennä, et sit sä saat kirjottaa mulle jonku poissaolon siitä ja sit se kirjotti poissaolotodistuksen siitä, et mä olin sen päivän sit kotona, et mun ei tarvinnu mennä osallistuu ollenkaan sinne kouluunkaa.³¹¹

Se kenkä osuus irtosi siitä pohjasta. Opettaja oli ihan ihmeissään ja kysyi, että: ”miksi taas kävi näin uudestaan?”. Minä purskahdin itkuun ja sopersin, kuinka me olemme niin köyhiä, ettei meillä ole varaa ostaa kunnan monoja. Opettaja sanoi, että ei minun tarvitse osallistua liikuntapäivään vaan voisin mennä kotiin. Minä olin koulukiusattu, joten pelkäsin ihan hulluna, että koulukiusaajat kiusaavat minua siitä, etten osallistunut koulun liikuntapäivään. Vaatimalla vaadin opettajalta, että saisin olla mukana liikuntapäivässä. Sitten hän lupasi kuskata minut autolla hiihdon loppupisteelle missä oli nuotio ja paistettiin makkaraa. Pääsin osallistumaan edes jotenkin päivään. Olen siitä ikuisesti kiitollinen.³¹²

Suurin osa tutkittavista koki, ettei lama-aika niinkään vaikuttanut heidän koulumenestykseensä tai myöhempisiin koulutusvalintoihin. Tutkittavat olivat useimmiten jatkaneet lukioon peruskoulun jälkeen ja siitä eteenpäin korkeakouluopintoihin, mikä kuvastaa osaltaan hyvää pärjäämistä ja aineiston valikoitumista.³¹³ Koulutusvalinnat olivat kuitenkin edellä esiteltyjen

³⁰⁸ Nainen s. 1985 Espoo, kirjallinen muistitieto 2020.

³⁰⁹ Nainen s. 1985 Espoo/Helsinki, haastattelu 27.02.2018 Espoo.

³¹⁰ Nainen s. 1986 Espoo, kirjallinen muistitieto 2020.

³¹¹ Nainen s. 1985 Espoo/Helsinki, haastattelu 27.02.2018 Espoo.

³¹² Nainen s. 1986 Espoo, kirjallinen muistitieto 2020.

³¹³ Vrt. vuoden 1987 kohortista sekä miehistä että naisista noin 27 % oli suorittanut ylioppilastutkinnon, 27 % naisista ja 14 % miehistä alemman korkeakoulututkinnon ja 5 % naisista ja 2 % miehistä ylempään korkeakoulututkinnon; Ristikari ym. 2016, 16-17.

päihdeongelmaisen vanhemman kanssa eläneiden tutkittavien kohdalla tuottaneet haasteita. Yksinhuoltajataloudessa elänyt tutkittava kertoo omalla luokka-asteellaan olleensa yksi harvoista, jotka menivät peruskoulun jälkeen lukioon. Lukiokirjat hän kertoo joutuneensa kustantamaan itse työnteolla.³¹⁴ Toinen tutkittava kertoo vanhempien päättäneen hänen puolestaan, ettei hän voisi perheen rahatilanteen vuoksi jatkaa lukioon. Tämä on tutkittavan mukaan monella tapaa vaikeuttanut jatkokouluttautumista sekä omien urahaaveiden toteuttamista.

– – mä olisin halunnut lukioon, mut mulle sanottiin ihan suoraan, et meillä ei oo varaa siihen. Piste. Eli mulle ei annettu edes mahdollisuutta siihen, niin siinä kohtaa mä niinku vähän olin katkera kyllä.³¹⁵

6.3 Jaettuja kokemuksia, ymmärrystä ja hyväksymistä

Kyllähän se oli niinku sitä, että jos rahat väheni yllättäen joltain käytöstä, että ei vaikka ollut rahaa ostaa uusia vaatteita, niin siitä tuli sosiaalisesti hyväksyttävää asia, että kaikki ties että nyt on tällanen tilanne. Jonku perheessä käy näin ja jonku ei.³¹⁶

Samanaikaisesti, kun lama toi joissain tapauksissa perheiden välisiä eroja selvemmin esille, näkyi 1990-luvun laman poikkeuksellisuus ja laajuus tutkittavien muistoissa myös yhteisöllisyytenä ja kokemusten jakamisena. Kuten luvussa 4.1 todettiin, on tunne haastavien aikojen jakamisesta voinut välittyä esimerkiksi uutisia seuraamalla. Tutkittavien kokemusten perusteella yhteisöllisyyden tunne korostui lisäksi niiden tutkittavien kertomuksissa, jotka olivat laman aikaan asuneet tai käyneet koulua sellaisilla alueilla, joissa on ollut runsaasti perheitä samankaltaisista tai heikommista lähtökohdista ja tilanteista. Eräs tutkittava kuvailee yhteisöllisyyden tunnetta vuokra-asunnoissa asuneiden lasten kesken seuraavasti:

Siihen aikaan, myös me nuoret puhuimme itsestämme lama-ajan lapsina ja nuorina ja muutenkin se oli puheissa paljon läsnä, vaikka emme oikein ehkä tajunneet mitä se edes tarkoitti. Siitä vähän vitsailtiin ja sille naureskeltiin. – – Siitä jotenkin rakentui meille vuokra-asunnoissa asuville sellainen omanlainen identiteetti, että me tehdään mitä me halutaan ja meidän säännöillä. Ehkä vähän myös sellainen ”kaveria ei jätetä”-asenne eli meissä voimakkaasti. Tietynlainen yhteenkuuluvuuden tunne syntyi, kun suuren osan kotiolut näissä taloissa olivat vähän niin ja näin. Se yhdisti meitä ja oli myös voimavara, joka auttoi jaksamaan.³¹⁷

Yhteisöllisyys saattoi ilmetä myös niin, että ne, joilla oli vakaa taloudellinen tilanne, kokivat myötätuntoa heikommassa tilanteissa olevia kohtaan eivätkä ”pröystäilleet” omalla hyvinvoinnillaan.

– – vanhemmilleni oli todella tärkeää se, että millään tavaroilla, uusilla leluilla tai uusilla vaatteilla ei saanut leveillä päiväkodissa tai myöhemmin koulussa. Opin mm. että joululahjoja ei tarvinnut kaikkia kertoa päiväkodissa. Kerroin vain osan, ettei kenellekään tule paha mieli. Tämä varmasti siksi, että monien kavereiden vanhemmat olivat työttöminä. Koska olen ainut lapsi ja lama ei vaikuttanut vanhempieni työllisyyteen sain

³¹⁴ Nainen s. 1980 Helsinki 2, videohaastattelu 15.9.2020.

³¹⁵ Nainen s. 1977 Helsinki, videohaastattelu 24.9.2020.

³¹⁶ Nainen s. 1978 Espoo, videohaastattelu 27.9.2020.

³¹⁷ Nainen s. 1979 Vantaa, kirjallinen muistitieto 2020.

ehkä enemmän leluja tms. kuin kaverini, matkustimme enemmän ja minulla oli uusia vaatteita, koska ei ollut sisaruksia jolta periä niitä. Tämä aiheutti minulle jollain tasolla häpeää lapsena.³¹⁸

Myös lapsen ikä ja persoonallisuus ovat voineet vaikuttaa siihen, missä määrin oman perheen tilannetta on suhteuttanut omaan ympäristöön. Iän mukana lapset oppivat enemmän kyseenalaistamaan ympärillään tapahtuvia asioita, mutta nuorempana tilanteen on saattanut hyväksyä sellaisena, kuin se on ollut. Toki myös perheen kokemien vaikeuksien syvyys ja laatu on huomioitava.

Jos jääkaappi oli tyhjä, niin ajatteli, että niin varmaan kaikilla muillakin on. En pitänyt meitä yhtään sen erikoisempana.³¹⁹

En muista tajunneeni kovinkaan hyvin perheemme tiukkaa taloustilannetta, ja tosiaankin olin kiinnittänyt huomiota siihen että ystäväni perheellä meni huonommin – – Luulin, että meillä ei vain haluttu matkustaa ulkomaille.³²⁰

Viime vuosina käyty julkinen keskustelu laman lapsista ja heidän pärjäämisestään on voinut muokata tutkittavien mielikuvia omasta lapsuusajasta tuoden omat muistot osaksi laajempaa kokemusta lamasta. Lisäksi Suvi Vaarlan vuonna 2019 julkaistu *Westend*-romaani, jossa seurataan espoolaisen Elinan sekä tämän perheen tarinaa 1980-luvulta 2000-luvulle asti, on herättänyt tutkittavia pohtimaan omaa lama-ajan lapsuuden tarinaa. Luonnollisesti tutkittavien lamanaikainen tilanne on vaikuttanut siihen, missä määrin tutkittava on samaistunut laman lapsista luonnehdittuun kuvaan. Esimerkiksi vakaasta ja hyvin toimeentulleesta perheestä tullut tutkittava kertoo ymmärtäneensä vasta aikuisiällä, kuinka paljon lama todella oli vaikuttanut monen ikätoverin elämään. Silti hän kokee laman seurausten sekä tuona aikana tehtyjen poliittisten valintojen vaikuttaneen merkittävästi hänen yhteiskunnalliseen ajatteluunsa.

Suurin huomio on ollut se, että vaikka mä teoriassa oon laman lapsi, niin ne kokemukset eroaa jyrkästi riippuen siitä, missä henkilö asui ja menettikö vanhemmat yrityksen tai työpaikan. Se on se varmaan se keskeisin henkilökohtainen johtopäätös, minkä mä siitä vedin. Tää oli kova juttu suomalaisille, mutta ei näkyny mun lähipiirissä. Se on tietyllä tapaa kiinnostavaa, että mä oon tajunnu tän vasta tosi aikuisiällä, ehkä just sen laman lapset -keskustelun ja journalistisen kirjoittelun myötä mulla vasta tuli sellanen pieni ahaa-elämys, että tää oli muuten näin, etten tullut ajatelleeksi.³²¹

Toisilla keskustelu on ilmentänyt hyvin omia sekä lähipiirin kokemuksia ja on näin vahvistanut tutkittavien laman lapsen identiteettiä:

Sit just ku se yläaste päätty, niin senhän jälkee niitä meidän koulukavereita on menny ihan hirveesti. Meillähän oli luokkakokous kanssa, niin jotenki se lista vankilassa olevista tai niinku kuolleista, oli jotain sellasta, et mietti silleen... – – tää on ollu siis 2006, ettei normisti niinku varmasti oo ihan normaalia, et niinku näin paljon meidän ikäluokasta ei ole niinku yhteiskuntakelpoista tai veronmaksavaa tyyppiä, et olis

³¹⁸ Nainen s. 1989 Helsinki, kirjallinen muistitieto 2020.

³¹⁹ Nainen s. 1983 Helsinki, kirjallinen muistitieto 2020.

³²⁰ Nainen s. 1980 Espoo, muistitieto 2020.

³²¹ Mies s. 1980 Espoo, videohaastattelu 10.09.2020.

töissä ja tekis asioita. Ja sithän meillä oli myös niinku pari, jotka ei siis ollu päässy peruskoulua pidemmälle ja sit jotenki sen vertaaminen siihen, et se olisin yhtä hyvin voinut olla minä. – – Ite oon jotenki jostain saanu päähän, et tästä pitää rikkoo joku kaava. – – Mut kyl mä aattelen sitä, et kyl mä semmonen niinku laman lapsena kokenut olen. Ja jotenki myöskin se, että ei siellä oo ollu sellasta ponnahduslautaa ja sellasta, et kaikki on mahdollista.³²²

Erilaisten kohtaloiden esiin tuominen on lisäksi lisännyt tutkittavien ylpeyttä omista saavutuksista elämän alun haastavista olosuhteista huolimatta. Tutkittavat kertovat uskovansa, että oman tilanteen parantaminen on mahdollista, mutta se on vaatinut laman aikaan kasvaneilta erityistä sinnikkyyttä, sillä yhteiskunnan tarjoamat mahdollisuudet oman elämän rakentamiselle olivat laman myötä aiempaa rajallisemmat.

Tavallaan ehkä se semmonen, et voi ylpee siitä, et mä oon mä, mä oon tässä. Moni ei olis selvinny näist samoista asiosita välttämättä ihan yhtä hyvin, ku minä. Mä oon kuitenkin onnistunu parantamaan mun elämää ja mä aion tehdä sitä jatkossakin.³²³

Kaikilta ei kuitenkaan löytynyt sellaista sosiaalista luottamusta, joka olisi kantanut elämässä eteenpäin, mikä näkyy sekä 1987 -kohorttitutkimuksessa että tutkittavien muistoissa ikätovereidensa kohtaloista. Tutkittavat kuvailevat laman näkyneen läpi kouluajan eräänlaisena passiivisuutena kuvastaen laman jatkuvuutta ja heikentyneitä tulevaisuuden odotuksia.

– – sellasista mitä mä tunsin, et jos meni huonosti ala-asteella, niin aika harva pääsi niinku jaloilleen. Et ne joilla meni hyvin, niin niillä menee edelleen hyvin. Mut sit jos perheissä oli tossa oli muutamia kavereita, joilla oli siis perheissä ongelmia, oli alkoholismia tai muuta, niin ne on kyl tosi syvällä. Mun mielestä se siis se sanonta, et -87 on Suomen surkein sukupolvi, huonoin vuosiluokka, niin kyllä mä luulen, et me ollaan aika surkeita. Sitte yläasteella ja lukiossa, niin mä muistan, et meillä oli tosi makeita, opiskelijat järjesti kaikkii juhlia ja show-juttuja, niin -87 oli tosi flegmaattisia, siis me ei saatu mitään aikaseks.³²⁴

Jos jotain 90-luvun lama on eniten tuonut, niin apaattisuutta. Näkyy kaikenlaisessa toiminnassa.³²⁵

Niille, jotka saivat muutettua elämänsä suuntaa, lamakokemus on saattanut tuoda myös erilaisia myönteisiä vaikutuksia, kuten tutkittavien raportoimia valmiuksia selviytyä haastavissa tilanteissa sekä empatiaa muita ihmisiä kohtaan. Tästä laman puolesta ei kuitenkaan puhuta, vaikka Elder sai hyvin vastaavanlaisia tuloksia jo 1930-luvun laman osalta. Edlerin mukaan vaikeasta ajasta selviytymisestä saatu hyöty riippuu siitä, kuinka hyvin tällaisesta tilanteesta selviytyy vahingoittamatta itseään ja muita lähellä ja pystyykö vastoinkäymisen muuntamaan vahvuudeksi.³²⁶ Hopeareunuksen löytäminen ei poista tutkittavien sekä yleisesti laman lasten kokemia haasteita ja menetyksiä, mutta niiden näkemisen voidaan ajatella auttavan raskaiden kokemusten hyväksymisessä.

³²² Nainen s. 1980 Helsinki 2, videohaastattelu 15.9.2020.

³²³ Nainen s. 1977 Helsinki, videohaastattelu 24.9.2020

³²⁴ Nainen s. 1987 Espoo, videohaastattelu 16.9.2020.

³²⁵ Mies s. 1989 Helsinki, videohaastattelu 22.9.2020.

³²⁶ Elder 1999, 241-242.

7 Lopuksi

On varmasti väärin syyttää saavuttamattomista asioista yksin perhettä, vanhempia tai taloudellista tilannettamme, mutta uskon, että sillä, kuinka asioista on keskusteltu ja kuinka tilanne on näkynyt arjessamme, on ollut vaikutusta oman elämän rakentamisessa ja tekemissäni valinnoissa. Ylimääräisiä riskejä on tullut vältettyä eikä sitä kautta ole tullut mahdollisuuksiakaan onnistua. – – Tilanteemme ei kuitenkaan ollut niin paha, että se olisi näkynyt poikkeavasti ulospäin muille tai niin epätoivoinen että vanhempani olisivat nöyryyneet hakemaan apua. Ehkä se oli ajan hengen mukaista.³²⁷

Tämän tutkielman tarkoituksena oli tarkastella, millaiseksi 1990-luvun lapsuudenkokemukset ovat muodostuneet laman lasten muistoissa ja minkälaisia merkityksiä tutkittavat antavat näille kokemuksille tänä päivänä osana heidän henkilökohtaista historiaansa ja identiteettiään. Koska tavoitteenani oli tarkastella laman vaikutuksia yksilöiden tasolla, olen tutkinut ilmiötä osana tutkittavien arkisia käytäntöjä ja ympäristöjä. Näihin ovat kuuluneet ennen kaikkea perhe-elämä, sosiaaliset suhteet, koulu, kulutus, harrastukset ja vapaa-aika. Osa tarkasteltavista teemoista valikoitui mukaan aiemman tutkimuksen sekä kandidaatintutkielmani perusteella, mutta haastattelut toivat esille myös uudenlaisia aiheita, kuten tutkittavien muutot ja velkajärjestelyjä koskevat kokemukset. Lisäksi aineiston keruu ja analyysi asettivat eri painoarvoja tutkittavien teemojen välille. Valinta ottaa mukaan eri ikäisinä ja erilaisista lähtökohdista laman kokeneita henkilöitä johti siihen, että tutkittavien kertomukset ja muistot lama-ajan lapsuudesta ovat hyvin monivivahteisia eikä niistä muodostu vain yhtä tyypillistä laman lapsen tarinaa. Tästä huolimatta on mahdollista koota yhteen tutkielman keskeisimpiä tuloksia sekä esittää ajatuksia mahdollisista jatkotutkimusaiheista.

1990-luvun lamaa koskevan julkisen keskustelun ja tutkimuksen lailla tutkittavat kuvailevat laman näkyneen perheen taloudessa työttömyytenä tai muutoin heikentyneenä rahatilanteena esimerkiksi korkean korkotason vuoksi. Näiden tekijöiden rinnalle nousivat vähemmän huomiota saaneet yrittäjäperheiden kohtalot. Yrittäjille yritystoiminnan päättyminen oli esimerkiksi merkinnyt henkilökohtaisesta omaisuudesta, kuten perheen kodista tai sen irtaimistosta, luopumista velkojen hoitamiseksi. Osalla on lama voinut vahvistaa tai kärjistää jo ennen lamaa kyteneitä ongelmia, kuten päihteiden käyttöä tai parisuhdeongelmia, mutta ne ovat konkretisoituneet ja näkyneet lapselle vasta laman aikana esimerkiksi avioeron, muuton tai ongelmien kasautumisen muodossa. Lisäksi lama on voinut tuoda uudenlaisia ongelmia, kuten edellä mainittua velkaantumista, mikä on voinut vaikuttaa ongelmia voimistavana tekijänä. Tämän tutkielman tarkoituksena ei kuitenkaan ollut päätelmien tekeminen erilaisten hyvinvoinnin vajeiden syy-seuraussuhteista tai yleisyydestä,

³²⁷ Mies s. 1980 Vantaa 2, kirjallinen muistitieto 2002.

mutta taustatietojen kerääminen toi tärkeää kontekstia tutkittavien kokemuksille lama-ajan muutoksista.

Tutkittavien perheet olivat mukautuneet laman tuomiin muutoksiin vaihtelevasti. Perhe on voinut olla voimavara vaikeana aikana, mutta joissain tapauksissa perheen huono mukautuminen uusiin olosuhteisiin on voinut pahentaa lamakokemusta. Tutkittavien kertomusten perusteella lapset olivat mahdollisesta vaikenemisesta huolimatta olleet tietoisia perheen vaikeuksista, ja lapsilla yleensä on vahva halu ymmärtää ja auttaa perhettä selviytymisessä. Epävarmat olosuhteet ja taloudellisen niukkuuden aiheuttama stressi ilmenivät aiempaa tutkimusta mukailien vanhempien erilaisina mielenterveys- ja päihdeongelmina, kuten mielialojen ailahtelevuutena, poissaolevuutena, masentuneisuutena ja paikoin myös aggressiivisuutena. Nämä puolestaan loivat kotiin kireän ilmapiirin sekä aiheuttivat huolestuneisuuden ja turvattomuuden tunnetta lapselle. Turvattomuuden tunnetta lisäsi toistuva muuttaminen. Lamanaikaiset kokemukset ja lapsuuden kodin mallit ovat vaikuttaneet tutkittavien omiin kasvatustapoihin ja arvoihin, ja osa on tietoisesti pyrkinyt eroon esimerkiksi lapsuuden kodissa vallinneesta vaikenemisen kulttuurista.

Tutkittavien kertomuksissa tiivistyy pitkä aikaväli, ja heillä on kaikkein vaikeimmiltakin ajoilta hyviä muistoja lapsuudestaan. Perheen yhteisellä tekemisellä, vanhempien läsnäololla, perheen tukiverkolla ja yhteenkuuluvuuden tunteella on tutkittavien kertomusten mukaan suuri merkitys mielekkään ja turvallisen arjen kokemisessa. Ydinperheen ulkopuoliset aikuiset, etenkin isovanhemmat, ovat olleet kaikille tutkittaville tärkeitä, mutta varsinkin erilaisista toimeentulo-, mielenterveys- ja päihdeongelmista kärsineissä talouksissa eläneille lapsille nämä ovat tuoneet vakautta ja mieluisia kokemuksia muutoin epävarmaan arkeen. Kaikilla tutkittavilla lama ei kuitenkaan vaikuttanut merkittävästi tai peruuttamattomalla tavalla kodin ilmapiiriin tai perheenjäsenten välisiin suhteisiin. Joillakin puolestaan lama-ajan kokemukset näkyvät perhesuhteissa yhä tänä päivänä. Verrattuna huolettomaksi ja harmoniseksi kuvailtuun 1980-lukuun, seuraava vuosikymmen toi lasten arkeen monia ei-toivottuja sekä lapsuuteen kuulumattomia huolia ja haasteita.

On luonnollista, että ikä lisää myös normaalioloissa lasten vastuita, mutta tutkittavien kertomusten perusteella haastavissa perhetilanteissa vanhempien sisarusten rooli kodin ja perheen arjen hoitamisesta ylikorostuu. Tutkittavat kokivat vastuiden kuormittaneen heitä sekä paikoin haitanneen myös koulunkäyntiä. Heidän kertomustensa mukaan iän karttuminen on tuonut lisää ymmärrystä perheen tilanteesta laman aikana, ja tällöin on ollut mahdollista sijoittaa omat kokemukset osaksi laajempaa laman ilmiötä. Aivan nuorimpia lukuun ottamatta tutkittavat kokivat kuulleen lapsena

paljon lamasta esimerkiksi uutisten kautta, mutta ymmärtäneensä vain osittain siihen liittyvää käsitteistöä. Tietoisuus lamasta ja perheen tilanteesta on voinut tuntua kuormittavalta, mutta toisaalta lama-ajan ongelmien yleisyys ja jaettu kokemus ovat voineet tuoda lohtua, sillä ne ovat luoneet mielikuvaa siitä, etteivät tutkittavien perheet ole olleet yksin haasteiden kanssa. Muistoissa kuvataan myös yhteisöllisyyttä; esimerkkinä vuokra-asunnoissa asuneiden lapsiperheiden samankaltaisuuden ja yhteenkuuluvuuden kokeminen.

Lama on voinut tehdä yhä näkyvämmäksi erot perheolojen ja varallisuustasojen välillä, mikä käy ilmi tutkittavien kuvauksissa eriarvoisuuden tunnetta herättäneistä tilanteista. Tutkittavien muistojen sekä aiempien tutkimusten mukaan vertailu muihin lapsiin ja kulutusta koskevat odotukset kasvavat lapsen varttuessa. Tutkittavat kuvailevat suhtautuneensa ymmärtäväisesti perheiden tekemiin säästöihin, mutta samalla kuvaillaan harmitusta, häpeää ja ulkopuolisuuden tunteita. Heidän kokemuksensa kuvastavat kulutuksen sosiaalisen merkityksen tärkeyttä.

Yhteiskunnallisen epävarmuuden värittävä lapsuus aika sekä omakohtaiset kokemukset äkillisistä muutoksista olivat luoneet tutkittaville epäluottamusta tulevaa kohtaan. Heidän kertomuksistaan välittyi huoli siitä, että se, mitä heille on annettu ja minkä eteen he olivat tehneet kovasti töitä, voidaan myös viedä hetkessä pois. Lisäksi voidaan ajatella myöhempien yhteiskunnallisten ja henkilökohtaisten kriisien palauttaneen lapsuuden olosuhteet mieleen, vahvistaneen epävarmaksi koetun tulevaisuuden kokemusta ja lisänneen tarvetta varautua. Tutkittavien keskeisimpänä keinona saavuttaa varmuuden tunnetta omaan toimeentuloon on ollut säästäminen. Rahaa säästetään huonojen päivien varalle ja joillakin tutkittavilla on jatkuva epävarmuus siitä, milloin säästöjä uskaltaisi käyttää. Varsinkin vanhempien velkaongelmien kanssa eläneillä laman kokemukset näkyvät edelleen korostuneena riskien ottamisen varomisenä sekä traumaperäisinä tunteina, mutta myös muut tutkittavat kuvailevat mahdollisten riskien karttamista ja vakaan toimeentulon tärkeyttä.

Tämä tutkielma tekee näkyväksi niiden lasten ja nuorten kokemuksia, jotka ovat haastavistakin lähtökohdista huolimatta pärjänneet elämässään hyvin. Kuten THL:n kohorttitutkimuksesta ja tutkittavien muistoista ilmenee, eivät kaikkien lama-aikana eläneiden lasten ja nuorten tarinat kuitenkaan ole selviytymistarinoita. Tutkittavien muistot ja kokemukset olisivat voineet saada aivan toisenlaisia merkityksiä tänä päivänä, mikäli laman jälkeinen aika olisi tuonut mukanaan uudenlaisia ylitsepääsemättömiä vaikeuksia, sillä muistoille annetut merkitykset heijastavat paitsi lapsuuden ajan myös myöhempien elämänvaiheiden kokemuksia. Vaikka tutkittavien osalta puhutaan elä-

mässä eteenpäin päässeistä laman lapsista, eivät hekään ole jääneet naarmuitta, mikä näkyy esimerkiksi traumoina ja vaikeina perhesuhteina. Lisäksi osa kertoo käyneensä läpi lapsuuttaan ja kokemuksiaan ammattilaisen avulla terapiassa.

Laman lapsista käyty julkinen keskustelu on tuonut uusia näkökulmia tutkittavien omiin tarinoihin lama-ajan lapsuudesta. Suuri osa tutkittavista tunnistaa laman lapsiin yhdistetyt ongelmat itsessään tai lähipiirissään, ja heille aiheen käsittely on vahvistanut omaa laman lapsen identiteettiä. Tutkittavat kertovat myös tutkimukseen osallistumisen tarjonnan mahdollisuuden tarkastella omaa tarinaansa uudelleen. Toki heidän omakuviansa muodostumiseen ovat vaikuttaneet monet tekijät ja elämänvaiheet kokemuksineen. Haastavista ajoista selviytyminen on luonut ylpeyttä ja luottamusta omaa selviytymisvalmiutta kohtaan ja vahvistanut tutkittavien perhekeskeisiä arvoja. Omille lapsille toivotaan parempia lähtökohtia elämään, ja korostetaan hyvinvointivaltion roolia tasa-arvoisten mahdollisuuksien takaajana. Samanaikaisesti kokemus hyvinvointivaltion palveluiden ja niiden tuoman turvan heikkenemisestä sekä jatkuva yleinen keskustelu mahdollisista säästökohteista huolestuttavat omien lapsien, mutta myös muiden heikommassa asemassa elävien puolesta.

Edellä kuvattujen piirteiden omaavan tutkimusjoukon muodostumiseen on voinut vaikuttaa useita tekijöitä. Saattaa olla, että Facebookin puskaradioihin hakeutuu tietyn tyyppisiä ihmisiä ja myös itse ilmoitukseen vastaaminen on vaatinut tutkittavilta aktiivisuutta ja oma-aloitteisuutta. Se, että tutkimukseen ei osallistunut niin sanottuja putoajia, voi johtua heidän vaikeasta tavoitettavuudestaan sekä mahdollisesta haluttomuudesta jakaa sellaisia kokemuksia, joilla ei ole ”onnellista loppua”. Lisäksi on huomioitava, että tutkimukseen osallistuneista valtaosa on naisia, mikä on osaltaan voinut vaikuttaa tuloksiin. Tutkimuksen arkeen ja perhe-elämään keskittyvä aihepiiri sopii kenties paremmin naisille tyypilliseen omaelämäkerralliseen kerrontaan, mikä on voinut vaikuttaa miesosallistujien pienempään osuuteen. Tämän tutkielman tutkittavien muistojen osalta ei ole nähtävissä selviä eroja naisten ja miesten kokemusten välillä, mutta mahdolliset erot voisivat näkyä selvemmin laajemmalla ja tasaisemmalla aineistolla. Näistä rajoitteista huolimatta koen, että tässä tutkielmassa on onnistuneesti tuotu esille erilaisia lama-ajan kokemuksia.

Tutkimusprosessi tarjosi runsaasti tilaisuuksia opetella uutta, minkä lisäksi koronaviruspandemia asetti tutkielmalle omat haasteensa. Siirsin aineiston keruun vuoden 2020 keväältä syksyille ja toteutin suurimman osan haastatteluista kirjallisessa muodossa tai videon välityksellä. Lopulta videohaastattelu oli hyvin toimiva haastattelumuoto tutkijalle, ja saadun palautteen perusteella myös tutkittaville. Koska tutkittava aihe on yhteiskuntatieteelliselle tutkimukselle tyypillisesti varsin

moniulotteinen eikä vastaavaa tutkimusta ole tehty aiemmin, on tutkimuskysymyksiin vastaaminen vaatinut usean teeman läpikäyntiä sekä yleiskuvan laatimista lamanaikaisesta lapsuudesta. Lisätutkittavaa löytyy kuitenkin paljon, ja tutkimuksen teko nosti esille useita sellaisia aiheita, joiden syvälinen tarkastelu vaatisi aivan omat tutkimuksensa. Yksi tutkimuskohde voisi esimerkiksi olla velkajärjestelyihin joutuneet yrittäjäperheet ja näiden lapset, joiden arki ja toimeentulo kääntyivät laman myötä päälaelleen. Näille perheille laman vaikutukset olivat hyvin pitkäkestoisia eikä heidän kokemuksiaan ole juurikaan tutkittu aiemmin.

Toisaalta voisi olla mielenkiintoista tutkia lapsuudenaikaisia lamakokemuksia myös pääkaupunkiseudun ulkopuolelta ja vertailla eri alueilla eläneiden kokemuksia keskenään. Aikaisempi tutkimus on osoittanut, että taloudellisella niukkuudella voi olla erilaisia merkityksiä maaseudulla ja kaupungeissa asuville lapsille, joten myös talouskriisien vaikutuksia olisi hedelmällistä tarkastella erilaisten alueiden osalta. Vaihtoehtoisesti tarkasteluun voisi ottaa mukaan lasten vanhempia, mikä mahdollistaisi sukupolvien välisten suhteiden sekä lamanaikaisten muutosten tarkastelun useasta näkökulmasta. Lisäksi tutkielman ulkopuolelle ovat jääneet sellaiset henkilöt, jotka ovat syntyneet laman kynnyksellä eikä heillä näin ollen ole muistoja lamasta. Tämä ei kuitenkaan tarkoita, etteikö lamalla olisi voinut olla pitkäkestoisia vaikutuksia vasta aivan elämän alkumetreillä olleille, ja esimerkiksi Elder argumentoi tutkimuksessaan, että nuorille lapsille stressaavat olosuhteet ovat erityisen haitallisia.³²⁸

1990-luvun lamanaikaisten lapsuuskokemusten tarkastelu on merkityksellistä, sillä menneiden kriisien tutkiminen lasten näkökulmasta tarjoaa esimerkkejä äkillisten muutosten ja taloudellisen niukkuuden vaikutuksista lasten elämään. Muuttuva yhteiskunta tuo mukanaan uusia lasten ja nuorten arkeen vaikuttavia ilmiöitä, kuten koronaviruspandemia poikkeusoloineen. Samanaikaisesti taloudellinen eriarvoisuus ja köyhyys ovat osa yhä useamman lapsen ja nuoren arkea niin Suomessa kuin kansainvälisesti. Aiemmin vähemmälle huomiolle jääneiden kokemusten tutkiminen voi lisäksi auttaa kohderyhmään kuuluvia jäsentämään omaa lapsuusaikaansa ja tuomaan kokemuksia uusia merkityksiä. Näin on perusteltua ajatella, että lapsuudenaikaisten olosuhteiden tutkimukselle sekä lasten ja nuorten äänten esille tuomiselle on jatkossakin tarvetta.

³²⁸ Elder 1999, 39, 138, 183, 249-250, 272-273, 306-308.

Kirjallisuus ja lähteet

Haastattelut ja kirjallinen muistitieto:

Vuonna 2018 kerätty aineisto:

Nainen s. 1984 Espoo, haastattelu 26.02.2018 Espoo. Haastattelija Karoliina Johnsson.

Nainen s. 1985 Espoo, haastattelu 27.02.2018 Espoo. Haastattelija Karoliina Johnsson.

Nainen s. 1988 Vantaa, haastattelu. 27.02.2018 Espoo. Haastattelija Karoliina Johnsson.

Nainen s. 1985 Kirkkonummi/Espoo, haastattelu 14.03.2018 Helsinki. Haastattelija Karoliina Johnsson.

Nainen s. 1982 Helsinki, haastattelu 15.03.2018 Helsinki. Haastattelija Karoliina Johnsson.

Nainen s. 1987 Espoo, kirjallinen muistitieto. Vastaanotettu sähköpostitse 01.03.2018.

Nainen s. 1980 Espoo, kirjallinen muistitieto. Vastaanotettu Facebookissa 16.02.2018 sekä 24.04.2018.

Vuonna 2020 kerätty aineisto:

Mies s. 1980 Espoo, videohaastattelu 10.09.2020 Zoom. Haastattelija Karoliina Johnsson.

Nainen s. 1980 Helsinki 1, videohaastattelu 15.9.2020 Zoom. Haastattelija Karoliina Johnsson.

Nainen s. 1980 Helsinki 2, videohaastattelu 15.9.2020 Zoom. Haastattelija Karoliina Johnsson.

Nainen s. 1985 Helsinki/Vantaa, videohaastattelu 16.9.2020 Zoom. Haastattelija Karoliina Johnsson.

Nainen s. 1987 Espoo, videohaastattelu 16.9.2020 Zoom. Haastattelija Karoliina Johnsson.

Mies s. 1978 Helsinki, videohaastattelu 17.9.2020 Teams. Haastattelija Karoliina Johnsson.

Nainen s. 1987 Vantaa, videohaastattelu 20.9.2020 Zoom. Haastattelija Karoliina Johnsson.

Mies s. 1989 Helsinki, videohaastattelu 22.9.2020 Zoom. Haastattelija Karoliina Johnsson.

Nainen s. 1977 Helsinki, videohaastattelu 24.9.2020 Zoom. Haastattelija Karoliina Johnsson.

Nainen s. 1974 Helsinki, haastattelu 25.9.2020 Helsinki. Haastattelija Karoliina Johnsson.

Nainen s. 1978 Espoo, videohaastattelu 27.9.2020 Zoom. Haastattelija Karoliina Johnsson.

Mies s. 1980 Helsinki, haastattelu 29.9.2020 Helsinki. Haastattelija Karoliina Johnsson.

Nainen s. 1983 Helsinki, kirjallinen muistitieto. Vastaanotettu sähköpostitse 9.9.2020.

Mies s. 1980 Vantaa 1, kirjallinen muistitieto. Vastaanotettu sähköpostitse 14.9.2020.

Nainen s. 1986 Helsinki, kirjallinen muistitieto. Vastaanotettu sähköpostitse 18.9. ja 21.9.2020.

Nainen s. 1979 Vantaa, kirjallinen muistitieto. Vastaanotettu sähköpostitse 21.9.2020.

Nainen s. 1982 Espoo, kirjallinen muistitieto. Vastaanotettu sähköpostitse 22.9.2020.

Nainen s. 1989 Helsinki, kirjallinen muistitieto. Vastaanotettu Facebookissa 22.9.2020.

Mies s. 1980 Vantaa 2, kirjallinen muistitieto. Vastaanotettu sähköpostitse 23.9.2020.

Nainen s. 1980 Espoo, kirjallinen muistitieto. Vastaanotettu sähköpostitse 23.9.2020.

Nainen s. 1985 Espoo, kirjallinen muistitieto. Vastaanotettu sähköpostitse 25.9.2020.

Nainen s. 1986 Espoo, kirjallinen muistitieto. Vastaanotettu sähköpostitse 25.9.2020.

Nainen s. 1985 Helsinki 1, kirjallinen muistitieto. Vastaanotettu sähköpostitse 29.9.2020.

Nainen s. 1985 Helsinki 2, kirjallinen muistitieto. Vastaanotettu sähköpostitse 7.10.2020.

Kirjallisuus

Alanen, Leena (2009): Johdatus lapsuudentutkimukseen. Teoksessa Leena Alanen & Kirsti Karila (toim.), *Lapsuus, lapsuuden instituutiot ja lasten toiminta*. Vastapaino, Tampere.

Ariès, Philippe (1996): *Centuries of childhood*. Pimlico, Lontoo.

Bakke, E. Wight (1935): *The Unemployed Man: A Social Study*. Nisbet, London.

Bardy, Marjatta; Salmi, Minna & Heino, Tarja (2001): *Mikä lapsiamme uhkaa? Suuntaviivoja 2000-luvun lapsipoliittiseen keskusteluun*. Raportteja 263/2001. Stakes, Helsinki.

Barrett, James R. (2008): Was the Personal Political? Reading the Autobiography of American Communism. *International Review of Social History* 53 (3), 395-423.

Bjork Eydal, Gudny & Jeans, Cynthia Lisa. (2006): *Children, Consumption and Poverty in Reykjavik*. Konferenssijulkaisu. University of Copenhagen, Kööpenhamina.

Blomberg, Helena; Hannikainen, Matti & Kettunen, Pauli (2002). *Lamakirja: Näkökulmia 1990-luvun talouskriisiin ja sen historiallisiin konteksteihin*. Kirja-Aurora, Turku.

Bradbury, Bruce, & Jäntti, Markus (2001). Child poverty across twenty-five countries. Teoksessa Bruce Bradbury, Stephen P. Jenkins, & John Micklewright (toim.), *The Dynamics of Child Poverty in Industrialised Countries*. Cambridge University Press, Cambridge.

Bradbury, Bruce & Jäntti, Markus & Lindahl, Lena (2019): Labour Income, Social Transfers and Child Poverty. *Social Indicators Research* 143.

- Böckerman, Petri (2000): Työpaikkojen syntyminen ja häviäminen – katsaus kirjallisuuteen. *Kansantaloudellinen aikakauskirja* 96 (3), 378-389.
- Cantillon, Bea; Chzhen, Yekaterina; Handa, Sudhanshu & Nolan, Brian (toim.) (2017): *Children of Austerity: Impact of the Great Recession on Child Poverty in Rich Countries*. The United Nations Children's Fund & Oxford University Press, Oxford.
- Conger, Rand & Elder, Glen (1994): *Families in Troubled Times: Adapting to Change in Rural America. Social Institutions and Social Change*. Aldine de Gruyter, Hawthorne NY.
- Currie, Janet & Duque, Valentina (2016): Mothers' and fathers' health. Teoksessa Irwin Garfinkel, Sara McLanahan & Christopher Wimer (toim.), *Children of the Great Recession*. Russell Sage Foundation, New York.
- Douglas, Kate (2010): *Contesting Childhood: Autobiography, Trauma, and Memory*. Rutgers University Press, New Brunswick.
- Elder, Glen (1999): *Children of the Great Depression. Social Change in Life Experience*. 25th Anniversary Edition. Westview Press, New York.
- Erikson, Erik H (1968): *Identity: Youth and Crisis*. Norton, New York.
- Fingerroos, Outi & Haanpää, Riina (2006): Muistitietotutkimuksen ydinkysymyksiä. Teoksessa Outi Fingerroos, Riina Haanpää, Anne Heimo & Ulla-Maija Peltonen (toim.), *Muistitietotutkimus: Metodologisia kysymyksiä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Fingerroos, Outi & Peltonen, Ulla-Maija (2006): Muistitieto ja tutkimus. Teoksessa Outi Fingerroos, Riina Haanpää, Anne Heimo & Ulla-Maija Peltonen (toim.), *Muistitietotutkimus: Metodologisia kysymyksiä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Garfinkel, Irwin; McLanahan, Sara & Wimer, Christopher (2016): Introduction. Teoksessa Irwin Garfinkel, Sara McLanahan & Christopher Wimer (toim.), *Children of the Great Recession*. Russell Sage Foundation, New York.
- Gornick, J. C., & Jäntti, Markus (2012): Child poverty in cross-national perspective: Lessons from the Luxembourg Income Study. *Children and Youth Services Review* 34(3), 558-568.
- Hakovirta, Mia & Rantalaiho, Minna (2012): *Taloudellinen eriarvoisuus lasten arjessa*. Kelan tutkimusosasto, Helsinki.
- Hall, Stuart. 1999. *Identiteetti*. Vastapaino, Tampere.
- Hareven, Tamara (1982): *Family Time and Industrial Time: the Relationship Between the Family and Work in a New England Industrial Community*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Harju, Anne (2008): *Barns vardag med knapp ekonomi: En studie om barns erfarenheter och strategier*. Växjö University Press, Växjö.

- Harju, Anne & Thorød, Anne Brita (2011): Child Poverty in a Scandinavian Welfare Context -From a Childre's Point of View. *Child Indicators Research* 4, 283-299.
- Hentunen, Marjo (2017): Puhu rahasta. *Lapsemme*, 04/2017. Saantitapa: <https://www.mll.fi/lapsemme-lehti/puhu-rahasta/> (Haettu 17.10.2020)
- Hilson, Mary (2008): *The Nordic Model: Scandinavia Since 1945*. Reaktion Books Ltd, Lontoo.
- Hämäläinen, Ulla & Kangas, Olli (2010): Johdanto: Lasten, nuorten ja perheiden hyvinvoinnin tarkastelua. Teoksessa Ulla Hämäläinen ja Olli Kangas (toim.), *Perhepiirissä*. Kelan tutkimusosasto, Helsinki.
- Hänninen, Sakari; Karjalainen, Jouko; Lehtelä, Kirsi-Marja & Silvasti, Tiina (toim.) (2008): *Toisten pankki. Ruoka-apu hyvinvointivaltiossa*. Stakes, Helsinki.
- Härkönen, Juho (2017): *Single-mother poverty: how much do educational differences in single motherhood matter?* Lis Working Paper Series, Luxembourg Income Study (LIS).
- James, Allison. & James, Adriene. L. (2012): *Key concepts in childhood studies*. SAGE Publications, Los Angeles.
- Jenkins, Harry (1998): Introduction: Childhood Innocence and Other Modern Myths. Teoksessa Harry Jenkins (toim.), *The Children's Culture Reader*. New York University Press, New York.
- Jonsson, Jan O. & Mood, Carina (2013): *Ekonomisk utsatthet och välfärd bland barn och deras familjer 1968–2010*. Underlagsrapport, Socialstyrelsen.
- Julkunen, Raija (2001): *Suunnanmuutos: 1990-luvun sosiaalipoliittinen reformi Suomessa*. Vastapaino, Tampere.
- Jähi, Rita (1999): Luokkaperheet. Teoksessa Raimo Blom (toim.), *Mikä Suomessa muuttui?: Sosiologinen kuva 1990-luvusta*. Gaudeamus, Helsinki.
- Jäntti, Markus (2010): Lapsiköyhyydestä Suomessa. Teoksessa Ulla Hämäläinen & Olli Kangas (toim.), *Perhepiirissä*. Kelan tutkimusosasto, Helsinki.
- Kalela, Jorma; Kiander, Jaakko; Kivikuru, Ullamaija; Loikkanen, Heikki A. & Simpura, Jussi (2001): Introduction. Teoksessa Jorma Kalela, Jaakko Kiander, Ullamaija Kivikuru, Heikki A. Loikkanen & Jussi Simpura (toim.), *Down from the heavens, Up from the ashes. The Finnish economic crisis of the 1990s in the light of economic and social research*. Valtion taloudellinen tutkimuskeskus, Helsinki.
- Karvonen, Sakari; Mäntylä, Erika & Salmi, Minna (2016): Johdanto. Teoksessa Sakari Karvonen & Minna Salmi (toim.), *Lapsiköyhyys Suomessa 2010-luvulla*. Työpäperi 30/2016. Terveysten ja hyvinvoinnin laitos (THL), Helsinki.
- Kiander, Jaakko (2001): *Laman opetukset: Suomen 1990-luvun kriisin syyt ja seuraukset*. Valtion taloudellinen tutkimuskeskus, Helsinki.
- Kiander, Jaakko (2002): 1930-luvun pulakausi ja 1990-luvun talouskriisi. Teoksessa Helena Blomberg, Matti Hannikainen & Pauli Kettunen (toim.), *Lamakirja: Näkökulmia 1990-luvun talouskriisiin ja sen historiallisiin konteksteihin*. Kirja-Aurora, Turku.

Kivijärvi, Antti & Peltola, Marja (2016): Johdanto. Sukupolvisten suhteiden liikuttamat lapset ja nuoret. Teoksessa Antti Kivijärvi & Marja Peltola (toim.), *Lapset ja nuoret muuttoliikkeessä: Nuorten elinolot vuosikirja 2016*. Nuorisotutkimusverkosto/Nuorisotutkimusseura. Saantitapa: <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-7175-19-4>

Korkiakangas, Pirjo (1996): *Muistoista rakentuva lapsuus: agraarinen perintö lapsuuden työnteon ja leikkien muistelussa = The childhood of memory: the agrarian ethos in the recollection of childhood work and play*. Suomen muinaismuistoyhdistys, Helsinki.

Korkiakangas, Pirjo (2006): Etnologisia näkökulmia muisteluun. Teoksessa Outi Fingerroos, Riina Haanpää, Anne Heimo & Ulla-Maija Peltonen (toim.), *Muistitietotutkimus: Metodologisia kysymyksiä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

Kortteinen, Matti, & Tuomikoski, Hannu (1998): *Työtön: Tutkimus Pitkäaikaistyöttömien Selviytymisestä*. Tammi, Helsinki.

Laakso, Tapio (2018): *This time it's different: työn loppumisen tulevaisuuden historia*. Talous- ja sosiaalihistorian pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto, valtiotieteellinen tiedekunta.

Lampela Kivistö, Liisa (2000): *Yrittäjä konkurssin pyörteissä: Uskonnollisuus roolisiirtymissä*. Helsingin yliopisto, käytännöllisen teologian laitos.

Lampela-Kivistö, Liisa; Sorri, Hannu & Kiiski, Jouko (2001): Individual Survival. Teoksessa Jorma Kalela, Jaakko Kiander, Ullamaija Kivikuru, Heikki A. Loikkanen & Jussi Simpura (toim.), *Down from the heavens, Up from the ashes. The Finnish economic crisis of the 1990s in the light of economic and social research*. Valtion taloudellinen tutkimuskeskus, Helsinki.

Lehto-Trapnowski, Päivi (1997): *Pennin ja pinnan venytystä: Lama ja pääkaupunkiseudun lapsiperheet*. Helsingin kaupungin tietokeskuksen tutkimuksia 1997:5, Helsinki.

Lehtonen, Heikki; Aho, Simo; Peltola, Jarmo & Renvall, Mika (2001): Did the crisis change the welfare state in Finland. Teoksessa Jorma Kalela, Jaakko Kiander, Ullamaija Kivikuru, Heikki A. Loikkanen & Jussi Simpura (toim.), *Down from the heavens, Up from the ashes. The Finnish economic crisis of the 1990s in the light of economic and social research*. Valtion taloudellinen tutkimuskeskus, Helsinki.

Lehtonen, Ilari (2016): *Periytyvätkö velan vaikutukset? Vanhempien ylivelkaantumisen yhteys lasten toimeentulotuen saamiseen*. Yhteiskuntapolitiikan pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto, valtiotieteellinen tiedekunta.

Leinonen, Jenni (2004): *Families in struggle: Child mental health and family well-being in Finland during the economic recession of the 1990s: The Importance of Parenting*. Raportti 143. Stakes, Helsinki.

Lytsy, Anna (2004): *"Dåligt ställt": Barns röster om ekonomisk utsatthet*. Rädda Barnen, Tukholma.

Malinen, Ben (2003): *Häpeän monet kasvot*. Kirjapaja, Helsinki.

Malinen, Ben (2010): *The Nature, Origins and Consequences of Finnish Shame-Proneness: a Grounded Theory Study*. Helsinki University Press, Helsinki.

Mikkonen, Juha (2012): *Syrjäytyä vai selviytyä? Nuorten pienituloisuuden syitä, seurauksia ja arjen selviytymiskeinoja*. EAPN-Fin, Helsinki.

Moisio, Jenni; Gissler, Mika; Haapakorva, Pasi & Myllyniemi Pasi (2016): Lasten ja nuorten muuttoliike tilastoissa. Teoksessa Antti Kivijärvi & Marja Peltola (toim.), *Lapset ja nuoret muuttoliikkeessä: Nuorten elinolot vuosikirja 2016*. Nuorisotutkimusverkosto/Nuorisotutkimusseura. Saantitapa: <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-7175-19-4>

Moisio, Pasi (2006): Suhteellinen köyhyys Suomessa. *Yhteiskuntapolitiikka* 71 (6), 639-645.

Näätsaari, Sinikka (1994): *Laman kosketus*. Lasten Keskus, Helsinki.

Oinonen, Eriikka (1999): Perheet ja pärjääminen. Teoksessa Raimo Blom (toim.), *Mikä Suomessa muuttui?: Sosiologinen kuva 1990-luvusta*. Gaudeamus, Helsinki.

Paananen, Reija; Ristikari, Tiina; Merikukka, Marko; Rämö, Antti & Gissler, Mika (2012): *Lasten ja nuorten hyvinvointi Kansallisen syntymäkohortti 1987 -tutkimusaineiston valossa*. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos, Helsinki.

Paananen, Reija & Gissler, Mika (2014): Hyvinvointi ulottuu yli sukupolvien. Teoksessa Johanna Lammi-Taskula & Sakari Karvonen (toim.), *Lapsiperheiden hyvinvointi 2014*. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos, Helsinki.

Peltola, Jarmo (2008): *Lama, pula ja työttömyys: tamperelaisperheiden toimeentulo 1928-1938*. Tampere University Press, Tampere.

Peltonen, Ulla-Maija (2006). Alkuperäinen lähde: Perustutkimuksen terminologia. Teoksessa Outi Fingerroos, Riina Haanpää, Anne Heimo & Ulla-Maija Peltonen (toim.), *Muistitietotutkimus: Metodologisia kysymyksiä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

Pilkauskas, Natasha & Garfinkel, Irwin (2016): Public and Private Transfers. Teoksessa Irwin Garfinkel, Sara McLanahan & Christopher Wimer (toim.): *Children of the Great Recession*. Russell Sage Foundation, New York.

Portelli, Alessandro (2006): Mikä tekee muistitietotutkimuksesta erityisen? Teoksessa Outi Fingerroos, Riina Haanpää, Anne Heimo & Ulla-Maija Peltonen (toim.), *Muistitietotutkimus: Metodologisia kysymyksiä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

Pöysä, Jyrki (2006): Kilpakirjoitukset muistitietotutkimuksessa. Teoksessa Outi Fingerroos, Riina Haanpää, Anne Heimo & Ulla-Maija Peltonen (toim.), *Muistitietotutkimus: Metodologisia kysymyksiä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

Rahikainen, Marjatta (2005): Philippe Ariès ja lapsuuden historia. *Tieteessä tapahtuu* 23 (3), 38-42.

Raitasalo, Kirsimarja; Holmila, Marja & Jääskeläinen, Marke (2016): Vanhempien päihdeongelmista aiheutuvat haitat lapselle. Teoksessa Marja Homila, Kirsimarja Raitasalo & Christoffer Tigerstedt (toim.), *Sukupolvien sillat ja kasvamisen karikot – vanhemmat, lapset ja alkoholi*. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos, Helsinki.

Ridge, Tess (2002): *Childhood poverty and social exclusion. From a child's perspective*. Policy Press, Bristol.

Rifkin, Jeremy (2004): *The End of Work: the Decline of the Global Labor Force and the Dawn of the Post-Market Era*. Jeremy P. Tarcher/ Penguin, New York.

Rissanen, Virve (2016): Puhu lapselle rahasta – tutkija kertoo miten. *Helsingin Sanomat* 20.2.2016
Saantitapa: <https://www.hs.fi/raha/art-2000002886578.html> (Haettu 17.10.2020)

Ristikari, Tiina; Törmäkangas, Liisa; Lappi, Aino; Haapakorva, Pasi; Kiilakoski, Tomi; Merikukka, Marko; Hautakoski, Ari; Pekkarinen, Elina & Gissler, Mika (2016): *Suomi Nuorten Kasvuympäristönä: 25 Vuoden Seuranta Vuonna 1987 Suomessa Syntyneistä Nuorista Aikuisista*. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos, Helsinki.

Ristikari, Tiina; Keski-Säntti, Markus; Sutela, Elina; Haapakorva, Pasi; Kiilakoski, Tomi; Pekkarinen, Elina; Kääriälä, Antti; Aaltonen, Mikko; Huotari, Tiina; Merikukka, Marko; Salo, Jarmo; Juutinen, Aapo; Pesonen-Smith, Anna & Gissler, Mika (2018): *Suomi lasten kasvuympäristönä. Kahdeksantoista vuoden seuranta vuonna 1997 syntyneistä*. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos, Helsinki.

Ritakallio, Veli-Matti (2001): Multidimensional poverty in the aftermath of the recession: Finland in 1995 and 2000. Teoksessa Jorma Kalela, Jaakko Kiander, Ullamaija Kivikuru, Heikki A. Loikkanen & Jussi Simpura (toim.), *Down from the heavens, Up from the ashes. The Finnish economic crisis of the 1990s in the light of economic and social research*. Valtion taloudellinen tutkimuskeskus, Helsinki.

Ruckenstein, Minna (2013): *Lapsuus ja talous*. Gaudeamus, Helsinki.

Rumbold, Alice; Giles, Lynne; Whitrow, Melissa; Steele, Emily; Davies, Christopher; Davies, Michael & Moore, Vivienne (2012): The effects of house moves during early childhood on child mental health at age 9 years. *BMC Public Health* 12 (1).

Saaritsa, Sakari (2002): Riskeiltä suojaavat verkostot. Teoksessa Helena Helena, Matti Hannikainen & Pauli Kettunen (toim.), *Lamakirja: Näkökulmia 1990-luvun talouskriisiin ja sen historiallisiin konteksteihin*. Kirja-Aurora, Turku.

Saaritsa, Sakari (2019): Deconstructing oral histories of family strategies through record linkage: Comparing interview, tax, welfare, and parish sources from early twentieth-century Finland. *Journal of family history* 44 (2), 159–180.

Salmi, Minna; Huttunen, Jouko & Yli-Pietilä, Päivi (1996): *Lapset ja lama*. Raportteja 197. Stakes, Helsinki.

Salmi, Minna; Närvi, Johanna & Lammi-Taskula, Johanna (2016): Köyhyys, toimeentulokokemukset ja hyvinvointi lapsiperheissä. Teoksessa Sakari Karvonen & Minna Salmi (toim.), *Lapsiköyhyys Suomessa 2010-luvulla*. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos, Helsinki.

Sauli, Hannele, Salmi, Minna & Lammi-Taskula, Johanna (2011): Kriisistä kriisiin: Lapsiperheiden toimeentulo 1995-2009. *Yhteiskuntapolitiikka* 76 (5), 535-543.

Schneider, Daniel; McLanahan, Sara & Harknett, Kristen (2016): Parent's Relationships. Teoksessa Irwin Garfinkel, Sara McLanahan & Christopher Wimer (toim.), *Children of the Great Recession*. Russell Sage Foundation, New York.

Schneider, Daniel; Waldfogel, Jane & Brooks-Gunn, Jeanne (2016a): Mothers' and Fathers' Parenting. Teoksessa Irwin Garfinkel, Sara McLanahan & Christopher Wimer (toim.), *Children of the Great Recession*. Russell Sage Foundation, New York.

Schneider, Daniel; Waldfogel, Jane & Brooks-Gunn, Jeanne (2016b): Child Well-Being. Teoksessa Irwin Garfinkel, Sara McLanahan & Christopher Wimer (toim.), *Children of the Great Recession*. Russell Sage Foundation, New York.

Simonen, Jenni; Pirskanen, Henna; Kataja, Kati; Holmila, Marja & Tigerstedt, Christoffer (2016): Kun vanhempi juo liikaa – nuorten kokemukset ja voimavarat. Julkaisussa Mira Roine, Minna Ilva & Janne Takala (toim.), *Lapsuus päihteiden varjossa. Vanhempien päihteidenkäytöstä kärsivät lapset tutkimuksessa ja käytännön työssä*. A-klinikkasäätöön raporttisarja nro 57, Helsinki.

Socca – Pääkaupunkiseudun sosiaalialan osaamiskeskus (2012): *Kuka käy leipäjonossa? Pääkaupunkiseudun ruoanjakotutkimuksen tuloksia*. Soccan työpapereita 2012:1.

Solantaus, Tytti; Leinonen, Jenni & Punamäki, Raija (2004): *Children's mental health in times of economic recession: Replication and extension of the family economic stress model in Finland*. *Developmental Psychology* 40 (3), 1-18.

Summerfield, Penny (2019): *Histories of the Self: Personal Narratives and Historical Practice*. Routledge, New York.

Tanskanen, Jonni (2015): *Parental over-indebtedness as a predictor for children's psychiatric morbidity : A 13 year follow-up of the 1987 birth cohort*. Sosiologian pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto, valtiotieteellinen tiedekunta.

Tilastokeskus: Käsitteet: Asuntotulo. Saantitapa: <http://www.tilastokeskus.fi/meta/kas/asuntotulo.html> (haettu 30.1.2021)

Tilastokeskus: Tulonjakotilaston tietokantataulukot. Saantitapa: http://pxnet2.stat.fi/PXWeb/pxweb/fi/StatFin/StatFin_tul_tjt/

Tilastokeskus (2008) Suomen virallinen tilasto (SVT): Teollisuuden toimialakatsaus IV 2008. Saantitapa: (haettu 27.2.2020)

Tilastokeskus (2017) Suomen virallinen tilasto (SVT): Tulonjakotilasto. Saantitapa: https://www.stat.fi/til/tjt/2017/01/tjt_2017_01_2019-03-01_kat_003_fi.html (haettu 1.3.2020)

Tilastokeskus (2018) Suomen virallinen tilasto (SVT): Vuoroasumien 2018, Perheet. Saantitapa: http://www.stat.fi/til/perh/2018/03/perh_2018_03_2019-06-17_tie_001_fi.html (haettu 25.10.2020)

Tilastokeskus (2019) Suomen virallinen tilasto (SVT): Kuntien avainluvut: Espoo. Saantitapa: <https://www.stat.fi/tup/alue/kuntienavainluvut.html#?active1=049&year=2020> (haettu 19.04.2020)

Tuomi, Jouni & Sarajärvi, Anneli (2018): *Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi*. Kustannusosakeyhtiö Tammi, Helsinki.

Unicef Office of Research (2014): *Children of the Recession: The impact of the economic crisis on child well-being in rich countries*. Innocenti Report Card 12. Unicef Office of Research, Florence

Vaarla, Suvi (2019): *Westend*. WSOY.

Vilhunen, Kaisa (2014): *Vaateostoksilla kirpputorilla: Tutkimus suhtautumisesta kirpputorivaatteisiin, niiden ostamiseen ja niihin pukeutumiseen Suomessa vuosina 1989 ja 2014*. Käsityötieteen pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto, käyttäytymistieteellinen tiedekunta.

Virmasalo, Ilkka (2002): *Perhe, työttömyys ja lama*. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä.

Walker, Robert (toim.) (2014): *The shame of poverty*. Oxford University Press, Oxford.

Liitteet

Liite 1: Puskaradioiden Facebook-ilmoitus

Oletko elänyt lapsuuttasi pääkaupunkiseudulla 1990-luvun laman aikaan? Haluaisitko kertoa kokemuksistasi ja auttaa valtiotieteiden opiskelijaa valmistumaan maisteriksi?

Olen talous- ja sosiaalhistorian opiskelija Helsingin yliopiston valtiotieteellisestä tiedekunnasta ja teen maisterintutkielmaani laman vaikutuksista lapsiin 1990-luvun Suomessa. Lama vaikutti monin eri tavoin lapsiperheiden arkeen, mutta lasten lamakokemuksia on tutkittu vähän. Muistot lamasta voivat liittyä esimerkiksi siihen, miten lama vaikutti perheen toimeentuloon, kulutukseen, sosiaalisiin suhteisiin tai myöhempään ura- ja koulutusvalintoihin. Olen kuitenkin kiinnostunut kaikenlaisesta muistitiedosta aiheeseen liittyen, ja haluan kuulla juuri sinun tarinasi.

Voit kirjoittaa kokemuksistasi omalla tyylilläsi, mutta lähetän kaikille tutkimukseen osallistuville myös aiherungon muistojen mieleen palauttamisen tueksi. Tarvittaessa voimme kuitenkin järjestää haastattelun kasvotusten turvavälejä noudattaen tai videopuhelulla. Kaikkea tutkielmaa varten kerättyä muistitietoa käsitellään luottamuksellisesti ja anonyymisti

Minuun voi olla yhteyksissä täällä Facebookissa tai sähköpostitse osoitteeseen karoliina.johnsson@helsinki.fi. Laitathan viestiisi myös tiedon, mitä kautta näit ilmoitukseni. Kiitos jo etukäteen avusta ja mukavaa päivän jatkoa kaikille!

Liite 2: Teemahaastattelun ja kirjoitusohjeen runko

Esimerkki sähköpostisäätteestä:

Hei,

Sovimme, että laitan lisätietoja tutkimukseen osallistumisesta sähköpostilla.

Viestin liitteenä löytyy ohje/aiherunko kirjoittamista varten. Ohjeen kysymykset ovat tarkoitettu muistelun tueksi, mutta voit kirjoittaa kokemuksistasi ja arjastasi 90-luvulla hyvin vapaasti ja myös niiden ulkopuolelta. Tekstin pituus on vapaa eikä sille ole tiettyä määräaika. Jos esimerkiksi parin viikon päästä tarvitset lisää aikaa, voit laittaa minulle vaikka viestiä. Tiedän silloin, milloin minun kannattaa odottaa tekstiäsi.

Saatan sisällyttää tutkielmaan lyhyitä lainauksia kirjoituksista, mutten laita niitä kokonaisina tutkielmaan. Varmistan myös, ettei ketään voi tunnistaa lainauksien perusteella.

Kiitos vielä osallistumisesta! Vastaa mielelläni kysymyksiin ohjeisiin tai yleisesti tutkielmaan liittyen. Voin myös lähettää valmiin tutkielman sinulle, sitten kun se valmistuu.

Mukavaa päivää!

Yst. Karoliina Johnsson

HAASTATTELUN TAUSTA

Miten 1990-luvun lama vaikutti sinun ja perheesi arkeen? Minkälaisia muistoja tai kokemuksia sinulla on lamasta lapsuudessasi? Voit hyödyntää seuraavia kysymyksiä ja aiheita muistelun tukena, mutta käymme haastattelussa vapaamuotoisesti läpi sellaisia aiheita, jotka ovat sinun kokemuksesi kannalta oleellisia. Kaikkea muistitietoa käsitellään luottamuksellisesti ja anonyymisti.

KIRJOITUSOHJE

Miten 1990-luvun lama vaikutti sinun ja perheesi arkeen? Minkälaisia muistoja tai kokemuksia sinulla on lamasta lapsuudessasi? Kerro kokemuksistasi ja tuntemuksistasi omalla kielelläsi ja tyylilläsi. Voit käyttää seuraavia kysymyksiä ja aiheita kirjoittamisen tukena, mutta kaikkeen ei suinkaan tarvitse vastata. Kaikkea muistitietoa käsitellään luottamuksellisesti ja anonyymisti.

Taustatiedot:

- Omat tiedot: nimi, sukupuoli, syntymävuosi, asuinpaikka
- Perhetausta: vanhemman/vanhempien ammatit ja koulutustaustat, muut perheenjäsenet

Perheen arki ennen lamaa

- Kerro omasta perheestäsi ja siitä, miltä perheesi arki näytti ennen lamaa.
- Keitä perheeseesi kuului? Missä ja minkälaisessa asunnossa perheesi asui? Asuuteko omistusasunnossa vai vuokralla? Minkälainen asuinympäristö oli?
- Mitä harrastit? Kuuluitko johonkin kerhoon tai seuraan? Miten perheessäsi muuten vietettiin vapaa-aikaa ja lomia?
- Miten kuvailisit suhdettasi vanhempiisi sekä mahdollisiin sisaruksiin?
- Minkälainen ystäväpiirisi oli? Olivatko ystäväsi koulun, harrastusten tai naapuruston kautta? Mitä pidit koulussa käymisestä?

Lama-aika ja muutokset

- Minkälaisia muutoksia lama toi perheesi toimeentuloon ja arkeen? Minkälaisista asioista huomasit perheesi taloudellisen tilanteen muuttuneen?
- Miten perheessäsi suhtauduttiin muuttuneeseen toimeentuloon tai mahdolliseen työttömyyteen? Jos perheessäsi oli työttömyyttä, miten työtön vanhempi vaikutti sopeutuneen tilanteeseen? Mistä ajattelit työttömäksi jäämisen johtuneen?
- Minkälaisia tuntemuksia toimeentulon muutos tai vanhemman työttömyys herätti sinussa? Olitko huolissasi perheesi toimeentulosta?
- Näkyikö lama perheesi palveluiden ja tavaroiden kulutuksessa? Minkälaisista asioista huomasit vanhempiesi säästävän? Muuttuiko perheesi vapaa-ajan tai lomien vietto? Minkälaisia tuntemuksia mahdolliset säästöt ja muutokset herättivät sinussa ja muissa perheenjäsenissäsi? Koitko säästöjen kohdistuvan perheenjäseniisi tasavertaisesti?
- Erosivatko perheesi kulutusmahdollisuudet muusta lähipiiristäsi? Minkälaisissa tilanteissa mahdolliset eroavuudet ilmenivät ja minkälaisia tuntemuksia tämä herätti?
- Miten perheesi tilanne muuttui 1990-luvun edetessä? Missä muualla lama näkyi?

Perhe ja sosiaaliset suhteet

- Millä tavoin lama ja mahdolliset toimeentulon muutokset (kuten työttömyys) vaikuttivat perheesi keskinäisiin suhteisiin?
- Miten lama vaikutti perheen ilmapiiriin ja perheenjäsenien mielentilaan? Vaikuttiko se eri tavoin eri perheenjäseniin? Entä yhdessä vietettyyn aikaan?

- Muuttuiko käsityksesi vanhemmistasi tai suhteesi vanhempiisi? Huomasitko muutoksia vanhempiesi välisissä suhteissa?
- Muuttiko lama perheenjäsenten rooleja tai päätöksentekoa kotona? Entä vaikuttiko se sinun tai mahdollisten sisarusten kotiaskareisiin tai vastuisiin?
- Vaikuttiko lama tai perheesi tilanne muihin sosiaalisiin suhteisiin?

Apu

- Saiko perheesi apua kriisin aikana? Mistä? Oliko sitä riittävästi?
- Miten apuun (rahalliseen tai muuhun) suhtauduttiin perheessäsi?
- Keihin itse turvauduit hädän tullen?

Laman merkitykset ja siitä puhuminen

- Mitä ajattelit laman tarkoittavan lapsena? Muuttuiko käsityksesi lamasta 1990-luvun aikana?
- Puhuttiinko lamasta ja toimeentulosta esim. kotona, koulussa, ystävien kanssa tai muualla? Oliko ympärilläsi muita, joilla olisi ollut vastaavia kokemuksia?
- Vaikuttiko lamakokemus odotuksiisi tulevaisuudesta? Entä koulutus- ja uravalintoihisi? Millä tavoin?
- Miten ajattelet lapsuudessa koetun laman vaikuttaneen sinuun? (esim. arvoihisi, persoonallisuuteesi, suhtautumiseesi työtä ja yhteiskuntaa kohtaan) Mitä kokemuksesi merkitsevät sinulle tänä päivänä?
- Oletko keskustellut lama-ajasta myöhemmin perheesi kanssa? Onko sinulle selvinnyt asioita, joista et ollut tietoinen lapsena? Oletko muuten keskustellut lama-ajan kokemuksistasi?
- Erilaiset tutkimukset laman vaikutuksista ovat aika ajoin nousseet mediassa pinnalle. Oletko kiinnittänyt näihin huomiota? Mitä mieltä olet aiheesta käydystä uutisoinnista ja keskustelusta? Onko tämä kuvastanut omia kokemuksiasi?

Liite 3: Vuoden 2018 aineiston puskaradioiden Facebook-ilmoitus

Hei, Oletko syntynyt 80-luvulla ja asunut lapsuutesi pääkaupunkiseudulla? Haluaisitko auttaa espoolaista valtiotieteiden ylioppilasta valmistumaan kandidaatiksi?

Olen talous- ja sosiaalishistorian opiskelija Helsingin yliopiston valtiotieteellisestä tiedekunnasta ja teen tällä hetkellä kandidattutkielmaani lasten kokemasta taloudellisesta eriarvoisuudesta pääkaupunkiseudulla 90-luvulla. Lama vaikutti hyvin monen perheen arkeen, ja haluaisinkin tutkielmasani tarkastella 90-luvulla alakouluikäisinä olleiden arjen kokemuksia pienituloisuuteen liittyen. Tutkielmani alussa kerron ensin yleisesti lapsiköyhyydestä ja sen historiasta Suomessa, laman ja pienituloisuuden vaikutuksista lasten elämään sekä aiemmasta tutkimuksesta aiheeseen liittyen. Tutkielman pääpaino on kuitenkin aiheeseen liittyvässä muistitiedossa, jota toivon kerryttäväni erilaisten haastatteluiden avulla. Olen kiinnostunut kaikenlaisesta muistitiedosta aiheeseen liittyen.

Muistot voivat liittyä esimerkiksi siihen, miten pienituloisuus näkyi koulussa, kulutuksessa tai sosiaalisissa suhteissa. Muistitieto voi perustua esimerkiksi oman perheen taloudelliseen tilanteeseen tai koulukavereiden tai muiden tuttujen kokemuksiin.

Kaikkea tietoa käsitellään luottamuksellisesti ja anonymisti. Voimme esimerkiksi tavata kasvotusten tai jutella Skype-puhelun kautta, mutta voit toki myös kirjoittaa muistoistasi aiheeseen liittyen. Minuun voi olla yhteyksissä sähköpostitse osoitteeseen karoliina.johnsson@helsinki.fi tai vaikka facebook-viestillä. Ilmoituksen saa myös jakaa. Kiitos paljon jo etukäteen ja mukavaa loppuviikkoa kaikille!

Liite 4: Vuoden 2018 aineiston teemahaastattelun ja kirjoitusohjeen runko

Lapsuus 90-luvulla

- Oma perhe ja koti:
 - o keitä perheeseen kuului, missä asui, millainen talo, vanhempien ammatit ja työtilanne 90-luvulla
 - o Perheen arki
 - o Koulu ja harrastukset
 - millaista koulussa oli
 - mahdolliset harrastukset

Kulutus

- Oma ja perheen kulutuskäyttäytyminen 90-luvulla
- Millaiset asiat koettiin välttämättömiksi (oma huone, tietyt tavarat, auto..) Löytykö nämä it-seltä/kavereilta.
- Minkälaisia asioita tehtiin lomilla esim. matkustus kotimaassa ja ulkomailla

Taloudellinen eriarvoisuus

- Perheen taloudellisesta tilanteesta/ lamasta keskustelu kotona
- Vaikuttiko taloudellinen tilanne perheen yhteiseen aikaan tai ilmapiiriin kotona?
- Miten pienituloisuus ilmeni omassa ympäristössä?
- Eriarvoisuuden kokemuksen vaikutus arvomaailmaan nykyhetkestä katsottuna

Sosiaaliset suhteet

- Perheiden varallisuuserojen vaikutukset sosiaalisiin suhteisiin
- Koulussa, vapaa-ajalla, ystävyysuhteet
 - o erot kulutuksessa: jos ei ollut samanlaisia leluja, vaatteita... Vaikuttiko tämä jollaintapaa?
- Mahdollinen ulkopuolisuus tai syrjintä

- Millaisissa tilanteissa? Esim. pystyikö osallistumaan samoihin aktiviteetteihin ystä- vien kanssa, harrastamaan samoja asioita.